

REVUE CÍRKEVNÍHO PRÁVA CHURCH LAW REVIEW

39

1/08

REVUE CÍRKEVNÍHO PRÁVA, ročník XIV.

Nositel prestižní ceny Společnosti německých, českých, slovenských a rakouských právníků Karlovarské právnické dny za nejlepší odborný právníký časopis vydávaný v České republice za rok 2003 v soutěži českých a slovenských právnických časopisů.

Vydává Společnost pro církevní právo. Vychází třikrát ročně. Adresa redakce: Husova ul. 8, 110 00 Praha 1; e-mail SPCP@prf.cuni.cz; <http://spcp.prf.cuni.cz>. Šéfredaktor: Prof. JUDr. Jiří Rajmund Tretera. Redaktor: Pavel Landa. Redakční rada: JUDr. Miloš Holub; ICLic. JUDr. Záboj Horák, Ph.D., LL.M.; JUDr. Štěpán Hůlka, Ph.D., LL.M.; ICDr. JUDr. Stanislav Příbyl, Ph.D.; Mgr. Stanislav Pšenička; Prof. JUDr. Valentin Urfus, CSc. Grafická úprava obálky: Ing. arch. Josef Hyzler. Sazba: RNDr. Marcela Braunová. Tisk: JPM Tisk, Na Popelce 7, 150 00 Praha 5. Administrace: Ing. Jiří Vaingát. Distribuce: Andrej Urban a Jana Nosková. ISSN 1211-1635, reg. č. MK ČR E 7429. Toto číslo bylo odevzdáno k tisku dne 15. února 2008.

© Společnost pro církevní právo, 2008.

OBSAH

*Toto číslo Revue církevního práva vyšlo za finanční podpory
Konference katolických biskupů Spojených států amerických
a Ministerstva kultury ČR.*

*This issue of Church Law Review was sponsored
by the United States Conference of Catholic Bishops
and the Ministry of Culture of the Czech Republic.*

D. Spratek: Monitoring judikatury Evropského soudu pro lidská práva ve věcech náboženské svobody v roce 2007	7	
M. Jančarová: Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století	21	
K. Nedvědký: Církev a náboženské společnosti po únoru 1948	60	
ANOTACE A RECENZE		
Antoni Dębiński: Kościół i prawo rzymskie (A. I. Hrdina)	72	
Ignác Antonín Hrdina: Vztahy státu a církve v České republice v letech 1990–1999 (nb)	76	
INFORMACE		
O náboženských rozdílech na Brigham Young University (J. Kříž)	77	
DNES VÁM PŘEDSTAVUJEME		
Výuka nového předmětu v Olomouci (r)	79	
NAŠE AKVIZICE	81	
UKÁZKY Z PŘIPRAVOVANÉHO SLOVNÍKU CÍRKEVNÍHO PRÁVA (10)		83

Finanční podporu Společnosti pro církevní právo
na její ediční činnost směřujte laskavě na běžný účet
u České spořitelny, a. s., 111 21 Praha 1, Na Perštýně 1,
číslo:

1939518309/0800

CONTENTS

D. Spratek : Monitoring the 2007 Jurisprudence of the European Court of Human Rights in Matters of Religious Freedom	7
M. Jančarová: Legal Regulation of Religious Education in the Czech Lands in the 19th and 20th Centuries	21
K. Nedvědický : Churches and Religious Societies after February 1948	60
ABSTRACTS AND RECENSIONS	
Antoni Dębiński: Kościół i prawo rzymskie (A. I. Hrdina)	72
Ignác Antonín Hrdina: State and Church Relations in the Czech Republic, 1990–1999 (nb)	76
INFORMATION	
On Religious Differences at Brigham Young University (J. Kříž)	77
PRESENTED TO YOU TODAY	
Teaching New Subject Matter in Olomouc (r).....	79
OUR ACQUISITIONS	81
FROM THE PREPARED DICTIONARY OF CHURCH LAW (10)	83

INHALT

D. Spratek: Die Rechtsprechung des Europäischen Gerichts für Menschenrechte im Bereich der Religionsfreiheit in 2007	7
M. Jančarová: Rechtliche Regelung des Religionsunterrichts in Böhmisches Ländern im 19. und 20. Jahrhundert	21
K. Nedvědický: Kirchen und Religionsgemeinschaften nach dem Februarputsch in 1948	60
ABSTRAKTA UND REZENSIONEN	
Antoni Dębiński: Kościół i prawo rzymskie (A. I. Hrdina)	72
Ignác Antonín Hrdina: Die Beziehungen zwischen Staat und Kirche in den Jahren 1990–1999 (nb)	76
INFORMATIONEN	
Über die Religionsunterschiede an der Universität Brigham Young (J. Kříž)	77
HEUTE STELLEN WIR IHNEN VOR	
Ein neues Fach unterrichtet in Olmütz (r)	79
UNSERE AKQUISITIONEN	81
PASSAGEN AUS DEM VORZUBEREITENDEN LEXIKON DES KIRCHENRECHTS (10)	83

D. Spratek: Monitoring delle pronunce della Corte Europea per i diritti dell'Uomo relative alla libertà religiosa	7
M. Jančarová: La regolamentazione legale dell'insegnamento religioso nelle Terre Boeme nel '800 e '900	21
K. Nedvědký: Le chiese ed enti religiosi dopo il febbraio 1948	60
ANNOTAZIONI E RECENSIONI	
Antoni Dębiński: Kościół i prawo rzymskie (A. I. Hrdina)	72
Ignác Antonín Hrdina: Le relazioni fra lo Stato e la Chiesa nella Repubblica Ceca fra gli anni 1990–1999 (nb)	76
INFORMAZIONI	
Sulle differenze religiose alla Brigham Young University (J. Kříž)	77
OGGI VI PRESENTIAMO	
L'insegnamento della nuova materia a Olomouc (r)	79
LE NOSTRE ACQUISIZIONI	81
DAL NASCENTE DIZIONARIO DI DIRITTO CANONICO (10)	83

Monitoring judikatury Evropského soudu pro lidská práva ve věcech náboženské svobody v roce 2007

Daniel Spratek

Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod¹ formuluje právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství v článku 9 odst. 1 takto: „Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání; toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, jakož i svobodu projevovat své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů.“ Omezení, kterým může náboženská svoboda podléhat, formuluje odst. 2 téhož článku: „Svoboda projevovat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“ S čl. 9 je těsně spjata právo, které bylo deklarováno ve druhé větě článku 2 Protokolu k Úmluvě ze dne 20. března 1952² následujícím způsobem: „Při výkonu jakýchkoli funkcí v oblasti výchovy a výuky, které stát vykonává, bude respektovat právo rodičů zajišťovat tuto výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením.“ Častý je souběh porušení náboženské svobody se svobodou sdružovací a shromažďovací (čl. 11), se svobodou projevu (čl. 10), s právem na respektování svého soukromého a rodinného života (čl. 8) a se zákazem diskriminace (čl. 14).

Ruku v ruce s dramaticky se zvyšujícím počtem věcí projednávaných před Evropským soudem pro lidská práva³ stoupá i počet kauz, v nichž stěžovatelé namítají porušení svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání. Většina stížností týkajících se náboženské svobody, které ESLP rozhodl v roce 2007, směřovala proti postsovětským republikám. V řadě těchto kauz Soud shledal

¹CETS č. 5; v Československu vyhlášena sdělením č. 209/1992 Sb.

²CETS č. 9; v Československu vyhlášen sdělením č. 209/1992 Sb.

³K 1. prosinci 2007 vykazoval ESLP 103 950 nerozhodnutých věcí. (Aktuální informace jsou k dispozici na internetových stránkách ESLP <http://www.echr.coe.int>.)

porušení Úmluvy již ve fázi, kdy zkoumal, zda zásah do náboženské svobody měl zákonný podklad. Rozhodnutí soudu jsou tak nejen svědectvím o nízké úrovni ochrany náboženské svobody, ale též o porušování základních zásad právního státu v zemích, proti nimž žaloby směřovaly. Tragickou skutečností je, že v jedné z projednávaných věcí – ve věci 97 členů sboru Svědků Jehovových v Gldani a 4 dalších proti Gruzii – ESLP dokonce konstatoval souběh porušení náboženské svobody s porušením zákazu mučení. Porovnání těchto případů z postsovětských republik s jemnými nuancemi práva rodičů na respektování jejich náboženského a filozofického přesvědčení při výchově dětí, řešenými ve věci Folgerø a další proti Norsku, pak ukazuje, jak značně nehomogenní je společný prostor 47 členských států Rady Evropy.

Judikatorní činnost ESLP v roce 2007 v oblasti náboženské svobody přibližuje stručný přehled rozhodnutých věcí:

Rozsudek ve věci Kuzněcov a další proti Rusku ze dne 11. ledna 2007, stížnost č. 184/02.

Ve věci Kuzněcov a další proti Rusku došlo k tomu, že shromáždění Svědků Jehovových bylo rozpuštěno předsedkyní oblastní komise pro lidská práva, ačkoli ta neměla k takovému postupu žádné zákonem dané pravomoci. ESLP dospěl k závěru, že došlo k porušení čl. 9 Úmluvy. Důvodem byla neexistence jakéhokoli zákonného podkladu pro zásah do náboženské svobody stěžovatelů.

Rozsudek ve věci Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii ze dne 27. února 2007, stížnost č. 952/03.

Jako zásah do náboženské svobody bez právního podkladu ESLP vyhodnotil odmítnutí registrace stěžovatelky. V uvedené věci vláda odmítala registrovat stěžovatelku (pravoslavnou denominaci) navzdory soudním rozhodnutím domácích soudů, které jí registraci přikazovaly, a svou nečinnost odůvodňovala nedoložením potřebných dokumentů, ačkoli bylo prokázáno, že všechny dokumenty jí byly předloženy dokonce dvakrát.

Rozsudek ve věci Scientologická církev v Moskvě proti Rusku ze dne 5. dubna 2007, stížnost č. 18147/02.

Registrace náboženských společností se týkala i stížnost ve věci Scientologická církev v Moskvě proti Rusku. Stěžovatelka mimo jiné namítala porušení

náboženské svobody spočívající v tom, že jí byla několikrát odepřena registrace s odůvodněním, že návrh na registraci nespĺňuje všechny náležitosti, resp. neobsahuje všechny předepsané přílohy. Registrující orgán však odmítl stěžovatelce sdělit, jaké konkrétní údaje či dokumenty v návrhu scházejí. Tím, že registrující orgán neodůvodnil odmítnutí návrhu na registraci stěžovatelky, jednal svévolně a jeho jednání nebylo v souladu se zákonem.

Rozsudek ve věci Ivanova proti Bulharsku ze dne 12. dubna 2007, stížnost č. 52435/99.

Nepřímé diskriminace⁴ na pracovišti se týká věc Ivanova proti Bulharsku, v níž stěžovatelka namítala, že byla propuštěna ze zaměstnání z důvodů náboženského vyznání. Pracovala jako manažerka bazénu na státní technické škole a byla aktivní členkou protestantské náboženské společnosti Slovo života, které bulharské úřady odepřely registraci. Členy této náboženské společnosti bylo vícero zaměstnanců školy a jejich náboženské aktivity byly předmětem jak kritiky médií, tak i kampaně poslance za daný region a vyšetřování státního zástupce, které bylo nakonec zastaveno. Stěžovatelka byla nicméně školskými úředníky vyzvána, aby se buď zřekla své víry nebo aby opustila školu, jinak že bude zbavena svého místa cestou disciplinárního řízení. K tomuto následně nedošlo, ale místo toho škola přikročila k organizační změně, kdy zrušila pracovní místo stěžovatelky a vytvořila místo nové, pro které stanovila jako podmínku vzdělání, které stěžovatelka neměla. Náplň práce na nové pozici a na původní pozici, kterou stěžovatelka zastávala, byla prakticky totožná. Na základě těchto skutečností dopěl Soud k závěru, že skutečným důvodem skončení pracovního poměru byla náboženská víra stěžovatelky, byť tento důvod byl zastřen zavedením nových požadavků pro zastávání její pozice. Soud v dané věci vyslovil porušení čl. 9 Úmluvy; ve vztahu k namítanému porušení čl. 9 ve spojení s čl. 14 dospěl k závěru, že není důvod posuzovat zvláště diskriminační aspekt projednávané věci. Domnívám se však, že jádro sporu v dané věci spočívalo právě v diskriminačním jednání, nikoli v porušení práva na náboženskou svobodu. Skutkový závěr soudu, že „*pracovní poměr stěžovatelky byl ukončen z důvodu jejího náboženského přesvědčení*“ (§ 86) odpovídá spíše skutkové podstatě čl. 14

⁴Nepřímou diskriminací se rozumí ta skutečnost, kdy obecná právní úprava, která formálně neobsahuje žádné zakázané diskriminační kritérium, ve skutečnosti vyvolává diskriminaci při své aplikaci. [Cf.: KÜHN, Zdeněk: *Diskriminace v teoretickém a srovnávacím kontextu*. Právní fórum, 2007, roč. 4, č. 4 (příloha), s. 61.]

než čl. 9 Úmluvy. Soud se v odůvodnění nezabýval legitimitou a přiměřeností naříkaného postupu vůči stěžovateli, pouze apodikticky uvedl, že ukončení pracovního poměru z důvodů náboženského přesvědčení zakládá porušení čl. 9 Úmluvy. Tento závěr ovšem nemůže sloužit jako jediné vodítko v obdobných případech, neboť je nepochybné, že samo rozlišení na základě kritéria náboženského vyznání nemusí vždy nutně vést k diskriminaci.

Rozsudek ve věci 97 členů sboru Svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii ze dne 3. května 2007, stížnost č. 71156/01.

Právo projevat náboženské vyznání bohoslužbami nebo zachováním obřadů může vyvolávat povinnost státu k pozitivnímu jednání, kterým zabráni soukromým osobám narušovat druhým toto právo. Ve věci 97 členů sboru Svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii Soud rozhodoval o stížnosti Svědků Jehovových, jejichž bohoslužebné shromáždění bylo v říjnu 1999 napadeno hordou stoupenců exkomunikovaného pravoslavného kněze Basila Mkalavishvili, který byl zbaven kněžství mj. pro fyzické útoky proti několika osobám (mezi nimiž byl i gruzínský patriarcha). Násilnická horda stěžovatele ponižovala, častovala nadávkami, páčila jejich náboženské předměty, tahala za vlasy, rvala z nich šaty, bila pěsti nebo pásky, a některé z nich i zranila tak, že museli vyhledat okamžitou lékařskou pomoc. Policie, která byla o incidentu uvědomena, odmítla okamžitě intervenovat, pozdější vyšetřování věci bylo vedeno liknavě. ESLP prohlásil, že příslušné gruzínské orgány nespĺnily svou povinnost přijmout potřebná opatření k tomu, aby stoupenci otce Basila nerušili výkon bohoslužby Svědků Jehovových, a tím porušily náboženskou svobodu stěžovatelů. K porušení čl. 9 (a též i čl. 3) Úmluvy došlo tím, že stěžovatelé byli v průběhu bohoslužebného shromáždění napadeni násilnickou hordou, aniž státní orgány adekvátně zasáhly. Zabývat se porušením čl. 11 s ohledem na totožnost námitek ESLP neshledal nutným.

Rozsudek ve věci Svjato-Mychajlivska parafija proti Ukrajině ze dne 14. června 2007, stížnost č. 77703/01.

Ve věci Svjato-Mychajlivska parafija proti Ukrajině stěžovatelka, která je pravoslavnou farností, namítala porušení čl. 9 z toho důvodu, že státní orgány odmítaly změnit její registraci navrženou v souladu s usnesením rady farníků, která rozhodla, že farnost nebude nadále podléhat Moskevskému patriarchátu, nýbrž bude podléhat Kyjevskému patriarchátu.

Soud sice vyslovil pochybnosti o tom, zda aplikované právní předpisy byly přesné a předvídatelné, nicméně vycházejí z předpokladu, že podmínka zákonného podkladu zásahu byla splněna, a máje zato, že ve věci byl sledován legitimní cíl (ochrana veřejného pořádku a práv a svobod jiných), dospěl k závěru, že nebyla splněna podmínka nezbytnosti v demokratické společnosti. Soud dovořil, že je-li získání právní subjektivity pro církve vázáno na podmínky, které nejsou nezbytné v demokratické společnosti, představuje tato skutečnost zásah do náboženské svobody chráněné čl. 9 Úmluvy. Další důležitá zásada (vyslovená Soudem již ve věci *Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii*⁵), která z odůvodnění rozsudku plyne, je ta, že v případě protichůdných zájmů znesvářených náboženských společností, nelze při dosahování legitimního cíle, jímž je veřejný pořádek, sáhnout k tak drastickému opatření, jako je odepření registrace (a tedy i právní subjektivity) jedné z těchto společností.

Rozsudek ve věci Folgerø a další proti Norsku ze dne 29. června 2007, stížnost č. 15472/02.⁶

Mimořádně napjaté bylo projednávání věci Folgerø a další proti Norsku, kdy senát, kterému byla věc přidělena, dospěl k závěru, že případ vyvolává závažnou otázku týkající se výkladu Úmluvy a protokolů k ní, a proto se podle čl. 30 EÚLP vzdal své pravomoci ve prospěch velkého senátu; sedmnáctičlenný velký senát věc projednal a rozhodl dne 29. června 2007 nejtěsnější většinou hlasů (9:8). Příčinou sporu byla skutečnost, že na norských veřejných školách byl namísto výuky náboženství zaveden povinný předmět „Vědomosti o křesťanství a náboženské a etické vzdělání“ (*KRL*), který zahrnoval informace o křesťanství a zejména o evangelicko-luterské víře⁷, ale i o jiných křesťanských vyznáních, dále informace o jiných světových náboženstvích, o etice a o filozofii, a jehož cílem bylo též rozvíjení úcty k různým světonázorům a rozvíjení schopnosti vést dialog z pozic různých náboženských a filozofických přesvědčení. Stěžovatelé,

⁵Rozsudek ESLP ve věci *Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii* ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99. (Viz též: SPRATEK, Daniel: *Právo církví a náboženských společností na subjektivitu. Na okraj rozsudků Evropského soudu pro lidská práva ve věcech Hasan a Chaush proti Bulharsku a Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii*. *Revue církevního práva – Church Law Review*, 2003, č. 3 (26), s. 189-199.)

⁶Český překlad podstatné části rozsudku s komentářem Pavla Molka vyšel v Přehledu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2007, roč. 10, č. 5, rozsudek č. 418, s. 298-308.

⁷Luterství je v Norsku státním náboženstvím na základě čl. 2 norské ústavy a hlásí se k němu 86% obyvatel.

kteří jsou členy norského Humanistického svazu, neúspěšně usilovali o to, aby jim bylo umožněno zcela osvobodit své děti z výuky tohoto předmětu. Norský školský zákon ale umožňoval osvobození pouze v omezeném rozsahu – žáci mohli být na základě písemné žádosti rodičů osvobozeni pouze z těch částí výuky, které pokládali z hlediska svého náboženství nebo životní filosofie za praktikování jiného náboženství nebo za projev příslušnosti k jiné životní filozofii – jako je např. učení se náboženským textům z paměti, modlitby, zpívání duchovních písní apod. Pokud se žádost rodičů netýkala čistě kultických úkonů, musela být odůvodněna. Stěžovatelé proti tomu namítali, že skutečnost, že jim nebylo umožněno osvobodit děti z výuky KRL zcela, jim zabránilo zajistit dětem výuku v souladu s jejich náboženským a filozofickým přesvědčením, neboť KRL nebyl podle jejich názoru předmětem objektivním a neutrálním; poukázali také na obtíže při uplatňování částečného osvobození, kdy při odůvodňování svých žádostí byli nuceni sdělovat školám svá hluboká vnitřní přesvědčení, poukazovali též na to, že předmět je koncipován tak, že vyhovuje křesťanské většině, která nepotřebuje žádat o osvobození svých dětí, v čemž spatřovali diskriminační prvek.

Soud se zabýval nejprve povahou předmětu KRL. Zaznamenal, že jednak prostor věnovaný křesťanství je větší než prostor věnovaný všem ostatním náboženstvím a filozofiím dohromady, jednak rozdílů týkajících se křesťanství a ostatních náboženství a filozofií nemají jen povahu kvantitativní, ale i kvalitativní, a předmět jako takový slouží k podpoře určitého náboženství. Proto se dále Soud zabýval tím, zda systém částečného osvobození je dostačujícím prostředkem, zajišťujícím respektování náboženského a filozofického přesvědčení rodičů. Dospěl k závěru, že tomu tak není, a to ze tří důvodů: 1) Systém částečného osvobození vyžadoval od rodičů, aby se soustavně detailně seznamovali s obsahem vyučovaného předmětu a s předstihem školu informovali, které části jsou nevhodné. 2) Pokud rodiče žádají o osvobození z té části výuky, která nemá zjevně náboženský charakter, musí svou žádost odůvodnit. Tato skutečnost v sobě skrývá nebezpečí, že rodiče se budou cítit nuceni vyjít škole intimní aspekty svého náboženského a filozofického života, případně z důvodu ochrany svého soukromí možnosti osvobození nevyužijí. 3) I v případě, že žádost rodiče o částečné osvobození byla uznána školou za důvodnou, neznamenalo to nutně, že žák neměl povinnost být přítomen výuce přičítající se přesvědčení jeho rodičů. Bylo možno věc řešit tak, že žák byl namísto činné účasti na kultických úkonech pouze v roli jejich pozorovatele. Osvobození se vztahovalo pouze na aktivitu jako takovou, nikoli na informaci, kterou tato aktivita zprostředkovala. Soud vyjádřil názor, že rozlišování mezi aktivitou a vědomostí je nejen obtížné

proveditelné v praxi, ale snižuje i význam částečného osvobození od výuky jako takového. Navíc rodiče mohou cítit ostych požadovat po učitelích, aby zajistil takto diferencovanou výuku. Soud proto dospěl k závěru, že „systém částečného osvobození může způsobit, že na rodiče, kterých se to týká, bude vloženo těžké břemeno v podobě nebezpečí nepatřičného odkrývání jejich soukromého života a že možnost konfliktu je pravděpodobně bude odrazovat od toho, aby podávali takové žádosti. V některých případech, zejména ve vztahu k aktivitám náboženské povahy, rozsah částečného osvobození může být podstatně omezen diferencující výukou. Toto může být jen stěží pokládáno za souladné s právem rodičů na respektování jejich přesvědčení podle čl. 2 Protokolu č. 1 interpretovaného ve světle čl. 8 a 9 Úmluvy.“ (§ 100) Soud závěrem odmítnul námitku norské vlády, že stěžovatelé mají možnost posílat své děti do soukromých škol, jejichž provoz je z více než 85 % hrazen z veřejných prostředků.⁸

Rozhodnutí ve věci Barankěvič proti Rusku ze dne 26. července 2007, stížnost č. 10519/03.

Ve věci Barankěvič proti Rusku Soud vyslovil porušení čl. 11 vyloženého ve světle čl. 9 za situace, kdy stěžovateli nebylo dovoleno uspořádat veřejné bohoslužby evangelických křesťanů s ohledem na to, že se orgány veřejné moci obávaly napadení účastníků bohoslužby příslušníky jiných vĕrovyznání. Soud uvedl, že „pouhá skutečnost, že evangelické křesťanské náboženství bylo prak-

⁸K rozsudku bylo připojeno separátní votum osmi soudců, kteří hlasovali proti výroku, jímž bylo vysloveno porušení čl. 2 Protokolu. Soudci jednak vycházeli z toho, že při posuzování osnov je třeba vycházet z potřeb norské společnosti, která předmětem KRL chtěla vytvořit integrační nástroj, jednak (co se týče podílu křesťanství na výuce) je třeba zohlednit norské dějiny a roli křesťanství v dnešní norské společnosti. Dále soudci odmítli i závěry o nedostatečnosti systému částečného osvobození od výuky. Není podle nich nepřiměřené očekávat od rodičů, že se budou informovat o podrobnostech výuky předmětu KRL. Také na nutnosti odůvodnit v určitých případech žádost o osvobození neshledávají abnormálního nebo rušivého, protože je obvyklé, že státy vyžadují od občanů informace citlivé povahy, jestliže se tito domáhají poskytnutí výjimky z obecně závazného pravidla; navíc v posuzovaném případě nebylo odůvodnění vyžadováno v případě ryze náboženských praktik. Také metodu diferencující výuky shledali soudci za dostatečnou realizaci částečného osvobození. Proto soudci nesdílejí názor, že by systém částečného osvobození představoval pro rodiče nadměrné nebo neodůvodněné břemeno, ale mají zato, že výuka KRL, jak je zakotvena v norském právu, nepředstavuje indoktrinaci, ale tento předmět je vyučován objektivním, kritickým a pluralistickým způsobem. Pavel Molek k rozdílným postojům většiny a menšiny soudců trefně poznamenává, že „rozpor tak mezi nimi nepanuje v tom, jaký je obsah vykládaných ustanovení, jaká kritéria je třeba zohlednit při určování toho, kde je hranice mezi »objektivním, kritickým a pluralistickým« vyučováním náboženství a indoktrinací bez dostatečné možnosti úniku; nýbrž v otázce, zda se posuzovaná norská situace nachází těsně před touto hranicí nebo těsně za ní“ (op. cit., str. 306-307).

tikováno menšinou obyvatel města, není způsobilá ospravedlnit zásah do práv následovníků tohoto náboženství“ (§ 31). Dále konstatoval, že bohoslužebné shromáždění by mělo nepochybně pokojný průběh a násilí hrozilo pouze ze strany těch, kdo byli vůči tomuto shromáždění nepřátelští. S odvoláním na případ Plattform „Ärzte für das Leben“ proti Rakousku⁹ ESLP uvedl, že povinností smluvních států je přijmout rozumná a vhodná opatření k tomu, aby umožnily pokojný průběh shromáždění nepřičítících se zákonu. Soud prohlásil, že stát měl povinnost přijmout opatření, aby zajistil klidný průběh veřejných bohoslužeb evangelických křesťanů. Ve skutečnosti, že jejich veřejná bohoslužba byla zakázána pouze proto, že se orgány veřejné moci obávaly napadení účastníků bohoslužby příslušníky jiných vĕrovyznání, shledal soud porušení Úmluvy.

Rozsudek ve věci Hasan a Eylem Zenginovi proti Turecku ze dne 9. října 2007, stížnost č. 1448/04.¹⁰

Ve věci, která je skutkově i právně blízká kauze Folgerø, stěžovatelé – otec a dcera – namítali porušení své náboženské svobody (čl. 9 Úmluvy) a povinnosti státu respektovat právo rodičů zajišťovat výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením (čl. 2 Dodatkového protokolu). Zenginovi byli vyznavači zvláštního směru v islámu, zvaného alevismus. Pan Zengin požadoval, aby byla jeho dcera osvobozena z výuky „náboženská kultura a etika“. Jeho žádosti však nebylo vyhověno, přestože děti rodičů hlásících se ke křesťanství nebo judaismu z výuky tohoto předmětu mohou být v Turecku osvobozeny. Soud dospěl k závĕru, že předmĕt, který obsahuje zejména výuku zásad hanefitského islámu, nespĕňuje kritĕria výuky objektivním a pluralistickým způsobem, proto je nutné zajistit v systému vzdĕlávání respekt pro náboženské přesvědčení osob, hlásících se k jiným náboženstvím a vyznáním. V projednávaném případě tento respekt nebyl přimĕřeným způsobem zajištěn, a to ze dvou důvodů: Jednak ESLP poukázal na to, že osvobození z výuky bylo výslovnĕ přiznáno pouze křesťanům a židům, a přestože vláda uvedla, že okruh osob, na něž se bude výjimka vztahovat, může být rozšířen, není zaručeno,

⁹Rozsudek ESLP ve věci Plattform „Ärzte für das Leben“ proti Rakousku ze dne 21. června 1988, stížnost č. 10126/82, §§ 32 a 34. V uvedené věci Soud dospěl k závĕru, že svobodu pokojného shromáždĕvání nelze redukovat na pouhou povinnost státu nezasahovat, ale vyžaduje od něj i „aktivní“ povinnosti. (Cf. PIPKOVÁ, Hana: *Právo shromáždĕvavací a judikatura ESLP*. Právní zpravodaj, 2002, roč. 3, č. 2, s. 10.)

¹⁰Český přĕklad podstatné části rozsudku s komentářem Jana Kratochvíla vyšel v Přehledu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2007, roč. 10, č. 6, rozsudek č. 423, s. 357-364.

že skutečně každý, jehož náboženské přesvědčení se přičí obsahu předmĕtu, dosáhne tohoto osvobození. Stěžovatelé jsou ostatně dokladem toho, že tomu tak vždy není. Druhým důvodem, který ESLP zmínil, je ta skutečnost, že pro přiznání osvobození od výuky museli rodiče škole deklarovat svoje náboženské vyznání, což vyvolává problém s ohledem na svobodu náboženství podle čl. 9 Úmluvy. Soud vyslovil ve vztahu k obĕma stěžovatelům porušení čl. 2 Dodatkového protokolu.

Výrok Soudu vyvolává určité teoretické otázky, na něž nelze v odůvodnění rozsudku nalézt odpověď: Především jde o to, zda druhá stěžovatelka, která byla dcerou prvního stěžovatele, může být obĕtí nerespektování práva rodičů zajišťovat vzdĕlání ve shodĕ s jejich náboženským přesvědčením. Kladná odpověď z rozsudku implicitně vyplývá, mám však zato, že je nesprávná a že vhodnějši by bylo posouzení věci tak, že ve vztahu ke druhé stěžovatelce by bylo vysloveno porušení čl. 9 Úmluvy a nikoli čl. 2 Dodatkového protokolu, neboť druhá stěžovatelka (jakožto žákyně) je bezpochyby subjektem náboženské svobody, avšak není v projednávaném případě subjektem práva na respektování náboženského přesvědčení při výchově dětí, neboť subjektem tohoto práva je pouze rodič.

Rozsudek ve věci Glas Naděžda EOOD a Anatolij Elenkov proti Bulharsku ze dne 11. října 2007, stížnost č. 14134/02.

Stěžovateli jsou obchodní společnost a její jediný společník, vyznáním protestant, kteří neúspěšně usilovali o licenci na rádiové vysílání s křesťanskou tematikou. Rozhodnutí Národního výboru pro rozhlasové a televizní vysílání, kterým stěžovatelům nebylo umožněno zřídít rozhlasovou stanici, odmítl Nejvyšší správní soud přezkoumat s tím, že výboru přísluší diskreční pravomoc, která nemůže být předmĕtem soudního přezkumu. Druhému stěžovateli odepřel výbor poskytnout zápis z jednání, na němž bylo přijato rozhodnutí neumožňující udĕlení rozhlasové licence. ESLP dospěl k závĕru, že kritĕria pro udĕlování rozhlasových licencí byla výborem vykládána a uplatňována svévolně, a proto zásah do práv stěžovatele nemĕl zákonný podklad; došlo proto k porušení čl. 10 (svoboda projevu) a čl. 13 (právo na účinnĕ opravnĕ prostředky) Úmluvy.

Rozsudek ve věci Perry proti Lotyšsku ze dne 8. listopadu 2007, stížnost č. 30273/03.

Stěžovatelem byl americký občan, který v Lotyšsku založil farnost náboženské společnosti Říta Zvaigzne (Jitřní hvĕzda). V roce 2000 mu lotyšské úřady zmĕ-

nyly povolení k pobytu tak, že nemohl být nadále pastorem své farnosti a mohl nadále v zemi setrvat jako její řadový člen. ESLP vyslovil porušení stěžovatelovy náboženské svobody spočívající v nemožnosti vykonávat úřad pastora; zásah nebyl v souladu s lotyšskými zákony z toho důvodu, že lotyšské právo neumožňovalo vydat cizinci takový typ povolení k pobytu, který by zahrnoval omezení jeho náboženských práv.

Rozsudek ve věci Ismailova proti Rusku ze dne 29. listopadu 2007, stížnost č. 37614/02.

Stěžovatelkou bylo ve věci namítáno porušení zákazu diskriminace (čl. 14 Úmluvy) ve spojení s právem na respektování rodinného a soukromého života (čl. 8 Úmluvy). Stěžovatelka, která byla původně nepraktikující muslimkou, se stala aktivní členkou náboženské společnosti Svědků Jehovových, opustila domácnost, kterou sdílela se svým manželem, následně bylo vyvoláno řízení o rozvod manželství a o výchově jejich společných dětí. Děti byly soudem svěřeny do výchovy otce. Matka-stěžovatelka namítala, že rozhodnutí soudu je diskriminační, protože vychází ze skutečnosti, že ona byla Svědkyní Jehovovou, zatímco její bývalý manžel byl formálně muslimem. ESLP, který zkoumal rozhodnutí národních soudů, dospěl k závěru, že situace obou rodičů se lišila nejen v oblasti náboženské, ale i pokud se týče jiných relevantních faktorů, jako je finanční zázemí a bytové podmínky. Z toho lze usuzovat, že národní soudy by rozhodly stejně, i kdyby nebraly v potaz náboženské vyznání stěžovatelky. Soud dále argumentoval, že i kdyby národní soudy braly v potaz pouze stěžovatelčino náboženství, bylo by nutno posoudit, zda rozlišení na základě náboženství bylo legitimní a přiměřené. Ve zkoušce legitimacy a přiměřenosti by podle ESLP národní soudy obstály, neboť se ve své argumentaci opíraly o konkrétní důkazy negativního vlivu stěžovatelčino náboženství na děti (např. děti se bály se celosvětové potopy, když začalo pršet, nazývaly svou babičku satanem, neúčastnily se oslav narozenin svých spolužáků); právě tato konkrétní zjištění odlišují kauzu Ismailova od skutkově obdobné věci Palau-Martinez proti Francii¹¹, kde stěžovatelka byla úspěšná, neboť národní soudy vycházely jen

¹¹Rozsudek ESLP ve věci Palau-Martinez proti Francii ze dne 16. prosince 2003, stížnost č. 64927/01. (Český překlad publikován v: *Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva*, 2004, roč. 7, č. 1, rozsudek č. 290, s. 18–24.)

ze všeobecných poznatků o Svědcích Jehovových. ESLP vyslovil většinou čtyř hlasů proti třem, že k porušení čl. 8 ve spojení s čl. 14 Úmluvy nedošlo.¹²

Rozsudek ve věci El Majjaoui & Stichting Touba Moskee proti Nizozemí ze dne 20. prosince 2007, stížnost č. 25525/03.

Stěžovatelé – muslimský duchovní z Maroka a nizozemská fundace provozující mešitu – namítali porušení náboženské svobody, k němuž mělo dojít tak, že nizozemské úřady odmítly udělit prvnímu stěžovateli pracovní povolení, aby se mohl stát imámem v mešitě druhého stěžovatele, neboť druhý stěžovatel nesplnil všechny požadavky, kladené národními předpisy na zaměstnávání cizinců. Po podání stížnosti k Evropskému soudu pro lidská práva stěžovatelé znovu požádali nizozemské úřady o vydání pracovního povolení a tentokrát již byli úspěšní. Velký senát ESLP rozhodnul o vyřknutí stížnosti ze seznamu věcí, protože ke dni jeho rozhodování už první stěžovatel pracoval jako imám, a stížnost tak byla „vyřešena“. V odůvodnění Soud uvedl, že setrvává na stanovisku bývalé Evropské komise pro lidská práva, která ve věci Hüsnu Öz proti Německu¹³ uvedla, že čl. 9 Úmluvy negarantuje cizincům právo získat povolení k pobytu ve smluvním státě, i když je zaměstnavatel náboženskou společností.¹⁴

¹²K rozsudku bylo připojeno separátní votum tří soudců, kteří se domnívali, že v uvedené věci k porušení zákazu diskriminace ve spojení s právem na respektování rodinného a soukromého života došlo. Poukázali zejména na to, že národní soudy akcentovaly několik projevů stěžovatelčino náboženství, aniž celkově zhodnotily její schopnosti vychovávat děti; je ostatně dosti pochybné, zda otec, který byl námořníkem a pobýval dlouhé měsíce mimo domov a který v době, kdy děti pobývaly u matky, odmítal platit výživné, jim skutečně zajišťoval kvalitnější péči než matka.

¹³Rozhodnutí EKLP ve věci Hüsnu Öz proti Německu ze dne 3. prosince 1996, stížnost č. 32168/96.

¹⁴K rozsudku bylo připojeno separátní votum tří soudců, kteří měli zato, že ve vztahu ke druhému stěžovateli nebylo namístě stížnost vyřknout ze seznamu. Uvedli, že opatření, v jehož důsledku je náboženská společnost zbavena práva ustanovit si duchovního podle své volby, představuje porušení čl. 9 odst. 1 Úmluvy. Na Soudu bylo, aby přezkoumal, zda omezující podmínky pro zaměstnávání cizinců odpovídají přípustným kritériím pro omezení náboženské svobody (čl. 9 odst. 2 Úmluvy).

Resumé

Článek přibližuje obsah rozsudků ve věcech týkajících se náboženské svobody, které byly rozhodnuty Evropským soudem pro lidská práva v roce 2007. Je v něm poukázáno na to, že většina stížností směřovala proti postsovětským republikám a Soud v uvedených případech shledal často velmi závažná porušení náboženské svobody. Autor vyslovuje kritické poznámky týkající se dvou rozsudků: Jednak ve věci Ivanova proti Bulharsku měl Soud dle autorova názoru vyslovit porušení zákazu diskriminace a nikoli pouze porušení náboženské svobody, jednak ve věci Hasan a Eylem Zenginovi proti Turecku Soud nesprávně vyhodnotil okruh subjektů práva zakotveného ve druhé větě čl. 2 Dodatkového protokolu.

Summary

Monitoring the 2007 Jurisprudence of the European Court of Human Rights in Matters of Religious Freedom

The article surveys the 2007 judgments of the European Court of Human Rights in matters of religious freedom. The author points out that most of the complaints were filed against the post-Soviet republics and the Court in these cases very often found serious breaches of religious freedom. The author criticizes the results in two 2007 judgments: First, he believes that in the matter of *Ivanov v. Bulgaria* the Court should have found not only a breach of religious freedom but also a violation of the prohibition against discrimination. Second, the author suggests that in the matter of *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* the Court did not correctly identify the proper recipients of the right that is stipulated in the second sentence of Article 2 of Protocol No. 1.

Zusammenfassung

Die Rechtsprechung des Europäischen Gerichts für Menschenrechte im Bereich der Religionsfreiheit in 2007

Artikel fasst die Religionsfreiheit betreffende Entscheidungen des Europäischen Gerichts für Menschenrechte aus dem Jahr 2007 zusammen. Es wird darauf hingewiesen, dass die meisten Beschwerden gegen die Postsowjetrepubliken gerichtet wurden und dass das Gericht gravierende Religionsfreiheitverletzungen festgestellt hat. Autor wird kritisch gegenüber zwei Entscheidungen: in der Rechtssache Ivanov gegen Bulgarien sollte das Gericht auch die Verletzung des Diskriminierungsverbotes aussprechen; und in der Rechtssache Hasan und Eylem Zengin gegen Türkei hat das Gericht die im zweiten Satz des Artikels 2 des Zusatzprotokolls definierte Grundrechtsträger schlecht bewertet.

Riassunto

Monitoring delle pronunce della Corte Europea per i diritti dell'Uomo relative alla libertà religiosa

L'articolo presenta contenuti delle sentenze riguardanti la libertà religiosa, pronunciate dalla Corte europea per i diritti dell'uomo nel 2007. Si sottolinea che la maggioranza delle domande è diretta contro le repubbliche postsovietiche e la Corte ha spesso trovato infrazioni molto serie della libertà religiosa nei casi suddetti. L'autore esprime note critiche che si riferiscono a due sentenze. Nel caso *Ivanova c/a Bulgaria* la Corte secondo l'opinione dell'autore doveva pronunciare non solo l'infrazione della libertà religiosa ma anche del divieto di discriminazione. Nel caso *Hasan e Eylem Zengin c/a Turchia* la Corte non ha classificato in modo giusto il gruppo di soggetti del diritto formulato nel 2° comma del art. 2 del Protocollo aggiuntivo.

O autorovi

JUDr. Daniel Spratek, nar. 1979 v Českém Těšíně. V letech 1997–2002 absolvoval PFUK; následný doktorský studijní program v oboru mezinárodního práva veřejného ukončil v roce 2007 obhajobou disertační práce na téma Evropská ochrana náboženské svobody. Pracuje jako asistent správního senátu Krajského soudu v Ostravě. Je dlouholetým členem Společnosti pro církevní právo, předsedou Právní komise Slezské církve evangelické augsburského vyznání a členem Pracovní skupiny pro lidská práva a náboženskou svobodu Konference evropských církví.

JUDr. Daniel Spratek, born in 1979 in Český Těšín, studied at the Law School of Charles University in 1997–2002 and in 2007 graduated from the doctoral program in the field of international public law; his dissertation was on European protection of religious freedom. He works as an assistant to the administrative panel of the Regional Court in Ostrava. He has been a member of the Church Law Society for many years; he serves as the chairman of the Legal Commission of the Silesian Evangelical Church of Augsburg Confession and a member of the Working Group on Human Rights and Religious Freedom of the Conference of European Churches.

JUDr. Daniel Spratek, geb. 1979 in Český Těšín. In den Jahren 1997–2002 absolvierte er Juristische Fakultät der Karlsuniversität in Prag. Im Jahre 2007 hat er das Doktorandenstudium im Bereich des Völkerrechts mit der Verteidigung der Dissertationsarbeit „Der europäische Schutz der Religionsfreiheit“ abgeschlossen. Er arbeitet als Assistent des Verwaltungssenats des Kreisgerichts in Ostrava. Er gehört zu den langjährigen Mitgliedern der Gesellschaft für Kirchenrecht und ist Mitglied der Rechtskommission der Schlesischen evangelischen Kirche A.B. und der Arbeitsgruppe für Menschenrechte und Religionsfreiheit der Konferenz der europäischen Kirchen.

JUDr. Daniel Spratek, nato nel 1979 a Český Těšín. Fra 1997–2002 si è laureato alla Facoltà di Giurisprudenza della Università Carolina a Praga. Il programma di ricerca in materia del diritto internazionale pubblico ha concluso nel 2007 con la difesa della sua tesi di ricerca sul tema La protezione europea della libertà religiosa. Lavora come assistente del senato amministrativo della Corte regionale a Ostrava. Da molti anni è membro della Società per il diritto delle Chiese e il presidente della Commissione legale della Chiesa evangelica lutherana in Silesia. Fa parte del comitato di lavoro per i diritti dell'uomo e la libertà religiosa presso la Conferenza delle Chiese europee.

Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století

Markéta Jančarová

Obecná východiska pro zkoumání právní úpravy výuky náboženství v 19. a 20. století

Problematika právní úpravy výuky náboženství může být zařazena jednak do oboru práva konfesního,¹ jednak v širším pojetí jako součást správního práva.² Právo ústavní pak obsahuje základní ustanovení, kterými se celá oblast řídí.³

Možnost seznámat mládež se základy náboženských soustav, k nimž se hlásí státem uznané církve a náboženské společnosti, je jedním z projevů náboženské svobody. V historii školství v českých zemích se tak tradičně dělo formou předmětu „náboženství“, resp. „náboženské výchovy“. Vzhledem k tomu, že výuka náboženství byla po většinu zkoumaného období integrována do učebních osnov veřejného školství jako klasifikovaný předmět povinný pro členy církví, resp. náboženských společností,⁴ pokládám za nezbytné zmínit se stručně u každého popisovaného časového úseku o organizaci tehdejší školské soustavy. Rovněž nelze opomenout nastínit alespoň základní vztah státu a církví (náboženských společností) v popisovaném období.

Časové rozmezí 19. a 20. století, které tato práce zkoumá, je značně rozsáhlé, a bylo tedy důležité najít vhodné východisko pro jeho rozdělení. Po studiu základ-

¹„Pod pojmem konfesní právo bývá tradičně zahrnována právní disciplína zabývající se státními předpisy, které se týkají církví. Tento termín byl zaveden snad jako výraz snahy některých států garantovat rovnoprávnost různých vyznání (konfesí).“ TRETERA, Jiří Rajmund, *Konfesní právo a církevní právo*, s. 34.

²„...správní právo je ta část právního řádu, která upravuje veřejnou správu. Představuje soubor právních norem vztahujících se na veřejnou správu, pokud jde o její organizaci a činnost, včetně vztahů vznikajících při jejich výkonu mezi nositeli veřejné správy na jedné straně a fyzickými nebo právníckými osobami na straně druhé.“ HENDRYCH, Dušan a kol., *Správní právo*. Obecná část. 5. vydání, s. 16.

³Ústavní principy viz základní zákon státní č. 145, Listina základních práv a svobod.

⁴Cf. TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církve v České republice*, s. 100.

ních pramenů jsem zvolila chronologické členění dle jednotlivých historických událostí, které považuji pro školskou soustavu za zásadní.

S ohledem na obsáhlou zkoumaného tématu jsem se rovněž rozhodla zaměřit se na školství „národní“,⁵ pozdější terminologií pojmenované jako „státní“,⁶ které je zároveň označováno jako „interkonfesní“.⁷

Stručný popis právní úpravy školství do r. 1805

Školství nižší v českých zemích bylo v polovině 18. století v žalostném stavu, trpělo nedostatkem prostředků a schopných učitelů. Josef Hronek píše: „Nebylo učebnic a učitelů, jejichž úkol pravidelně zastávali vysloužilí vojáci a zběhlí studenti, návštěva byla pranepatrná.“⁸ Nebylo výjimkou, že zájemci o učitelství místo uměli stěží číst a psát, z počtů často neznali ani sčítání a odčítání.⁹ Na venkovských školách se učilo pouze náboženství a psaní, na městských piaristických školách kromě toho také psaní, počítání a latina.

Přelom nastává až za vlády Marie Terezie. Panovníci si uvědomují důležitost organizované výchovy pro celkový ekonomický rozvoj státu a svým výrokem „Die Schule ist und bleibt allezeit ein Politikum“ předznamenává etatizaci a výraznou reformu školství, do té doby spravovaného především katolickou církví a jejími řádů.¹⁰ Důležitým momentem v historii školství v českých zemích se pak stává vydání Tereziánského řádu školního¹¹ v roce 1774. Do té doby selektivní školský systém je obohacen soustavou elementárních veřejných škol ke vzdělání veškerého obyvatelstva.¹²

⁵ „Školy národní jsou termín pro označení souboru škol, určených obecnému vzdělávání veškeré mládeže ve věku školou povinném.“ HÁCHA, Emil; HOETZEL, Jiří; WEYR, František; LAŠTOVKA, Karel, *Slovník veřejného práva československého*, sv. IV., s. 807.

⁶ Termín „státní škola“ je uveden i v Listině základních práv a svobod, což je patrné reziduum z doby, kdy veřejné školy (základní a střední) byly zřizovány výlučně státem.

⁷ Školy přístupné žactvu bez rozdílu konfese, jimi podle § 2 zák. č. 62/1869 ř. z. byly všechny veřejné školy v zemích českých.

⁸ HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 78.

⁹ Cf. MORKEŠ, František, *K historii českého církevního školství*.

¹⁰ Cf. HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 53.

¹¹ Všeobecný řád školní pro německé normální, hlavní a triviální v c. k. zemích dědičných (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländern) – státním jazykem byla němčina, proto byly všechny školy nazývány německé, nicméně v českých zemích se na venkově vyučovalo česky.

¹² Cf. MORKEŠ, František, *Největší reforma v dějinách školství*.

Tento řád se stal základem reformovaného školského systému, stát převzal vrchní dozor nad školami a byla ustanovena povinná školní docházka od 6 do 12 až 13 let a nad to ještě opakovací hodiny nedělní (Wiederholungsschulen) do 18. až 20. roku. Školy byly rozděleny na 3 stupně – triviální, hlavní a normální. Na školách triviálních (farních a filiálních) se učilo tzv. trivium (tj. čtení, psaní, počítání) a náboženství. Náboženství vyučovali sami kněží, učitelům, jako jejich pomocníkům, příslušelo pouze s žáky probranou látku opakovat.¹³

Zrušení jezuitského řádu, jež bylo oznámeno prostřednictvím breve Dominus ac Redemptor noster z 21. července 1773, které vydal papež Klement XIV.,¹⁴ zasáhlo především střední školství – gymnázia.¹⁵ V důsledku okamžitého nedostatku vyučujících bylo již 9. října 1773 vydáno vynesení, které upřednostňuje dosavadní učitele (exjezuity) při obsazování učitelství.¹⁶ Ani toto opatření však nedokázalo zabránit výrazné redukci počtu gymnázií. Kádner k tomu dodává: „V samotných Čechách na příklad v letech 1773–1777 ze 44 škol zavřeno 31, tedy téměř tři čtvrtiny!“¹⁷

Gymnázia byla organizována jako ústavy pětitřídní, o třech třídách gramatických a dvou humanitních, náboženství patřilo k těm předmětům, které byly vyučovány ve všech třídách.¹⁸ V této souvislosti píše Karel Jindřich Seibt, univerzitní profesor a direktor gymnázií, ve zprávě z roku 1777 předkládané zemskému guberniu a dvorské studijní komisi: „Náboženství učí se na gymnáziích každé soboty odpoledne ve všech třídách, přičemž čítanka normální školy slouží za podklad. Vyučovací řečí je mateřština žáků.“¹⁹

Velkou snahou Josefa II. bylo především zestátnění a zesvětštění školství do té míry, že kněží byli zcela vyloučeni z vyučování na školách a vedle dozoru duchovního byli nově zavedeni komisaři světští jako orgán státního dozoru. Množství náboženských úkonů bylo redukováno.²⁰ Školská opatření provedená osvícenským panovníkem přinesla kromě veskrze pozitivní laicizace školství také negativní následky. Ve snaze zlepšit jazykové znalosti německého jazyka

¹³ Cf. KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 61.

¹⁴ Cf. ČORNEJOVÁ, Ivana, *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, s. 207.

¹⁵ „V době zrušení řádu jezuitského bylo jich v zemích habsburských 38 v moci jezuitů, 24 piaristů a 18 jiných řádů.“ KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 58.

¹⁶ Cf. ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. I. sv., s. 141.

¹⁷ KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 65.

¹⁸ Cf. ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. I. sv., s. 143.

¹⁹ Ibid., s. 151.

²⁰ KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 66.

poddaných se školy germanizovaly a panoval utilitární centralismus, který nepřihlížel k rozdílům mezi jednotlivými oblastmi.

K dalšímu vývoji poznamenává Otakar Kádner: „Zatímco Leopold II. během své krátké vlády dovedl zadržeti rostoucí nespokojenost s radikálními opravami svého předchůdce, za Františka I. nastala změna. Na nátlak duchovenstva..., které upozorňovalo na „škodlivé důsledky a vady“ osvícenské školy a domáhalo se revizí osnov a učebnic, posílení náboženství...“²¹ je tedy v roce 1803 zřízena zvláštní komise dvorská, pověřená reformou vyučování náboženství. Už v roce 1805 předkládá komise císaři ke schválení projekt pod názvem Politické zřízení školské (Schulkodex)²², odborníky označovaný jako „ein pädagogisches Meisterwerk“, který stabilizuje elementární školství na více než půlstoletí.²³ Osvícenské pojetí školy a školní výuky bylo v podstatě odstraněno. Tento krok byl také odrazem tehdejší komplikované mezinárodněpolitické situace, promítly se zde především „obavy, že by prostřednictvím osvícenského školství mohly do monarchie pronikat myšlenky a vlivy spojené s francouzskou revolucí.“²⁴

Interkonfesní poměry způsobené vydáním tolerančního patentu a jejich vliv na výuku náboženství

Důležitým momentem v dějinách vztahu mezi církví a státem se stal tzv. toleranční patent, veřejně oznámený dne 20. října 1781 císařem Josefem II.²⁵ Pro ilustraci důvodu, který osvícenského panovníka k jeho vydání vedl, citujme z jeho dopisu ze dne 19. června 1777, adresovaného matce, tehdejší panovnici dědičných zemí: „Činiti věci jen napolo, neshoduje se s mými zásadami; jest potřebí buďto úplné svobody bohoslužby, anebo dlužno, abyste ze svých zemí vypudila všecky, kteří nevěří totéž co Vy a nepřejímají tytéž formy, aby vzývali téhož Boha a sloužili témuž bližnímu.“²⁶ V následujících řádcích pak Marii Terezii vyzývá k tomu, aby nezachraňovala své poddané proti jejich vůli a aby se nevkládala do věcí jiných v případech, kdy se „zachovávají zákony

²¹Ibid., s. 69.

²²Politische Urfassung der deutschen Schulen für die k. k. Österr. Provinzen

²³Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl. s. 70.

²⁴MORKES, František, *Politické zřízení školské z roku 1805*.

²⁵„Patent byl původně míněn jako vládní instrukce, která by nebyla sdělena veřejnosti. Poněvadž se však psalo o něm v novinách, císař se rozhodl, aby byl patent vyhlášen...“ BEDNÁŘ, František, *Toleranční patent*, s. 63.

²⁶HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 2.

přírody a společenstva a její nejvyšší bytost není zneuctívána, ale uznávána a vzývána.“²⁷

Zajímavá je na tolerančním patentu tedy skutečnost, že byl vydán nikoliv pod nátlakem poddaných či šlechty, ale z vlastní vůle panovníkovy. Již v jeho úvodu čteme o škodlivosti útisku svědomí a upozornění na užitek, vyplývající z pravé křesťanské tolerance.²⁸ Katolíkům byla ponechána přednost veřejného výkonu (exercitium religionis publicum), vyjmenované konfese – pravoslavní, evangelici augsburského a helvetského vyznání – byly tolerovány a bylo jim umožněno přiměřené soukromé vykonávání náboženství.²⁹ Podmínkou založení sboru bylo alespoň 100 rodin nebo 500 duší téhož vyznání na jednom místě nebo v nejbližším okolí. Tyto sbory pak získaly možnost povolávat si učitele a kazatele a zakládat své školy. Pro církevní příslušnost dětí bylo rozhodující vyznání otce. Ve smíšených manželstvích pak katolické vyznání otce získávaly všechny děti; v případě evangelického otce získali totožné vyznání pouze chlapci.³⁰

Ve školských záležitostech patent následovaly dvorní dekrety,³¹ které uprvovaly především postavení nekatolických dětí v majoritních „katolických“ školách.³² Hodiny náboženství měly být první nebo poslední vyučovací hodinou, aby se těchto hodin děti účastnit nemusely a „nebyly náboženským vyučováním katolickým myšleny“.³³ V tomtéž smyslu to bylo vyžadováno i opačně, pokud dítě katolického vyznání navštěvovalo školu nekatolickou.

O tom, jak se zpočátku v praxi uplatňovala tolerance ve školství, poznamenává Emanuel Havelka: „...dítěm upíráno namnoze právo k dobrodiní tolerančního patentu, poněvadž prý nemohou vlastním rozumem a dle své vůle o svém náboženském nespovědění rozhodovat, nejsouce sui juris. Zacházelo se s nimi jako s dětmi katolickými, nuceny ve školách k stejných náboženským povinnostem, teprve u vyšších úřadů museli se rodiče domáhati nápravy.“³⁴

²⁷Ibid.

²⁸BEDNÁŘ, František, *Toleranční patent*, s. 62.

²⁹Cf HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 3.

³⁰Cf BEDNÁŘ, František, *Toleranční patent*, s. 63.

³¹Dvorní dekret z 23. srpna 1782, dvorní dekret z 7. listopadu 1783.

³²Je nutné podotknout, že toleranční patent umožnil vyjmenovaným konfesím zříditi vlastní školu, kde se k vyznání přihlásilo aspoň 100 rodin.

³³Cf HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 35.

³⁴Ibid., s. 19–20.

Dvorským zařízením z 3. února 1783 bylo dále stanoveno, že děti nekatolického vyznání, pokud navštěvují veřejný vyučovací ústav, mají být vyučováni svému náboženství svými kazateli a katechety (Religions-Lehrer). Tito žáci se pak na konci vyučovacího období prokazovali vysvědčením „o píli a pokroku“, které museli předkládat představenému školy.³⁵ Jelikož každé vyučování začínalo i končilo modlitbou, dvorské nařízení z 3. listopadu stanovilo: „...nekatolickým ale žákům ponechá se volno, aby na počátku vyučování přes modlitbu přede dveřmi počkali a na konci vyučování před počítáním modlitby odešli, když by nechtěli při modlitbě setrvat.“³⁶ Učebnice pro katolickou a nekatolickou školu byly stejné, s výjimkou knih náboženských, a bylo také nařízeno vydat nový slabikář (Namenbüchlein), který nebude obsahovat malý katechismus a modlitby, určené jen k potřebě katolíků.

Výuka náboženství v letech 1805–1867

Právní úprava školství – Schulkodex

Výnosem císaře ze dne 21. ledna 1804 bylo ohlášeno zavedení nové organizace školy obecné. Jeho první slova podle Otakara Kádnera zněla: „...vzdělání lidu jest z nejnütnejších potřeb státních, pročez také císař jeho účelné obstarávání v duchu doby počítá ke svým největším povinnostem...“ V dalších svých 40 bodech výnos podává hlavní zásady učební osnovy a pověřuje vypracování instrukcí zvláštní komisi dvorskou, ustavenou v roce 1803 pro reformu vyučování náboženského.³⁷ Výsledkem práce komise je pak právní předpis sjednocující všechny dosud vydané nařízení školské v jeden celek, celým názvem „Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen“ (zkráceně Schulkodex), vyhlášený nejvyšším nařízením dne 11. srpna 1805. Toto školské zřízení politické se tak stalo novým základem pro obecné školství a s malými změnami platilo až do r. 1848.³⁸

Jak již výše řečeno, univerzitní profesor Otakar Kádner poznamenává, že tehdy „dílo císař sám nazval ‚ein vortreffliches Elaborat‘ a odborníci tehdejší dokonce ‚ein pädagogisches Meisterwerk‘, dnes je o díle tom úsudek ovšem jiný.“³⁹ Fran-

³⁵Ibid., s. 35.

³⁶Ibid.

³⁷Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl. s. 71.

³⁸Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. I. sv., s. 216.

³⁹KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl. s. 71.

tišek Morkes soudí, že tento předpis v podstatě umrtvil pozitivní rozvoj škol a vzdělanosti po dobu celé první poloviny 19. století. Školy byly postaveny pod tuhý dozor spojený s cenzurou a v duchu řady příkazů a pokynů měly opustit cestu, na níž vychovávaly pro absolutistický stát nebezpečné „mudrující floutky“. V této souvislosti bývá často uváděna hlavní zásada tehdejšího školství: „Rakousko nepotřebuje lidí učených, nýbrž dobrých poddaných“.⁴⁰ V Schulkodexu samém pak čteme: „Obecné školy mají tudíž náboženské pravdy do srdcí mládeže důkladně vštěpovati, dětem správná poučení dávatí o věcech a poměrech, v nichž žijí a v nichž žítí budou. Čtení, psaní a počítání budou kromě náboženství jediné předměty učebné, kterých školy ty smejí užívatí jako prostředku ke svému účelu.“⁴¹

Dozor nad školstvím byl opět svěřen pouze duchovním: místním farářům nad školami triviálními, děkanům či vikářům nad školstvím v okrese, kanovníkovi „scholastikovi“ nad školami v hlavním městě a celé diecézi.⁴²

Jedno- nebo dvoutřídní triviální školy byly zřizovány v sídlech farních a filiálních kostelů. Učilo se v nich trivium (čtení, psaní, počítání a základy slohu) a náboženství. Nejbližším představeným učitelů byl místní farář.⁴³ Ve škole byl povinen vyučovat on nebo jeho zástupce náboženství a biblickou dějepravu. Učitel mohl tuto probranou látku pouze opakovat. Pro školní mládež kněz také sloužil mše svatě a uděloval jim svátosti.⁴⁴ Nikdo z kandidátů teologie nebyl vysvěcen na kněze, nevykázal-li se aspoň dobrým vysvědčením o zkoušce z katechetiky a pedagogiky. Výjimka byla podle Schulkodexu dovolena pouze klerikům řádu piaristů, kteří podobného vzdělání nabývali v noviciátě.⁴⁵

V krajských městech byly zřizovány troj- a později čtyřtřídní hlavní školy. Kromě trivium tu 3 až 4 učitelé, katecheta a ředitel vzdělávali žáky v náboženství, latině, geometrii, přírodopisu a fyzice.⁴⁶ Josef Hronek píše o počtu hodin věnovaných zde výuce náboženství: „...katecheta měl v první třídě 1 hodinu, učitel druhou, ve kteréž náboženství opakoval, ve 2. a 3. třídě katecheta učil 2 hod., druhé 2 hod. opakoval a cvičil učitel, ve 4. třídě měl 3 hod. katecheta a 2 hod. opakoval učitel se žáky část katechetou vyloženou.“⁴⁷

⁴⁰MORKES, František, *Politické zřízení školské z roku 1805*. In <http://www.rvp.cz/clanek/500/1092>.

⁴¹ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. I. sv., s. 217.

⁴²Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 88.

⁴³Cf HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 255

⁴⁴Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl. s. 61.

⁴⁵Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*, s. 220.

⁴⁶Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 88..

⁴⁷Ibid.

Dosavadní normální školy v hlavních městech byly nazvány školami vzornými (Musterhauptschulen) a určeny především pro výchovu učitelského dorostu; pro vzdělání obchodní, průmyslové a hospodářské se měly zřizovat školy reálné.⁴⁸ Gymnázium bylo považováno za školu vyšší, žáci do něj mohli být přijati pouze na základě úspěšně vykonané zkoušky. Vyučování náboženství zde bylo svěřeno výhradně katechetovi v rozsahu 2 hodiny týdně v každém ročníku v gramatických i v humanitních třídách.⁴⁹

Veškeré vyučování na školách tak bylo uvedeno s vyučováním náboženským v těsné souvislosti, náboženství bylo středem výchovy, katolické děti chodily denně do kostela.⁵⁰ Školské zřízení od nich očekávalo podřízenost vůči božské autoritě a horlivé plnění náboženských povinností.⁵¹ Povinná školní docházka byla od 6 do 12 let, do 18 let (později do 15) pak žáci navštěvovali nedělní školy opakovací.⁵²

Výsledkem těchto změn byl všeobecný vzrůst školství v naší vlasti, byť se mnohdy odehrával v poměrech nepříliš snadných. Čeští stavové byli především nespokojeni s germanizační a centralizační politikou vídeňské vlády, což vyvrcholilo následně ve třicátých letech žádostí, aby na středních školách alespoň náboženství bylo vyučováno česky.⁵³ Povinná školní docházka se rok od roku zlepšovala, přibývalo tříd i škol, ač vyučování bylo leckde v poměrech více než skromných.⁵⁴

Škola kolem roku 1840

Zřízení a správa škol byly v rukou církve, učitelé při školách ustanovení byli nesamostatní a podřízení.⁵⁵ Před vyučováním či po něm byla školní mládež každodenně voděna na mši,⁵⁶ učitel zpravidla doprovázel bohoslužbu hrou na varhany. Děti se na zpěvu při mši zpravidla příliš nepodílely, neboť „ve zpěvu

⁴⁸Ibid., s. 89.

⁴⁹Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. I. sv., s. 236.

⁵⁰Cf HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 256.

⁵¹Cf MORKES, František, *Politické zřízení školské z roku 1805*.

⁵²Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 89..

⁵³Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*, I. díl. s. 88.

⁵⁴Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*, I. sv., s. 256.

⁵⁵Cf GABRIEL, Václav, *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*, s. 81.

⁵⁶Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

písni kostelních cvičení nebyly.⁵⁷ V roce 1831 zrušila konzistoř⁵⁸ docházku dětí na mši svatou v mrazivých dnech a v dalších letech bylo dále zdůrazňováno přizpůsobování společných bohoslužeb vzhledem k věku, zdraví a rozumu dětí a také vzhledem k ročnímu počasí.⁵⁹ Náboženství pak bylo integrálním předmětem výuky, o čemž svědčí skutečnost, že mezi modlitbou a čtením z malého katechismu byla opakována násobilka.⁶⁰

Učitelovou povinností bylo sledovat vyučování katechety a učivo s žáky opakovat. V praxi bylo ovšem obvyklé, že ve školách bylo vyučování katechismu jen vlažné a povrchní, katecheté si často měnili rozvrhy hodin, přenechávali svoji výuku učitelům, učitelé pak při výuce katechetů nebývali přítomni a s žáky katechismus neopakovali.⁶¹ Učebními pomůckami byl katechismus a biblická dějprava, tyto knihy sloužily jako čítanka, některé pasáže se žáci museli učit z paměti. V sobotu pak učitel žákům předčítal evangelium.⁶²

Školy pro nekatolické děti byly v podstatě dvojí: židovské a protestantské. Židovské školy se zřizovaly především ve větších městech při významných židovských obcích. Byly pod dozorem státním, s výukou němčiny, matematiky, zeměpisu a etiky.⁶³ Stát židovské školství podporoval z obav, že by nevzdělaná židovská mládež mohla být postrachem pro veřejnou mravnost.⁶⁴ Pokud si rodiče přáli, mohly židovské děti navštěvovat školy katolické. Ve třídě seděly ve zvláštních lavicích a mohly odcházet před modlitbou a před začátkem náboženství.⁶⁵ Katolické a protestantské děti navštěvovaly židovskou školu spíše výjimečně.⁶⁶

⁵⁷Cf GABRIEL, Václav, *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*, s. 81–82.

⁵⁸Každá diecéze měla ovšem svou vlastní konzistoř (biskupský úřad). Které z konzistoří učinily tak, jak je uvedeno, z textu Františka Morkese, z něhož autorka vychází (viz další poznámku), nevyplývá. Lze předpokládat, že to byla běžná praxe všech nebo většiny konzistoří. Pozn. red.

⁵⁹Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

⁶⁰Cf GABRIEL, Václav, *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*, s. 82.

⁶¹Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

⁶²Cf GABRIEL, Václav, *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*, s. 85.

⁶³Cf PAŘÍK, Arno, *Židovské školství*.

⁶⁴Dekret císařského dvora z roku 1810 dokonce přikazoval, že před židovskou svatbou museli snoubenci prokázat známost Bne-Zionu (Synové Sionu), učebnici židovského náboženství a morálky. MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

⁶⁵Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

⁶⁶Kupříkladu v roce 1886 bylo v Čechách 113 židovských škol, které navštěvovalo celkem 4073 židovských, 192 katolických a 17 protestantských dětí. Cf PAŘÍK, Arno, *Židovské školství*.

Protestantské školy je možno charakterizovat jako školy ryze národní a lidové. Navazovaly na školství Jednoty bratrské a úroveň vzdělání byla dobrá, což dosvědčuje fakt, že byly chváleny při vizitacích i katolickou vrchností.⁶⁷ Již v roce 1782 vyšel pro jejich potřebu Slabikář pro žáky helvetského a augsburškého vyznání.⁶⁸

Poměry na katolických i nekatolických obecných školách se příliš nelišily,⁶⁹ vyučováno bylo za velice skrovných podmínek, učitelé si pak vždy museli zajistit obživu ještě v mimoškolním zaměstnání.⁷⁰

Změny směřující ke konkordátu

Březnové události roku 1848 měly vliv i na školství. Žádala se především svoboda slova i tisku, rovnost náboženských vyznání před zákonem a v právech občanských.⁷¹ Zřizuje se rovněž správní orgán, který má nahradit studijní dvorskou komisi. Císařským rozhodnutím z 23. března 1848 vzniká nový centrální úřad školní⁷² – Ministerstvo kultu a vyučování.⁷³

Hned první ministr, bývalý druhý prezident dolnorakouského apelačního soudu dr. František Sommaruga⁷⁴ po sobě zanechává pozoruhodné dílo: Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku, shrnutí výsledků návrhů a úvah týkajících se veřejného školství.⁷⁵ Vyučované předměty na školách národních jsou upraveny v § 13, na prvním místě je uvedeno náboženství a mravověda. V následujícím ustanovení se praví: „... na venku, kde je to žádoucí i kde duchovní správě to poměry dovolují, může duchovní správa kromě náboženství i jinou část vyučování na škole národní převzít, k podpoře učitelstva...“⁷⁶ Poslední paragraf úpravy národních škol oznamuje, že upravení škol akatolických bude uskutečněno podle zásady o stejné oprávněnosti křesťanských vyznání, pro

⁶⁷Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

⁶⁸Ibid.

⁶⁹Cf HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 248.

⁷⁰Ibid., s. 252.

⁷¹Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. II. sv., s. 5.

⁷²Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl. s. 93.

⁷³„R. 1861 bylo zrušeno a přičleněno k ministerstvu vnitra jako vyučovací rada, ale r. 1867 opět bylo zřízeno a trvalo až do zániku monarchie.“ HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 89.

⁷⁴Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. II. sv., s. 6.

⁷⁵Ibid., s. 12.

⁷⁶Ibid., s. 20–21.

židovské školy měl být pak vydán zákon.⁷⁷ Náboženství je vyučováno zpravidla farářem, který byl rovněž předsedou správy každé školy, vedle něj měl důležité postavení učitel řídicí.

Podle § 25 mělo být na vyšším gymnáziu vyučováno náboženství ve formě četby písemných pramenů křesťanství s hlavními momenty dějin náboženství, dějin církevních a rozumové zdůvodnění mravouky. Aspiranti studia teologie byli v nejvyšším ročníku vzdělávání v základech hebrejštiny.⁷⁸

Ministr Lev hrabě Thun vyhlásil dne 15. září 1849 Nástin organizace gymnázií a reálék. Odpůrci tohoto právního aktu upozorňovali především na fakt, že soustava odborných učitelů (kterou nástin zaváděl) bude rozvracet pedagogickou výchovu a znemožní výchovu mládeže v duchu katolického křesťanství. Thun se snažil vyvrátit argumenty kritiků vnesením z roku 1854, kde prohlašuje, že „...křesťanský směr všeho vyučování gymnasijského nezávisí pouze na učení náboženství jako předmětu, nýbrž na duchu, v němž se vyučuje ostatním předmětům.“⁷⁹ Jako ústupek, který mu zajistil definitivní schválení nástinu, přiznal biskupům právo dohledu nad vyučováním, přímo nebo prostřednictvím zvláštního komisaře.⁸⁰

Náboženství na gymnáziu se od roku 1849 vyučovalo v každé z osmi tříd 2 hodiny týdně,⁸¹ později, vnesením z roku 1855, byla v oktávě studentům ve prospěch katolického náboženství ubrána jedna hodina řeckého jazyka (v VIII. třídě gymnázia měli tedy studenti 3 hodiny náboženství týdně). V roce 1850 bylo Thunem vydáno nařízení, že katecheta střední školy, pokud jeho návrhy nebyly přijaty ředitelem, má právo obrátit se přímo na biskupa.⁸²

Vedle předpisů upravujících výuku v gymnáziích vznikl rovněž nástin upravující organizaci škol reálných. Reálky měly podle nástinu dvojí úkol: po stránce teoretické poskytovat vyšší odborné vzdělání, po stránce praktické vzdělávat odborně ve věcech technických. Nižší reálka byla trojtřídní ústav, pak žáci pokračovali v trojtřídní vyšší reálce. Náboženství se vyučovalo ve všech ročnících.⁸³

Škola národní byla za působení ministra Thuna prohlášena za školu povinnou pro všechny děti jednoho školního obvodu. Její úkol zdaleka nespočíval

⁷⁷Ibid., s. 23–24.

⁷⁸Ibid., s. 25.

⁷⁹Ibid., s. 55.

⁸⁰Ibid., s. 56.

⁸¹Ibid., s. 50.

⁸²Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*, I. díl, s. 96.

⁸³Cf HRONEK, Josef, *Národní katecheta a škola*, s. 89.

jen ve vyučování učebních předmětů, ale rovněž byl kladen důraz na výchovu náboženskou a mravní. V této souvislosti podotýká Jan Šafránek, že byla ve své podstatě vlastně ústavem konfesijním, neboť sloužila určité církvi a potřebám určitého vyznání.⁸⁴ V obcích, kde bylo obyvatelstvo dvou konfesí s vlastní duchovní správou, měla každá z nich právo zřídit si vlastní školu. V případech, kdy si to příslušníci církve nemohli dovolit, bylo umožněno používat společnou školní budovu, ale vyučovat se muselo pro každou konfesí zvlášť a rodiče byli povinni posílat děti do oddělení své konfese. V případech nouze byly připouštěny i školy simultánní, v nichž se vyučovala školou povinná mládež bez rozdílu vyznání.⁸⁵

Je zajímavé, jak rozdílně je na působení ministra Thuna nahlíženo. Autor mnoha příruček pro katechety, katolický kněz Josef Hronek jej hodnotí jako člověka „naplněného hlubokou vroucností náboženskou“ a dodává, že Thunova vize státu jako útvaru zcela křesťanského měla být dosažena návratem do „předosvícenského“ stavu.⁸⁶ Zato Emilem Havelkou je Thun označován za původce „všelikých školských pohrom“ a ztělesnění zpátečnictví a absolutismu ve školství.⁸⁷ Thunovi je přičítáno poněmčování středního školství, obnovení školního dozoru biskupy, návrat jezuitů do Rakouska a je odsuzován i za své „zásluhy“ o „hanebný“ konkordát z roku 1855.⁸⁸ Profesor Kádner je ve svém hodnocení smířlivější; podle něj Thun, ač smýšlením rozhodný katolík, podporoval školství evangelické a židovské.⁸⁹

Konkordát

Roku 1855 uzavřel papež Pius IX. s rakouským císařem Františkem Josefem I. konkordát. Jednání o podobě úmluvy s Apoštolským stolcem započala již v roce 1851, největší zásluha na uzavření pak bývá připisována bývalému císařovu vychovateli a od roku 1853 vídeňskému arcibiskupovi Josefu Rauschovi.⁹⁰

⁸⁴Ibid., s. 67.

⁸⁵Ibid.

⁸⁶Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 89.

⁸⁷Cf HAVELKA, Emil, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 260.

⁸⁸Ibid.

⁸⁹Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 95.

⁹⁰Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 89.

Konkordát byl publikován papežem v bule „Deus humanit salutae auctor“, císař jej vyhlásil pro celou říši patentem z 5. listopadu 1855.⁹¹

Josef Hronek k tomuto poznamenává: „Konkordát dával kromě jiného duchovenstvu vliv na školství, zejména nižší... a státní správa se nikterak netajila tím, že se jí jeví zajištění přísně náboženské výchovy dorůstajících pokolení věcí neobyčejně důležitou.“⁹² Úmluva měla 36 článků, podstatou byla právě úprava záležitostí školních.⁹³ Podle článku 5 muselo být veškeré vyučování katolické mládeže ve všech veřejných i soukromých školách přiměřeno učení katolické církve, přičemž dohled na tímto byl svěřen biskupům.⁹⁴ Článek 7 změnil gymnázia a střední školy (určené pro katolickou mládež) na ústavy zcela konfesijní, učitelé mohli být pouze katolíci. Vrchním školdozorcem mohl podle článku 8 jmenovat císař pouze osobu navrženou biskupem.⁹⁵

V důsledku konkordátu byly rozpuštěny všechny školy nábožensky smíšené (simultánní); židovské děti, pokud navštěvovaly katolickou školu, usedaly do zvláštních lavic a nesměly se stýkat s ostatními dětmi. Náboženství ve školách mohl vyučovat jen duchovní na základě zvláštního biskupova povolení (missio canonica).⁹⁶ Došlo také k postupné revizi učebnic, tak aby byly zcela v souladu s katolickou vírou.⁹⁷ Kádner k tomu dodává, že v učebnicích byla „způsobem až nechutným vštěpována dětem úcta ke vznešenému mocnáři...“, za nějž nutno se neustále modlit.⁹⁸ Nerovnoprávnost mezi katolíky a protestanty byla v školském systému zjevná, neboť zatímco katolické školy byly financovány z veřejných prostředků, protestantské byly závislé výhradně na církevních zdrojích. Následkem toho pak bylo mnoho evangelických dětí nuceno navštěvovat katolickou školu.⁹⁹ Článek 8 stanovil, že „za učitele může býti jen ten ustanoven, kdo jest bez poskvrny u víře a mravech, odtud může býti odstraněn, kdo by se uchýlil

⁹¹Cf MALÝ, Karel, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 274.

⁹²HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 89.

⁹³Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 95.

⁹⁴Cf HAVELKA, Emil, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 260.

⁹⁵Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 95.

⁹⁶Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. II. sv., s. 74.

⁹⁷Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 100.

⁹⁸Ibid.

⁹⁹Cf PABIAN, Petr, *Protestantismus a náboženská svoboda: České evangelictví v 60. letech 19. století*.

od pravé víry¹⁰⁰ což v praxi znamenalo vyloučení nekatolíků z učitelského stavu na veřejných školách.¹⁰¹

Učební osnova škol triviálních zůstala beze změny, učitelé byli výslovně nařizováni, aby podle pokynů duchovního opakovali a nacvičili s dětmi katechismus a denně je vodil do kostela.¹⁰² Školní docházka byla ponechána zcela na libovůli rodičů, děti rodičů chudých a nedbalých přicházely do školy buď nepravidelně, nebo nebyly do školy přihlášeny vůbec.¹⁰³ Pro tehdejší poměry je zcela příznačné, že školou povinné mládeži bylo sice zakázáno pást dobytek či účinkovat při divadelních představeních, ale na druhou stranu zákon umožňoval dětskou práci v továrnách, a z tohoto důvodu dokonce byly pro děti zřizovány večerní školy.¹⁰⁴

Hlavním vyučovacím předmětem ve škole národní bylo náboženství. Jeho vyučování bylo vyhrazeno místnímu duchovnímu, učitel pak zpravidla pouze opakoval s dětmi katechismus podle instrukcí duchovního. V sobotu byly děti z probraného učiva přezkušovány za přítomnosti faráře.¹⁰⁵ Hlavní zkouška z náboženství a ze všech ostatních předmětů odehrávala se vždy na konci roku, za přítomnosti nadřízeného děkana jako okresního školního dozorce.¹⁰⁶

Ve vizitačních protokolech bylo náboženství a výklad evangelia uváděn vždy jako první předmět. Žáci byli za přítomnosti biskupského školního dozorce mimo jiné zkušeni ze znalostí malého katechismu,¹⁰⁷ po zkoušce z náboženství byla zpívána hymna papežská, na závěr celé zkoušky se pak žáci modlívali za císaře pána, případně zpívali národní hymnu.

Výuka náboženství v letech 1867–1918

Nové konfesní poměry

Porážka rakouských vojsk u Magenty a Solferina v roce 1859 přispěla ke změnám vnitřní politiky rakouské monarchie. Za předzvěst konce absolutisticko-centralistického režimu bývá považován císařský manifest z 15. července

¹⁰⁰Cf HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 260.

¹⁰¹Ibid., s. 264.

¹⁰²Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 100.

¹⁰³Cf HAVELKA, Emanuel, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, s. 266.

¹⁰⁴Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 101.

¹⁰⁵Cf HAVELKA, Emanuel, *Ze života konkordátního učitele*, s. 19.

¹⁰⁶Ibid.

¹⁰⁷Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. II. sv., s. 103.

1859, ohlašující národům rakouským mír.¹⁰⁸ Říjnovým diplomem z 20. října 1860 byl odvolán Lev Thun z ministerstva kultu a vyučování, které bylo přivtěleno jako zvláštní oddělení k nově založenému ministerstvu vnitra, vyučování a spravedlnosti.

Roku 1861 je vydán císařský patent č. 41/1861 ř. z., jímž je vyhlášena plná rovnoprávnost evangelíků s ostatními konfesemi. V souvislosti s tímto emancipačním předpisem můžeme poukázat na zcela prázdnou proklamaci „privilegií“ katolické církve, obsaženou v konkordátu z roku 1855.¹⁰⁹ Také pravoslavní křesťané¹¹⁰ nabyli rovnoprávnosti s katolíky. Základem konfesněprávní úpravy postavení židovských obcí byl až do roku 1949 zákon č. 57/1890 ř. z., o vnějších poměrech israelitské náboženské společnosti.¹¹¹

V roce 1867 získalo záležitost vyučování opět Ministerstvo kultu a vyučování, jehož ministrem byl k 31. prosinci 1867 ustanoven Leopold Hasner, rytíř von Artha.¹¹² V souvislosti s jeho osobou bývá nejčastěji uváděna reforma obecného školství, zejména se mu připisuje snaha „ve znamení pokroku osvětového vymanit národní školu z područí církve“.¹¹³ Jeho představou bylo národní školství interkonfesijního řádu s konfesijním vyučováním náboženství, podřízené vrchnímu státnímu dozoru.¹¹⁴

Hasnerův školský zákon č. 62/1869 ř. z. se v podstatě opíral o zákon státní ze dne 21. prosince 1867 č. 142 o obecných právech občanů státních, zejména o jeho ustanovení o rovnosti všech občanů, úplné svobody víry a svědomí. V článku 17 je pak psáno, že „o vyučování náboženství ve školách přísluší péči míti církvi neb společnosti náboženské, jíž se dotýče“.¹¹⁵ Tento článek rovněž zdůrazňuje, že „státu náleží v příčině veškerého vyučování vychovatelství právo nejvyššího řízení a dozorství“.¹¹⁶

Vrchní dozor nad školstvím je výslovně přiřčen státním orgánům v zákoně č. 48 ř. z. z 25. května 1868 o postavení škol k církvi. Církevní dohled je zúžen

¹⁰⁸Cf HAVELKA, Emanuel, *Ze života konkordátního učitele*, s. 22.

¹⁰⁹Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 27–28.

¹¹⁰Byli nazváni Řecko-východní církvi.

¹¹¹Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 34.

¹¹²Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 111.

¹¹³ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. II. sv., s. 230.

¹¹⁴Ibid., s. 231.

¹¹⁵Základní zákon státní č. 142, daný dne 21. prosince 1867, o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených.

¹¹⁶Ibid.

pouze na vyučování náboženství. Zde je také položen základ školství interkonfesijnímu: „Škol a ústavů vychovacích, od státu od některé země neb obce zcela neb z části zřízených nebo chovaných, užívati mohou všichni občané státní, nehledíc k vyznání víry.“¹¹⁷ Církevní školy stávají se veřejnými až po splnění zákonných podmínek. Učitelem se může stát kdokoliv, kdo se prokáže náležitou způsobilostí. Kádner k tomu poznamenává: „...slova ‚bez rozdílu vyznání‘, jež byla na tom místě osnovy přijaté v poslanecké sněmovně, panská sněmovna škrtila...“¹¹⁸ Jako součást způsobilosti k vyučování náboženství je však stále obligatorně vyžadováno schválení příslušného vrchního úřadu církevního.¹¹⁹ Učebnice schvaluje výhradně školská správa, kromě učebních pomůcek používaných v hodinách náboženství. Jejich aprobace zůstává i nadále v kompetenci orgánů církve či náboženské společnosti.¹²⁰

Tímto zákonem byl de facto odstraněn konfesijní řád školy, zaručený konkordátem,¹²¹ konkordát sám pak byl výslovně vypovězen tzv. Beustovou depeší,¹²² odpovědí na prohlášení dogmatu o papežské neomylnosti Prvním vatikánským ekumenickým koncilem.¹²³ Oficiálním důvodem výpovědi byla změna smluvního partnera, ve skutečnosti však toto bylo pouhou záminkou.¹²⁴ K derogaci konkordátu pak došlo ve vnitrostátním právu zákonem č. 50/1874 ř. z., „jímžto se vydávají ustanovení, kterými se upravují zevnitřní právní poměry církve katolické“.¹²⁵ Tímto zákonem je sice uznáno působení kanonického práva v duchovních záležitostech, zároveň je však církev podřízena ve vnějších věcech „státní správě záležitostí duchovních“.¹²⁶ A. I. Hrdina k zákonu poznamenává: „Někdy budí dojem, jako by katolická církev byla součástí rakouské státní správy.“¹²⁷

¹¹⁷§ 3, zákona ze dne 25. května 1868, jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi (č. 48/1868 ř. z.)

¹¹⁸KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 112.

¹¹⁹Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. II. sv., s. 232.

¹²⁰Ibid.

¹²¹Cf TRETERA, Jiří, Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 28.

¹²²Ibid., s. 31.

¹²³Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 112.

¹²⁴Cf KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin 2*. s. 207.

¹²⁵HRDINA, Antonín Ignác, *Texty ke studiu konfesního práva – III*. Československo, s. 17.

¹²⁶Ibid., s. 17–18

¹²⁷Ibid.

Interkonfesijní poměry týkající se náboženského vyznání dětí školou povinných byly upraveny říšským zákonem ze dne 25. května 1868 čis. 49 ř. z.¹²⁸ Děti následují vyznání svých rodičů. V případě smíšených manželství následují synové vyznání otců, dcery vyznání matky, případně může být vyznání dětí upraveno smlouvou před uzavřením sňatku.¹²⁹ Nemanželské děti následovaly vyznání svých matek. Rodiče pak mohli náboženské vyznání dítěte do jeho 14. roku věku libovolně měnit, případně ponechat dítě „bez vyznání“. Zákon zavádí možnost vystoupení z církve bez přestoupení do jiné církve; svobodu volby náboženství pak má každý občan, který dovršil 14 let.¹³⁰

Proti „květnovým“ zákonům papež Pius IX. dne 22. června 1868 protestoval, „označiv nové zákony jakožto ‚zákony ohavné‘ (nullius in orbis fuisse ac fore)“.¹³¹ Biskupové upozorňovali na nebezpečí, které hrozí „kompromisní školou“.¹³² Linecký biskup Rudigier vydal proti novým zákonům pastýřský list, který byl okamžitě konfiskován, biskup byl obžalován ze zločinu rušení veřejného pokoje a násilím předveden před soud. Trest odsouzení na 14 dní vězení mu byl prominut císařem po prosbě říšského kancléře Beusta.¹³³ Trestu za veřejné štvání proti novým zákonům unikl i tyrolský poslanec pater Greuter, jehož zachránilo to, že ho říšská rada nevydala k trestnímu stíhání.¹³⁴

Stav, který květnové zákony nastolily, lze hodnotit jako výrazné vměšování státní správy, místodržitelství i ministerstva kultu do církevního života. K ilustraci citujme: „Gymnasijní profesori např. se v uniformách povinně účastnili školních bohoslužeb, ačkoliv se ve vyučování a v celém způsobu života netajili svou nevěrou.“¹³⁵

Zákon č. 68/1874 ř. z. zavádí do rakouského právního řádu nárok na uznání církví a náboženských společností. Stanoví zákonné požadavky pro církve a náboženské společnosti státem dosud neuznané, jakož i právní důsledky tohoto

¹²⁸Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 233.

¹²⁹Cf HRDINA, Antonín Ignác, *Texty ke studiu konfesního práva – III*. Československo, s. 13.

¹³⁰Cf TRETERA, Jiří, Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 30.

¹³¹HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 90.

¹³²Ibid.

¹³³Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 114–115. (Jde o téhož kancléře Beusta, evangelika pocházejícího ze Saska, jehož „depeší“ Rakousko vypovědělo roku 1870 konkordát s Apoštolským stolicem. Vnitrostátně pak byl konkordát zrušen zákonem č. 50/1874 ř. z., o vnějších poměrech katolické církve. Pozn. red.)

¹³⁴Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 114.

¹³⁵KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 209.

správního aktu.¹³⁶ Tento předpis je nazýván vrcholem náboženské svobody.¹³⁷ Na našem území platil až do roku 1949, kdy byl zrušen obecnou derogační klauzulí § 14 zákona č. 218/1949 Sb.¹³⁸

Úprava vyučování náboženství do roku 1918

Květnové zákony z roku 1868 připravily půdu pro novou úpravu rakouského obecného školství, která byla realizována základním zákonem školním č. 62 ř. z. ze dne 14. května 1869 (Reichsvolksschulgesetz).¹³⁹ „Není snad dokladu v dějinách říšského zákonodárství rakouského, aby osnova tak důležitá byla projednána v době krátké...“, píše Kádner.¹⁴⁰ Na protest proti zákonu odešli ze sněmovny poslanci z řad polské, slovinské a italské opozice.¹⁴¹ Čeští politikové, konzervativci i liberálové, kteří se v pasivní opozici jednání říšského sněmu vůbec nezúčastnili, z odporu k centralismu rakouské vlády v otázkách školství tento zákon rovněž odsuzovali.¹⁴² Ministr kultu a vyučování dr. Leopold Hasner při parlamentní rozpravě k tomuto zákonu označil za nepravdivé tvrzení, že se snaží prosadit školu bez náboženství. Poslanec přesvědčoval o tom, že vláda si je naopak vědoma výchovného významu náboženství.¹⁴³ Účelem škol je podle § 1 tohoto zákona, „...aby dívky v mravnosti a náboženství vychovávaly...“, a v § 2 pak čteme: „Každá škola obecná ... jest ústavem veřejným, a může do ní co do ústavu veřejného chodit mládež jakéhokoliv vyznání náboženského.“¹⁴⁴

Triviální školu nahradila „Volkschule“, kterou český úřední překlad nazval „obecnou školou“, „Bürgerschulen“ byly překládány jako „školy měšťanské“.¹⁴⁵ Pod vžitým, úředně nezavedeným názvem „školství národní“ se rozuměla soustava škol určená ke vzdělání veškeré mládeže ve věku školou povinném

¹³⁶Cf HRDINA, Antonín Ignác, *Texty ke studiu konfesního práva – III. Československo*, s. 28.

¹³⁷Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 33.

¹³⁸Ibid.

¹³⁹Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 112.

¹⁴⁰Ibid., s. 113.

¹⁴¹Ibid.

¹⁴²Ibid., s. 115.

¹⁴³Cf MORKES, František, *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 12.

¹⁴⁴Zákon č. 62/1869 ř. z., jímžto se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných.

¹⁴⁵Cf HÁCHA, Emil; HOETZEL, Jiří; WEYR, František; LAŠTOVKA, Karel, *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV., s. 806.

(školy obecné, měšťanské a obecné školy speciální pro děti úchylné).¹⁴⁶ Reálky, kdysi školy výhradně odborné, se stávají vedle gymnázií školami obecně vzdělávacími.¹⁴⁷

Školní docházka se prodloužila na osm let. Škola měšťanská byla povinná pro děti, které absolvovaly s dobrým prospěchem pátý ročník školy obecné a nedovršily 14 let věku.¹⁴⁸ Zákon byl v některých věcech jen zákon rámcový, úpravu podrobností přenechával zákonodárství zemskému.¹⁴⁹

V § 3 bylo náboženství uvedeno na prvním místě mezi učebními předměty. V § 5 pak byla zakotvena působnost církevních úřadů (resp. představenstev židovských obcí) ve všem, co se týkalo vyučování náboženství. Stát toliko určoval počet hodin ve vyučovacím plánu.

V praxi se nový systém zaváděl v některých oblastech rakouského mocnářství těžce, v Tyrolsku byli světší školní inspektoři vítáni kamením, někde se dokonce nedostali do škol po celý rok nebo byli nuceni inspekce provádět pod ochranou četnických bodáků.¹⁵⁰ Hronek poznamenává, že rakouská škola kompromisní („Mischmaschschule“) má významný podíl na náboženské tragice jak habsburské monarchie, tak později první republiky.¹⁵¹

Významná novela z roku č. 53/1883 ř. z. ze dne 2. května 1883 stanovila, že správcem školy může být pouze učitel takového vyznání, které má většina žáků školu navštěvujících.¹⁵² Tato novela je považována Kádnerem za pokus ministra školství uspokojit požadavky biskupů, kteří v únoru 1880 požádali vládu o znovuzavedení konfesijního rázu obecné školy.¹⁵³ Hrabě Bedřich Schönborn publikoval v tomtéž roce v brožuře „Wirkungen der Neuschule“ výsledky dotazníků duchovních.¹⁵⁴ Z nich vyplývá, že předmětem kritiky ze strany církve nebyli vyučující akatolických vyznání, ale že se kritika „zaměřila se na chování učitelů, kteří se k učení katolické církve stavějí nepřátelsky, byť jsou sami for-

¹⁴⁶Ibid., s. 807.

¹⁴⁷Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 180.

¹⁴⁸Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 91.

¹⁴⁹Cf HÁCHA, Emil; HOETZEL, Jiří; WEYR, František; LAŠTOVKA, Karel, *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV., s. 805.

¹⁵⁰Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 116.

¹⁵¹Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katecheta*, s. 92.

¹⁵²Ibid., s. 91.

¹⁵³Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 122.

¹⁵⁴Ibid.

málně příslušníky této instituce“.¹⁵⁵ Mnozí vikáři upozorňovali na odstraňování krucifixů ze tříd, omezování modliteb ve školách a jednotlivé případy zakazování „katolických pozdravů“.¹⁵⁶ Pražský arcibiskup Bedřich kardinál Schwarzenberg v panské sněmovně prohlásil, že novela „nestačí požadavkům kleru... ale že se zatím spokojí s tím, co je navrženo...“¹⁵⁷

Novelou byla správám školy uložena povinnost účastnit se náboženských cvičení, což je spolu s „ustanovením, že správce školy musí býti téhož vyznání, co většina žáků, a proto musí míti i zvláštní zkoušku z vyučování náboženství“,¹⁵⁸ Kádnerem popisováno jako zrušení interkonfesijnosti školy.¹⁵⁹

Říšským zákonem ze dne 20. června 1872 bylo upraveno „obstarávání učení náboženského na veřejných školách obecných a středních“, tedy systém odměn jednak pro zvláštní učitele náboženství, jednak pro případ, kdy náboženství vyučoval světský učitel. Tento zákon byl novelizován zákonem č. 99/1888 ř. z., na jehož základě pak zemský zákon ze dne 14. prosince 1888 konkrétně upravil remunerace učitelů náboženství v českých zemích.

Ministerstvo záležitostí duchovních a vyučování vydává dne 20. srpna 1870 nařízení, jímž se určuje řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné. V § 5 čteme: „Jak se má náboženství vyučovati, ustanoví úřad církevní... Škola jest povinna, péči míti o to, aby k cvičení v náboženství... učitelé každého vyznání víry disciplinárně přihlíželi.“¹⁶⁰

V září roku 1905 byl konečně vydán pod č. 159 ř. z. Řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské.¹⁶¹ Podle § 8 bylo církevnímu úřadu, resp. představenému israelitské obce náboženské, vyhrazeno stanovit učební plán pro vyučování předmětu náboženství a jeho rozdělení na jednotlivé ročníky. Dozor nad dětmi během povinných „náboženských cvičení“ mohly mít toliko osoby příslušného vyznání náboženského.¹⁶² Dále byl potvrzen bezprostřední dozor příslušné církve

¹⁵⁵GEORGIEV, Jiří, *Mezi svéprávností a poručnictvím. K postavení k církvi v habsburské monarchii druhé poloviny 19. století*, s. 181. In: Sborník příspěvků z 22. symposia k problematice 19. století, Bůh a bohové: Církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století.

¹⁵⁶Ibid.

¹⁵⁷KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 123.

¹⁵⁸Ibid., s. 124.

¹⁵⁹Ibid

¹⁶⁰Nařízení vydané ministrem záležitostí duchovních a vyučování ze dne 20. srpna 1870.

¹⁶¹„Pro rakouské zákonodárství, jež si vždy libovalo v dlouholetých provisoriiích, zůstane příznačno, že jsme tedy po 35 let žili také v obecném školství jen ve stavu prozatímního řádu vyučovacího z r. 1870...“ KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 128.

¹⁶²Cf § 10, zákon č. 159/1905 ř. z., Řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské.

či náboženské společnosti nad vyučováním náboženství¹⁶³ a obligatorní schválení způsobilosti stát se zvláštním učitelem náboženství příslušným vrchním úřadem církve, resp. náboženské společnosti.¹⁶⁴ Náboženství vyučoval zpravidla místní kněz, ustanovený katecheta a jen ve výjimečných případech učitel světský.¹⁶⁵ Vikáři vyučování náboženství dozorovali a rovněž dojížděli do škol na výroční zkoušky náboženské,¹⁶⁶ které byly předem oznamovány místnímu správci školy okresním školním úřadem.¹⁶⁷ Nařízení č. 1225 ministra kultu a vyučování ze dne 16. srpna 1871 umožnilo biskupům a vikářům přezkušovat žáky z náboženství, jehož výuku dozorovali. Správa školy byla sice oprávněna hospitovat vyučování náboženství, ale neměla práva jeho učitelé dávat pokyny nebo cokoliv vytýkat.¹⁶⁸ Kádner k tomu dodává, že „moudří řídicí učitelé se o vyučování náboženství pravidelně nestarali vůbec.“¹⁶⁹

Náboženství se vyučovalo jako povinný předmět ve dvou hodinách týdně v každé z pěti tříd obecné školy po celé v této kapitole zkoumané období.¹⁷⁰ Měšťanské školy byly rozděleny na chlapecké a dívčí, děti měly počet hodin náboženství stejný jako v obecné škole – 2 hodiny týdně.¹⁷¹

V učebních osnovách gymnázií, reálek a reálných gymnázií byly předmětu náboženství vyhrazeny rovněž 2 hodiny týdně v každém ročníku.¹⁷² V hodinách katolického náboženství se v primě probírala katolická věrouka a mravouka, v sekundě liturgika, v tercii a kvartě biblické dějiny. Ve vyšších ročnících gymnázia byl uplatňován vědecktější přístup a na studenty byly kladeny vyšší nároky: v kvintě osnovy předepisovaly fundamentální teologii, v sextě se opakovala věrouka, v septimě byli žáci seznamováni s katolickou etikou a v posledním ročníku probírali církevní dějiny.¹⁷³

¹⁶³Ibid., § 134.

¹⁶⁴Ibid., § 108.

¹⁶⁵Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 141.

¹⁶⁶Ibid.

¹⁶⁷Cf § 9, zákon č. 159/1905 ř. z., Řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské.

¹⁶⁸Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 141.

¹⁶⁹Ibid.

¹⁷⁰Cf ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*. II. sv., s. 272–273.

¹⁷¹Ibid., s. 278–279.

¹⁷²Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 243, 257, 267.

¹⁷³Cf ŘEZŇÍČKOVÁ, Kateřina, *Študáci a kantoři za starého Rakouska*. s. 61.

Pro žáky „možjišského vyznání“ bylo organizováno vyučování v prostorách školy, vyučující rabín musel mít státní povolení.¹⁷⁴ Děti evangelického vyznání měly situaci složitější, zejména kvůli jejich malému počtu. Vyučování náboženství obvykle zajišťovali duchovní na farách, škola od dětí vyžadovala písemné potvrzení o jeho absolvování.¹⁷⁵

Budoucí učitelé a učitelky na učitelských ústavech byli náboženství rovněž vyučováni 2 hodiny týdně ve všech ročnících.¹⁷⁶ Až do rozpadu habsburské monarchie vyučování na našich školách národních začínalo a končilo modlitbami, děti i učitelé se účastnili bohoslužeb a procesí.¹⁷⁷ V posledních letech před první světovou válkou školní úřady požadovaly i po rodičích bezkonfesijních dětí, aby svým dětem určili některé vyznání státem uznané, do jehož vyučování by pak mohly docházet.¹⁷⁸

Výuka náboženství v letech 1918–1948

Poměr státu a církvi

Po vzniku samostatného Československa byl přijat zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. (recepční norma), jehož čl. 2 ponechal veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení prozatím v platnosti.¹⁷⁹ Pro zachování kontinuity právního řádu a zamezení anarchie byly tímto zákonem recipovány v českých zemích předpisy bývalého Rakouska.¹⁸⁰ Ústava z roku 1920 pak v § 121 zaručuje svobodu svědomí a vyznání. Všem obyvatelům státu bylo přiznáno právo veřejně i soukromě vykonávat jakékoli vyznání, náboženství nebo víru.¹⁸¹

¹⁷⁴Ibid.

¹⁷⁵Ibid.

¹⁷⁶Cf KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. díl, s. 208.

¹⁷⁷Ibid., s. 132.

¹⁷⁸Ibid., s. 141.

¹⁷⁹Čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb. z. a n., ze dne 28. října 1918, o zřízení samostatného státu československého.

¹⁸⁰Cf MÜLLER, Václav, *Náboženské poměry v Československé republice*, s. 21.

¹⁸¹Ústava Československé republiky z roku 1920, zák. 121/1920 Sb. z. a n., § 122: „Všichni obyvatelé republiky Československé mají v stejných mezích jako státní občané republiky Československé právo vykonávat veřejně i soukromě jakékoli vyznání, náboženství nebo víru, pokud výkon ten není v neshodě s veřejným pořádkem a řádem nebo s dobrými mravy.“

Církev a náboženské společnosti se definitivně vymanily ze státního područí.¹⁸² Důsledkem tzv. austrokatolicismu (tradičního sepětí představitelů katolické církve s rakouskou monarchií) byly protikatolické projevy, které můžeme zahrnout pod heslo: „Pryč od Vídně, pryč od Říma!“ Největší počet členů měla v Československu podle sčítání z r. 1921 církev římskokatolická (67, 3%),¹⁸³ po katolicích jsou nejčetněji zastoupeni evangelíci (7, 3 %),¹⁸⁴ na třetím místě se umístilo náboženské vyznání československé (3, 9%), následují židé (2, 6 %). Obyvatel „bez vyznání“ je v roce 1921 v Československu 5, 3 %.¹⁸⁵

Nově vzniklá republika ponechala v platnosti podmínky pro uznávání církvi, obsažené v říšském zákoně č. 68/1874 ř. z. Státem uznaným církvím (náboženským společenstvem) je přiznán veřejnoprávní charakter.¹⁸⁶ František Bednář hovoří o církvích (náboženských společenstvech) státem neuznaných takto: „Církev svobodné mají zaručenou svobodu vyznání jako církve státní; nevedou matriky (jsou vedeni v matrikách státních); jejich duchovní nemohou vykonávatí právoplatně oddávky a nevyučují náboženství na školách veřejných; není jasno, jak dalece jde o pravomoc státní, co se týká kontroly jejich kultu.“¹⁸⁷

Zákon č. 49/1868 ř. z. přejatý na základě recepční normy byl v roce 1925 nahrazen zákonem o vzájemných poměrech náboženských vyznání (zákon mezikonfesijní), č. 96/1925 Sb. z. a n. Jím byla nově stanovena pravidla pro uznávání členství v církvích a přestupování z jedné církve do druhé. Zákon v § 15 rovněž potvrdil příslušnost k zvláštnímu náboženskému stavu „bez vyznání“.¹⁸⁸ Podle tohoto předpisu byly „reversy o vyznání dětí dané komukoliv“ bezúčelné.¹⁸⁹ Bednář ovšem podotýká, že „...v církvi katolické provozuje se praxe, že snoubenci podepíší před sňatkem listinu, která svým obsahem jest reversem, ale má nenápadnou formu smlouvy manželů, že děti budou vychovávány v církvi

¹⁸²Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 35.

¹⁸³Ve srovnání s výsledky sčítání obyvatelstva z r. 1910 klesl počet katolíků o 11, 1 %, což bývá obvykle přičítáno hromadným vystupováním v roce 1918. Mnozí přestoupili do nově založené církve československé, část do církve evangelické a zbytek zůstal bez vyznání. Cf ŠTENCL, Karel, *Republika Československá*, s. 13.

¹⁸⁴Nejpočetnější je evangelické vyznání česko-bratrské, augsburské a helvetské. Ibid., s. 14.

¹⁸⁵Cf ŠTENCL, Karel, *Republika Československá*, s. 14–15.

¹⁸⁶Ibid.

¹⁸⁷Ibid.

¹⁸⁸Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 36.

¹⁸⁹Cf BEDNÁŘ, František, *Církev a stát*, s. 160.

katolické...¹⁹⁰ Zákonem byla v § 4 také zvýšena věková hranice pro nabytí práva rozhodovat o svém náboženském vyznání – toto právo se nabývalo po dovršení šestnáctého roku věku. Výnos MŠANO z 15. 5. 1925, vydaný po přijetí tohoto zákona, stanovil postup školské správy. Pokud u dítěte školou povinného došlo ke změně vyznání, správce školy byl povinen žádat od jeho rodičů (zákonného zástupce) věrohodné prokázání změny. Teprve poté provedl správce školy příslušnou opravu v osobních údajích dítěte s následky podle ustanovení malého školského zákona o vyučování náboženství.

V jednom z prvních výnosů ministra školství Gustava Habrmana bylo uvedeno, že „politické a náboženské přesvědčení nemůže být předmětem disciplinárního vyšetřování“.¹⁹¹ Dne 25. listopadu byl pak vydán výnos č. 214 o náboženských úkonech. Tento výnos platný pro střední školy sděloval, že náboženské úkony nejsou integrující částí náboženské výuky ve školách,¹⁹² účast nebo neúčast na nich nesmí mít vliv ani na známku z mravů, ani na prospěchovou známku z předmětu náboženství. Byla rovněž zrušena povinnost dozoru učitelů při zmíněných úkonech. V případě škol obecných a měšťanských výnos stanovil, že „účast žáků na náboženských úkonech jest dobrovolná a je třeba se vystříhati velikého nátlaku pro účastenství v nich“. V tomto případě upozorňoval výnos i na to, že „zejména v zimní době mohou dívky – mnohdy útlé a chatrně oděné – snadno trpěti újmě na zdraví pobytem v studeném kostele nebo nevytopené kapli“.

Náboženským úkonům se následně věnoval také výnos ze dne 9. 5. 1919 (výnos MŠANO č. 5125), který mimo jiné upřesnil, že mezi náboženské úkony je nutné počítat i konfesijní modlitby a pozdrav „Pochválen buď Pán Ježíš Kristus“.¹⁹³ Pro žáky i učitele byl tedy tento pozdrav mimo hodiny náboženství dobrovolný. Žáci, kteří se chtěli účastnit náboženských úkonů v době vyučování (výslovně je zde zmíněno přijetí svátosti biřmování, resp. konfirmace), mohou svého třídního učitele požádat o „vyučovací dovolenou“. Podmínkou k jejímu udělení byla věrohodným způsobem podaná žádost rodiče nebo zákonného zástupce dítěte. František Morkes píše o tom, že na Ministerstvo školství a národní osvěty docházelo mnoho stížností: „Šlo o stížnosti na jednání přičící se interkonfesijnímu rázu veřejných škol a zásadám svobody učení a svědomí a svobody mínění

¹⁹⁰ „Podle obecných zásad by měla býti za smlouvu o výchově dítěte požadováno jediné úmluva uzavřená před notářem a nikoliv ujednání, jež, často bez vědomí, že jde o dalekosáhlé důsledky mající smlouvu, jest sjednáno na faře.“ BEDNÁŘ, František, *Církev a stát*, s. 160.

¹⁹¹ Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

¹⁹² Jak již bylo vyhlášeno dříve ministerským výnosem č. 3264 ze dne 28. 10. 1870.

¹⁹³ Výnos MŠANO č. 5125 ze dne 9. 5. 1919.

v otázkách náboženských svobod a snášenlivosti – konkrétně šlo o agitaci ve prospěch některých vyznání nebo pro vystupování z církve.“¹⁹⁴

Vyučování náboženství na školách národních

Podle § 120 odst. 2 ústavní listiny Československé listiny č. 121/1920 Sb. z. a n. přísluší státní správě „vrchní vedení a dozor na veškeré vyučování a vychovávání“. Orgánem vrchního dozoru státní správy je ustanoveno Ministerstvo školství a národní osvěty v § 1 zákona, jímž se upravuje správa školství, č. 292/1920 Sb. z. a n.

Vyučování náboženství upravuje malý školský zákon č. 226/1922 Sb. z. a n. v § 3 odst. 1: „Opatřovati vyučování náboženství na školách obecných (řadových) a občanských a na ně dozírati přísluší úřadům církevním (představenstvům židovských obcí náboženských) s výhradou práva vrchního dozoru a správy, které přísluší státu podle § 1 zák. ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n.“ Malým školským zákonem byl předmět náboženství zařazen mezi povinné učební předměty na školách obecných i měšťanských.¹⁹⁵ Náboženství se vyučuje ve všech třídách národní školy po dvou hodinách týdně (§ 3 odst. 2). Výměra a rozdělení učiva na jednotlivé stupně určují církevní úřady. Organizační charakter měl § 3 odst. 6: „Hledíc k různosti náboženského vyznání žactva na té které škole, budiž doba vyučování náboženského v rozvrhu hodin ustanovena tak, aby tím v souvislost ostatního vyučování nebyla narušena.“

Již výnos MŠANO č. 26183 ze dne 11. 8. 1919 stanovil, že „žáci bez vyznání nebo žáci vyznání státem neuznaného jsou všeobecně zproštěni povinností, aby se účastnili vyučování náboženství ve škole zavedeného“.¹⁹⁶ Tito žáci (ve věku 6 až 14 let) mohli do hodin náboženství docházet jen na výslovné přání rodičů. Malý školský zákon následně stanovil, že žáci státem uznaných vyznání mohou být vyučování náboženství zproštěni okresním úřadem školním, požádají-li o to písemně nebo protokolárně jejich rodiče nebo jejich zástupci.¹⁹⁷

Prováděcí předpis k malému školskému zákonu, vládní nařízení č. 64/1925 Sb. z. a n. charakterizoval v § 7 náboženská cvičení a úkony jako „veškeré bohoslužebné úkony a pobožnosti všech vyznání náboženských, které se konají mimo hodiny, přikázané náboženskému vyučování schváleným rozvrhem hodin“. Tyto cvičení a úkony byly v mezích platných předpisů školních ustanovovány

¹⁹⁴ MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

¹⁹⁵ V § 1 odst. 1 malého školského zákona pro obecné školy a v § 3 odst. 1 pro měšťanské.

¹⁹⁶ V malém školském zákoně bylo toto potvrzeno v § 3 odst. 5. .

¹⁹⁷ Cf HRONEK, Josef, *Národní škola a katechta*, s. 16.

příslušným církevním úřadem. Mládež školní nemohla být, s výjimkou práv plynoucích z moci otcovské nebo poručenské, přímo ani nepřímo nucena k účasti, nebo jakkoliv odvrácena od účasti na těchto úkonech. Nařízení dále konkretizovalo postup při osvobození dětí z povinné výuky náboženství. „Ohlášky nároku na osvobození dětí některého vyznání náboženského podle 2. věty odst. 5. § 3 zákona podávati je jednotlivě za každého žáka orgánům tamže jmenovaným, a to před zápisem do školy na počátku každého školního roku.“¹⁹⁸ Právo osvobodit dítě z povinného vyučování měli zpravidla oba rodiče společně po vzájemné dohodě.¹⁹⁹ § 3 odst. 3 zakazoval jakoukoliv ingerenci ze strany učitele, učitelstvu bylo výslovně zakázáno ovlivňovat svobodné rozhodování rodičů nebo jejich zástupců buď ve prospěch náboženského vyučování a náboženských cvičení nebo proti nim.

K doзору nad vyučováním náboženství na národních školách (obecných a měšťanských) byly povolány podle § 3 odst. 1 malého školského zákona úřady církevní (představenstva židovských obcí náboženských). Stát si ovšem vyhradil právo vrchního dozoru a správy podle § 1 zákona č. 292/1920 Sb. z. a n. Učitelé náboženství a úřady církve (náboženské společnosti) byli povinováni podle školského zákon (§ 3 odst. 3) „šetřiti zákonů jakož i předpisů, které v mezích zákonů vydávají úřady školní“.

Vyučování náboženství na školách středních

Právní úprava středních škol byla založena na recipovaných předpisech z dob monarchie. Středními školami byly gymnázia²⁰⁰ a reálky.²⁰¹ Základním předpisem upravujícím střední školství byl již dříve zmíněný Organizační nástin pro gymnázia a reálky, císařské nařízení č. 393/1849 ř.z. Prosincová ústava pak svěřila reálky do kompetence zemských sněmů.²⁰²

¹⁹⁸ § 8, 64/1925 Sb. z. a n., vládní nařízení ze dne 4. dubna 1925, kterým se provádí zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských.

¹⁹⁹ „U dětí nemanželských náleží právo toto matce, u dětí jednostranně osiřelých tomu z rodičů, který žije, u oboustranných sirotků, nebo jsou-li rodiče dítěte neznámí, zákonnému zástupci dítěte. U dětí adoptovaných vykonává za trvání poměru adopčního právo to otec (matka) adoptivní, a bylo-li dítě adoptováno v souhlase obou manželů, přísluší právo to adoptivním rodičům společně po jejich vzájemné dohodě.“ (§ 8 odst. 2, vládní nařízení č. 64/1925 Sb. z. a n.).

²⁰⁰ Skládala se ze 4 let nižšího a 4 let vyššího gymnázia.

²⁰¹ Sedmiletá výuka byla rozdělena na čtyřleté nižší školy reální a navazující vyšší o 3 třídách.

²⁰² Zemské sněmy postupně přijaly zákony pro reálky v jednotlivých zemích. Pro české země se jednalo o zákon č. 56/1874 čes. z. z., zákon č. 27/1869 mor. z. z. a zákon č. 12/1870 slez. z.

V případě vyučování náboženství na středních školách došlo ke snížení počtu výukových hodin, i tak však zůstával předmět „Náboženství“ v přehledu vyučovaných předmětů nadále na prvním místě. Učitelé náboženství, kteří takto ztratili část svých úvazkových hodin, byli povinni (dle rozhodnutí ministerstva z července 1919, vyžadovaly-li to zřetele služební) vyučovat také předmětům, pro které nenabývali učitelské způsobilosti.²⁰³

Ministr Habrman výnosem č. 42845 o vyučování náboženství na školách středních, vydaným 4. září 1919, od školního roku 1919/1920 upravil počet povinných vyučovacích hodin tohoto předmětu.²⁰⁴ Nově se náboženství jako povinnému předmětu vyučovalo v I.–III. třídě středních škol a lyceí, a to v počtu 2 hodin týdně, ve IV. a V. třídách gymnázií a reálků pouze jednu hodinu týdně. V případě zájmu v ostatních třídách (aspoň 20 žáků v jednom oddělení) měli žáci možnost docházet na nepovinné vyučování náboženství. Tato výuka (2 hodiny týdně) byla dostupná mimo pravidelný rozvrh hodin. Ač byl předmět klasifikován jako nepovinný, učitelům náboženství byl započítáván do jejich učební povinnosti. Žáci bez vyznání na hodiny náboženství nedocházeli, v případech zproštění se postupovalo analogicky podle malého školského zákona.

V souvislosti se snížením počtu vyučovacích hodin povinného náboženství vydali čeští a moravští biskupové v roce 1922 novou osnovu výuky katolického náboženství na středních školách. Úprava se týkala povinné i nepovinné výuky a byla publikována ve Věstníku MŠANO č. 6/1922 ze dne 15. června 1922.²⁰⁵

Výuka náboženství v období nesvobody (1948–1989)

Vztah státu a církvi

Vládní krize v roce 1948 vyvrcholila 25. února pučem provedeným komunisty za podpory lidových milicí. Diktatura trávající čtyřicet let byla zahájena zásahy odporujícími ústavě a právnímu řádu. Vůle jedinců, vedoucích jednotlivé vyšší i nižší orgány komunistické strany, tzv. třídní vůle, byla stavěna nad zákon.²⁰⁶

V ústavě připravované ještě před tzv. vítězným únorem byly patrné vlivy klasických demokratických ústav (včetně té československé z roku 1920), jednalo se však o vágní proklamace svobody vyznání a svědomí (§§ 15–17) či svobody

²⁰³ Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

²⁰⁴ Nutno dodat, že tato úprava platila pro celé období 1. republiky.

²⁰⁵ Cf MORKES, František, *K historii českého církevního školství*.

²⁰⁶ Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v české republice*, s. 42.

shromažďovací a spolčovací (§ 24). Církve a náboženské společnosti v ústavě zmiňovány vůbec nejsou.²⁰⁷

Stát počal vyvíjet proti církvím represe ve formě některých restriktivních ustanovení dosavadního zákonodárství. V oblasti dozoru nad katolickou církví se tak dělo prostřednictvím říšského zákona o vnějších poměrech Církve katolické, č. 50/1874 ř. z., který byl jako omezující svobodu církevních institucí za první republiky nevyužíván.²⁰⁸ Komunisté nezůstali jen o toho a represivně postupovali proti církvím i v dalších oblastech, především zaváděním nových skutkových podstat trestných činů, na jejichž základě nebylo problémem postihnout nepohodlné osoby dlouholetým vězením.²⁰⁹ Zákonem č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, byla církvi odňata půda přesahující výměru 50 hektarů, k odejmutí zbytku církevní půdy došlo pak zákonem č. 46/1948 Sb.²¹⁰ Nově přijaté církevní zákony, formálně uplatňující princip svobody náboženského vyznání, ve skutečnosti tvrdě církve a jejich věřící perzekvovaly. Církve se staly zcela ekonomicky závislé na státu, zároveň byly vytvořeny podmínky pro svévolné zasahování světské moci do všech církevních záležitostí.²¹¹

Novým zákonem č. 217/1949 Sb., byl zřízen Státní úřad pro věci církevní, který měl podle § 2 „dbáti o to, aby se církevní a náboženský život vyvíjel v souladu s ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení“. Do jeho působnosti patřila mimo jiné i „úprava vyučování náboženství, schvalování učebních osnov, učebnic a pomůcek, vrchní dozor na vyučování náboženství i na církevní učiliště všeho druhu v dohodě s ministerstvem školství, věd a umění“. ²¹² Byl tak položen základ pro přísný státní dozor nad církvemi a náboženskými společnostmi. Dozor vykonávali tajemníci pro věci církevní (na okresních národních výborech) a církevní oddělení krajských národních výborů.²¹³

Stát se opakovaně, leč bez úspěchu pokoušel odloučit československé katolíky od Apoštolského stolce za účelem vytvoření ještě více kontrolované národní církve. Dařilo se mu však rozdělit duchovenstvo vytvořením kolaborantských

²⁰⁷Ibid., s. 42–43.

²⁰⁸Ibid., s. 43.

²⁰⁹Ibid., s. 44.

²¹⁰Cf LAMPARTER, Michal, *Svoboda náboženského vyznání a ústavní právo*. In: Církev a stát (Sborník příspěvků z 5. ročníku konference), s. 82.

²¹¹Ibid.

²¹²§ 2 pís. f) vládního nařízení č. 228/1949 Sb.

²¹³Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církve v České republice*, s. 46–47.

organizací, tzv. mírových hnutí.²¹⁴ Apoštolský stolec v roce 1982 zakázal účast kněží v politických organizacích, a tento zákaz výslovně postihl sdružení *Pacem in Terris*.²¹⁵

Další ústava ze dne 11. 7. 1960 (č. 100/1960 Sb.) v úvodním prohlášení hlásá: „Socialismus v naší vlasti zvítězil!“ Článkem 4 je potvrzena vedoucí úloha Komunistické strany Československa, v prvním odstavci čl. 32 je zcela formálně zaručena svoboda vyznání a provádění náboženských úkonů, „pokud to není v rozporu se zákonem“. V druhém odstavci tohoto článku se pak dozvídáme, že náboženská víra nemůže být důvodem k neplnění občanské povinnosti uložené zákonem.

Úprava vyučování náboženství

Komunisté zpočátku postupovali v záležitostech týkajících se výuky náboženství opatrně. Mnozí komunisté, zároveň aktivní nebo pasivní členové církve, byli přesvědčeni o užitečnosti náboženské výchovy a prozatím nebyli nuceni „vyrovnat se s náboženskými předsudky.“²¹⁶ D. Hamplová k tomu dodává: „Ještě v roce 1946 přitom uváděly v empirických šetřeních téměř 4/5 dotazovaných české národnosti (77, 2 %), že dítě potřebuje náboženskou výchovu, a téměř tři čtvrtiny (71, 8 %) se domnívaly, že náboženství má být vyučováno ve škole.“²¹⁷ Náboženská výchova byla tedy povinným a klasifikovaným předmětem pro členy církve a náboženským předmětem. Na žádost rodičů mohl být žák z výuky „osvobozen“.

Prvorepublikový školský zákon byl nahrazen zákonem o základní úpravě jednotného školství, č. 95/1948 Sb., ze dne 21. dubna 1948. § 19 odst. 1 tohoto školského zákona stanoví povinnost školy starat se o náboženskou výchovu žáků „podle jejich náboženského vyznání, nevyjímajíc případy, kdy rodiče (zákonní zástupci) odhlásí dítě od této výchovy“. Vyučování náboženství a jeho dozorování je svěřeno dle § 19 odst. 2 orgánům církevním (náboženských obcí),

²¹⁴Hovoříme jednak o Mírovém hnutí katolického duchovenstva, které se však dobrovolně samo rozpustilo před srpnem 1968, dále o Sdružení katolického duchovenstva PACEM IN TERRIS, působícím od roku 1971, jež bylo vytvořeno privilegovanou skupinou kněží uvnitř katolické církve. Ibid., s. 52.

²¹⁵Ibid.

²¹⁶Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Nová právní situace církve a náboženských společností v roce 1950*. In: Sborník Stát a církve v r. 1950, s. 28.

²¹⁷HAMPLOVÁ, Dana, *Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji*, s. 295.

ministerstvo školství a osvěty si ovšem ponechává právo vrchního dozoru podle § 7 školského zákona. Toto ministerstvo přezkoumává rovněž učební osnovy navržené církví (náboženskou společností) „z hlediska občanské a náboženské snášenlivosti“ (§ 19 odst. 3). „Vyučování náboženství musí být v soulase s výchovnou činností školy.“²¹⁸

Podle § 19 odst. 6 školského zákona upraví vláda nařízením počet vyučovacích hodin a podmínky zřizování oddělení pro náboženskou výchovu. To se stalo vládním nařízením č. 196/1948 Sb., ze dne 26. července 1948, v § 14 nazvaném „Zřizování oddělení pro náboženskou výchovu a počet vyučovacích hodin“. Okresní školní úřad zřídil oddělení pro náboženskou výchovu pro jedno vyznání, pokud se k němu na škole hlásilo nejméně 15 žáků. V případě, že jejich počet překročil čtyřicet, bylo ustaveno oddělení další.²¹⁹ Náboženství se vyučovalo dvě hodiny týdně na škole národní a ve třech ročnících střední školy, ve čtvrtém ročníku střední školy pak po jedné hodině týdně.²²⁰ V případech, kdy žáci, o jejichž náboženskou výchovu byla škola povinna se starat, nedosáhli počtu patnácti, bylo oddělení pro náboženskou výchovu zřízeno pro dvě a více škol v témže místě nebo v sousedních obcích.²²¹

Ministerstvo školství výnosem ze dne 23. 6. 1952 upravilo formu přihlášek do náboženství a především stanovilo poslední možný termín k podání tiskopisu přihlášek.²²² Bylo rovněž kritizováno zařazování náboženství mezi hodiny povinných předmětů, čemuž se ministerstvo pokoušelo čelit tímto ustanovením: „Hodiny náboženství se zařadí do rozvrhu hodin tak, aby nepřerušovaly plynulost vyučování předmětům povinným pro všechny žáky.“²²³ Další předpisy vydané Státním úřadem pro věci církevní pak upravovaly tvoření obvodů pro

²¹⁸ § 19 odst. 5 školského zákona č. 95/1948.

²¹⁹ § 14 odst. 1 vládního nařízení č. 196/1948 Sb. ze dne 26. července 1948, kterým se provádějí ustanovení školského zákona o školách národních a středních.

²²⁰ Ibid., § 14 odst. 2.

²²¹ Ibid., § 14 odst. 4.

²²² Bylo to zdůvodněno tím, že rodiče nepřihlašují své děti do hodin náboženství včas (někdy až během roku), což velmi ztěžuje škole zřízení oddělení vyučování náboženství a působí problematické zajišťování učitelů náboženství a sestavování rozvrhu hodin. Cf. Výnos Vyučování náboženství na školách I. a II. stupně, č.j. 14941/52-I/4-MŠVU. In: *Soubor právních předpisů upravujících poměr k církvím v Československé socialistické republice*, s. 76.

²²³ Ibid.

vyučování náboženství,²²⁴ dozorování nad vyučováním náboženství²²⁵ a samotné provádění tohoto dozoru.²²⁶

Režim záhy počal žáky navštěvující hodiny náboženství šikanovat. Na školách se postupovalo formou diskriminace. Na počátku padesátých let musely děti zároveň s přihláškou do hodin náboženství přikládat prohlášení, že je „nikdo nenutil“.²²⁷ Desítky středoškolských studentů nebyly každoročně připuštěny k maturitě.²²⁸ Důležitou součástí „studentských prověrek“²²⁹ se stala otázka: „Jak jste se vyrovnali s náboženskými předsudky?“²³⁰ Ale už při samotných přijímacích zkouškách na vysoké školy byli zájemci dotazováni na svůj „poměr k náboženské situaci u nás“ nebo na „názor k postoji biskupů k státu“.²³¹

Stručný nový školský zákon č. 31/1953 deroguje nejen předchozí školský zákon č. 95/1948 Sb., ale rovněž i jeho prováděcí vládní nařízení č. 195/1948 Sb. Výuka náboženství v něm vůbec není zmiňována, tento předmět se tak se stává nepovinným a neklasifikovaným předmětem. Následující školské zákony, zákon č. 186/1960 Sb., a zákon č. 29/1984 Sb., rovněž vyučování náboženství nijak neupravují.²³²

Od roku 1958 musely děti takřka pravidelně co dva roky vyplňovat dotazníky, které měly zjišťovat jejich náboženské cítění.²³³ Častokrát byly obětmi ponižování a posměchu od učitelů i spolužáků. Někteří učitelé navštěvovali rodiče, kteří trvali na náboženské výchově svých dětí, a přesvědčovali je, aby je nepřihlašovali

²²⁴ Směrnice pro tvoření obvodů pro vyučování náboženství, ze dne 23. 9. 1952, č. j. 34/52-SÚC.

²²⁵ „Po stránce státně a církevně politické vykonávají dozor ... okresní a krajské národní výbory především svými církevními tajemníky. Vrchní dozor ... náleží státnímu úřadu pro věci církevní. Po stránce věroučné a mravoučné vykonávají dozor ... diecézní inspektoři příslušné církve nebo náboženské společnosti.“ Dozor na nad vyučováním náboženství ze dne 18. 9. 1950, 3651/50-I/2-SÚC.

²²⁶ Provádění dozoru nad vyučováním náboženství, ze dne 13. 2. 1951, č.j. 4311/51-I/-SÚC.

²²⁷ Cf. DOLINSKÝ, Juraj, *Problematika vyučovania náboženstva na Slovensku v rokoch 1948 – 1973*, s. 34.

²²⁸ Jejich jména se většinou jednoduše objevila v úředním časopisu MŠaNO pod nadpisem „K maturitě nebudou připuštěni“. Ibid.

²²⁹ „Studentské prověrky“ začaly probíhat na všech vysokých školách počínaje školním rokem 1948/1949. Ibid.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Ibid.

²³² Paradoxně byla do druhého jmenovaného školského zákona vložena novelou v roce 1990 ustanovení, která pak upravovala vyučování náboženství na základních a středních školách.

²³³ Cf. DOLINSKÝ, Juraj, *Problematika vyučovania náboženstva na Slovensku v rokoch 1948–1973*, s. 35.

do náboženství, protože „tím škodí svým dětem dostat se na školy“.²³⁴ Ještě ve školním roce 1955/1956 bylo přihlášeno do předmětu náboženská výchova 43,2 % dětí školou povinných.²³⁵ Mezi polovinou 50. let a koncem 70. let se podíl dětí snížil přibližně osmkrát, takže ke konci 70 let chodilo oficiálně na náboženskou výuku již jen 5 % žáků.²³⁶ D. Hamplová se domnívá, že k tomu jistě přispělo i to, „že se náboženství smělo vyučovat pouze ve školách, neboť církevní půda byla nejistá a hůře kontrolovatelná“.²³⁷

Výuka náboženství po roce 1989

Obnovení světského státu od roku 1990

V listopadu 1989 dochází v Československu k velkým společenským a politickým změnám, jejichž důsledkem je konec komunistické diktatury. Ještě v prosinci roku 1989 byl novelizován trestní zákoník – zákonem č. 159/1989 Sb., byly vypuštěny některé proticírkevní skutkové podstaty.²³⁸ Dále byl zákonem č. 16/1990 Sb., ze dne 23.1.1990, zrušen § 7 zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem.²³⁹ De facto tím stát přestává zasahovat do vnitřních záležitostí církví a rovněž přestává mít vliv na ustanovování jakéhokoliv církevního funkcionáře.²⁴⁰

Základem novodobé konfesněprávní úpravy v bývalém Československu se stává Listina základních práv a svobod,²⁴¹ která je podle čl. 112 Ústavy České republiky²⁴² součástí ústavního pořádku ČR.²⁴³ Článkem 15 Listiny je zaručena svoboda náboženského vyznání, čl. 16 pak umožňuje svobodný projev nábožen-

²³⁴Ibid.

²³⁵Cf HAMPLOVÁ, Dana, *Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji*, s. 295.

²³⁶Ibid., s. 298.

²³⁷Ibid.

²³⁸Konkrétně se jednalo o trestné činy „Zneužívání náboženské funkce“ (§ 101) a „Maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi“ (§ 178).

²³⁹Tedy ustanovení, podle kterého musel mít každý duchovní (kazatel) „státní souhlas“ a musel složit slib (§ 7 odst. 1), každé ustanovení do funkce (jmenování, volba) muselo být rovněž schváleno státem.

²⁴⁰Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 53.

²⁴¹Listina je přílohou ústavního zákona č. 23/1991 Sb.

²⁴²Ústava České republiky ze dne 16. 12. 1992, publikovaná jako č. 1/1993 Sb.

²⁴³Listina základních práv a svobod byla znovu publikována pod č. 2/1993 Sb.

ství, nezávislou správu církví a náboženských společností (zejména tedy ustanovování orgánů, duchovních, zřizování řeholních a jiných církevních institucí nezávisle na státních orgánech).²⁴⁴ Podmínky pro vyučování náboženství na státních školách jsou podle odst. 3 tohoto článku stanoveny zákonem.²⁴⁵

Dne 4. 7. 1991 přijímá Federální shromáždění ČSFR zákon č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností.²⁴⁶ Tímto zákonem je potvrzeno právo svobodně projevat své náboženství nebo víru (ať již samostatně nebo kolektivně), v § 1 je výslovně zmíněno i vyučování. O náboženské výchově dětí do dovršení 15 let věku rozhodují jejich zákonní zástupci.²⁴⁷ Stát zákonem ukládá podmínky registrace církví a náboženských společností s tím, že uznává pouze ty, které jsou podle tohoto zákona registrovány.²⁴⁸ V příloze zákona je uveden seznam takto registrovaných církví a náboženských společností.

Úprava vyučování náboženství

Jak již bylo poznamenáno výše, svobodě výuky náboženství otevřel cestu zákon č. 308/1991 Sb., paragraf 5 odst. 1 pís. c) stanovil, že věřící mají právo na výchovu svých dětí v náboženském duchu, „popřípadě po splnění podmínek stanovených vnitřními předpisy církví a náboženských společností a obecně závaznými právními předpisy náboženství vyučovat“.²⁴⁹ Samotné vyučování náboženství je pak v § 6 tohoto zákona zahrnuto do demonstrativního výčtu, kterým církev a náboženské společnosti plní své poslání. „Církev a náboženské společnosti podle svých vnitřních předpisů ustanovují... učitele náboženství do funkce...“²⁵⁰

Zákonem, který se zmínil o vyučování náboženství na státních školách, byl novelizovaný školský zákon č. 29/1984.²⁵¹ „Základní škola poskytuje základní vzdělání... umožňuje též náboženskou výchovu.“ (§ 5 odst. 1). Obdobné usta-

²⁴⁴Čl. 16 odst. 2 Listiny.

²⁴⁵Stalo se tak novelizovaným školským zákonem č. 29/1984 Sb.

²⁴⁶Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 54.

²⁴⁷§ 3 zákona č. 308/1991 Sb.

²⁴⁸§ 4 odst. 4 zákona č. 308/1991 Sb.

²⁴⁹Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 102.

²⁵⁰§ 7 odst. 3 zákona č. 308/1991 Sb.

²⁵¹Onou novelou byl zákon č. 171/1990 Sb. z 3. 5. 1990.

novení pro střední školy najdeme v § 7 odst. 2 tohoto zákona.²⁵² Právo vyučovat náboženství bylo přiznáváno církvím a náboženským společnostem se zvláštním oprávněním, k nimž byly počítány všechny dosud registrované církve.²⁵³

Čl. 16 odst. 3 Listiny, podle kterého má zákon stanovit podmínky vyučování náboženství, však zůstal nenaplněn. Jak píše A. I. Hrdina: „Podmínky vyučování náboženství totiž nejen že nejsou stanoveny zákonem, nýbrž dokonce ani obecně závazným předpisem...“²⁵⁴ Vyučování náboženství bylo nejprve upraveno Pokynem MŠMT České republiky k organizaci vyučování náboženství na školách ze dne 24. 8. 1990, který ovšem fakticky ponechával možnost vyučování náboženství na libovůli ředitele školy.²⁵⁵

Následující Pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy ČR k náboženské výchově v základních, středních a speciálních školách²⁵⁶ byl projednán s Českou biskupskou konferencí a s Ekumenickou radou církví v ČR.²⁵⁷ Jedná se o úpravu značně problematickou, neboť pokyn má charakter pouhé interní instrukce a je podle A. I. Hrdiny „typickým příkladem extenze exekutivy do oblasti legislativy“.²⁵⁸

Podle bodu I. tohoto pokynu je „Náboženská výchova“ ve školách základních speciálních organizována formou vyučování náboženství. Tuto výuku vykonávají pověřeni zástupci registrovaných církví a náboženských společností (dále jen „církvi“), do učebních plánů je tento předmět zařazen jako nepovinný (předmět se neklasifikuje, na vysvědčení se uvede formulace „účastnil se“). Ve skupině žáků příslušné církve mohou být zařazeni žáci z více ročníků, přihlašování organizuje církev ve spolupráci s ředitelem školy. Náboženství vyučuje církev k tomu pověřený zástupce, ředitel školy odpovídá za jeho odbornou a pedagogickou způsobilost ve smyslu vyhlášky MŠMT č. 139/1997 Sb.²⁵⁹ Ředitel je zároveň

²⁵²„Střední školy uplatňují jednotu výchovy a vzdělávání, spojení školy se životem a usilují o všestranný harmonický rozvoj osobnosti mladého člověka... umožňují též náboženskou výchovu.“

²⁵³Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 102.

²⁵⁴HRDINA, Antonín Ignác, *Náboženská svoboda v právu ČR*, s. 177.

²⁵⁵Ibid.

²⁵⁶Č. j. 36 318/97-22-23 zveřejněný ve Věstníku MŠMT č. 6/1998, účinnosti nabyl 1. 9. 1998. Upravoval výuku na školách zřizovaných obcemi, kraji nebo státem.

²⁵⁷Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 102.

²⁵⁸HRDINA, Antonín Ignác, *Náboženská svoboda v právu ČR*, s. 177.

²⁵⁹Vyhláška o podmínkách odborné a pedagogické způsobilosti pedagogických pracovníků a o předpokladech kvalifikace výchovných poradců.

povinen vytvořit vhodné podmínky pro uskutečňování výuky náboženství v učebních prostorách školy v souladu s platnými právními předpisy a řádem školy.

V bodu II. pokyn dále upravuje „Náboženskou výchovu“ na školách středních a speciálních středních. Výuka je formou nepovinného předmětu, přednášková činnost se uskutečňuje v rámci příslušných společenskovědních vyučovacích předmětů, nebo v rámci disponibilních hodin k posílení volitelných nebo nepovinných předmětů společenskovědního charakteru. Přednášející je pověřený zástupce státem registrované církve, spolu s ním se má přednášky účastnit také vyučující příslušného humanitního předmětu. Ostatní podmínky vyučování náboženství jsou obdobné jako v případě škol základních a speciálních základních.²⁶⁰

Na okraj zmiňme, že v současnosti (tedy v době, která již nespadá do období sledovaného tímto článkem) je postavení církví a náboženských společností upraveno zákonem č. 3/2002 Sb.,²⁶¹ vyučování náboženství pak upraveno § 15 nového školského zákona č. 561/2004 Sb.²⁶²

Závěr

Náboženství má se svým nevyčerpatelným duchovním bohatstvím a zřetelně formulovanými morálními zásadami své nezastupitelné místo ve společnosti. Z hlediska konfesněprávní úpravy existují 3 modely jeho výuky.

Za prvé je to vyučování náboženství jako předmětu povinného pro členy církví a náboženských společností.²⁶³ Děti, které jsou bez vyznání, nejsou do této výuky zařazeny, stejně jako žáci příslušející k vyznáním státem neuznaným. Rodiče (zákonní zástupci) mají zpravidla možnost své dítě z vyučování „osvobodit“.²⁶⁴ Žák (student) pak (po dosažení určité věkové hranice) může sám rozhodovat o své neúčasti nebo účasti na náboženské výchově.²⁶⁵ Jako nevýhoda této formy bývá uváděna přílišná vázanost na určité vyznání,²⁶⁶ případným zájemcům jiného vyznání či žákům bezkonfesijním zpravidla není umožněno přihlásit se

²⁶⁰Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 103.

²⁶¹Zákon ze dne 27. listopadu 2001, o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech).

²⁶²Zákon ze dne 24. září 2004, o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání.

²⁶³Tato koncepce se uplatňovala v ČSR do roku 1953, dnes platí v Německu, Rakousku a skandinávských zemích. Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 104.

²⁶⁴Důvodem mohou být vážné výhrady proti pedagogickému přístupu učitele náboženství. Ibid.

²⁶⁵Má možnost změnit své náboženské vyznání či být bez vyznání. Ibid., s. 105.

²⁶⁶Cf HRDINA, Antonín Ignác, *Náboženská svoboda v právu ČR*, s. 180.

do jimi zvoleného náboženství, což je možno považovat za omezování práva na vzdělání a informace.²⁶⁷

Druhou koncepcí je výuka náboženství jako předmět pouze pro přihlášené žáky (tedy současná česká úprava). Ta teoreticky může probíhat na všech školách základních, středních či odborných, v praxi se pak výuka uskutečňuje jen v místech, kde o ni projeví zájem minimální počet žáků.²⁶⁸ Žáka do vyučování přihlašují jeho rodičové (zákonní zástupci), po dovršení určité věkové hranice se pak může rozhodnout sám. Vyučování organizují pouze státem registrované církve nebo náboženské společnosti.²⁶⁹ Církev či náboženská společnost obvykle pověřuje učitele náboženství, v případě odnětí tohoto pověření je škola povinna ukončit s učitelem náboženské výchovy pracovní poměr.²⁷⁰

Třetím modelem je výuka náboženství ve školách (zřizovaných státem, krajem nebo obcemi) jako povinně výběrový předmět - alternován může být etickou výchovou či jiným předmětem.²⁷¹ V tomto případě by žáci navštěvovali buď vyučování náboženství oprávněné registrované církve (náboženské společnosti) nebo by se účastnili hodin etické výchovy.²⁷²

Je třeba rovněž rozlišit dva základní způsoby vyučování náboženství. První je zaměřen ke křesťanské iniciaci pokřtěných („Gemeindekatechese“),²⁷³ náboženská výchova v této podobě nahrazuje (v případě katolické církve) katecheze dětí k přijetí jednotlivých svátostí (svátost smíření, první svaté přijímání, svátost biřmování). Značnou nevýhodou této formy výuky náboženství je skutečnost, že dochází fakticky k omezování přístupu k tomuto předmětu žákům jiné konfese či žákům bez vyznání.²⁷⁴

²⁶⁷Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 105.

²⁶⁸„K vyučování náboženské výchovy kterékoliv registrované církve nebo náboženské společnosti mohou být přihlášeni žáci (studenti) bez rozdílu své náboženské příslušnosti nebo příslušnosti k stavu bez vyznání.“ Ibid.

²⁶⁹Podle úpravy konfesněprávního zákona č. 3/2002 Sb. patří právo vyučovat náboženství ve školách pouze církvím (náboženským společnostem) se zvláštním oprávněním.

²⁷⁰Cf TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, s. 106.

²⁷¹Ibid.

²⁷²Bylo by zcela irelevantní, jaké je žák (student) náboženské příslušnosti, nebo zda přísluší ke stavu „bez vyznání“.

²⁷³Cf AMBROS Pavel, *Církev, kultura, společnost, misie*, s.117.

²⁷⁴Tento způsob vyučování vůbec nezohledňuje skutečnost, že mnozí rodičové, kteří se třeba explicitně k žádnému vyznání nehlásí, mají zájem o to, aby jejich děti byly seznámeny se základy Bible, křesťanskými hodnotami, případně církevními dějinami v historickém vývoji. V momentě, kdy se forma výuky náboženství zaměřuje na děti pokřtěné (a své vyznání praktikující), jsou tyto případní zájemci pochopitelně odrazováni.

Druhá forma výuky náboženství probíhá systematickou prezentací křesťanských hodnot, Bible, života a nauky církvi dialogickým způsobem, s ohledem na kulturní hodnoty evropské civilizace („Religionsunterricht“).²⁷⁵

Kvalita přítomnosti církve (náboženské společnosti) ve školách často rozhoduje o hodnotě a významu její přítomnosti ve společnosti vůbec. Ve škole dochází k významnému formování osobnosti, rozvíjí se způsobilost člověka žít ve vztazích, logicky myslet, kriticky posuzovat, úspěšně a účinně pracovat. Náboženská výchova proto tvoří významný aspekt evangelizačního působení církve.²⁷⁶ S ohledem na tyto skutečnosti a po obeznámení se s historickým vývojem výuky náboženství v Českých zemích je de lege ferenda dle mého názoru nejvhodnější model povinně výběrového předmětu, který by byl vyučován formou seznamování žáků se základy křesťanské víry v dějinném kontextu naší civilizace a mravními hodnotami spojenými s křesťanskou tradicí.

Resumé

Článek, jehož základem je autorkou úspěšně obhájená diplomová práce z června 2007, se zabývá úpravou vyučování náboženství ve veřejných školách na našem území od dob Marie Terezie až po přelom třetího tisíciletí. Po většinu zkoumaného období byla výuka náboženství součástí školských osnov pro mládež školou povinnou, právní normy vyučování náboženství jsou tedy součástí předpisů školských. V každé kapitole je proto nastíněn, spolu se stručným popisem školského systému, rovněž poměr státu a církvi (resp. náboženských společností). Cílem je popsat proměny právních předpisů, týkajících se výuky náboženství, s důrazem na důležité společensko-politické změny v průběhu zkoumaného období.

Summary

Legal Regulation of Religious Education in the Czech Lands in the 19th and 20th Centuries

The article is based on the author's thesis that she successfully defended in June 2007. It focuses on religious education in public schools in the Czech lands from the time of the rule of Maria Theresa until the turn of the third millennium. During most of this period religious education was a part of the mandatory school curricula; consequently, the legal

²⁷⁵Cf AMBROS Pavel, *Církev, kultura, společnost, misie*, s.117.

²⁷⁶Ibid., s. 109.

norms on religious education were part of the regulations on education. Each chapter of the thesis presents not only a description of the educational system but also an explanation of the relations between the state and churches (or religious societies). The article analyzes the changes in legal norms on religious education and emphasizes important socio-political changes in the period.

Zusammenfassung

Rechtliche Regelung des Religionsunterrichts in Böhmischem Ländern im 19. und 20. Jahrhundert

Artikel, der von der erfolgreich verteidigten Diplomarbeit (Juni 2007) ausgeht, befasst sich mit der Regelung des Religionsunterrichts in öffentlichen Schulen auf unserem Gebiet seit der Maria Theresia-Epoche bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. Meistens wurde der Religionsunterricht Bestandteil der Lehrpläne für schulpflichtige Jugend, die Religionsunterricht betreffende Rechtsnormen waren also in den allgemeinen Normen für Schulwesen zu finden. In jedem Kapitel wird gemeinsam mit dem Schulwesensystem auch die Staat-Kirche Verhältnis (inklusive Religionsgemeinschaften) dargestellt. Artikel zielt darauf ab, die Änderungen der Religionsunterricht betreffenden Regelung zu beschreiben und die gesellschafts-politische Entwicklung im jeweiligen Zeitabschnitt hervorzuheben.

Riassunto

La regolamentazione legale dell'insegnamento religioso nelle Terre Boeme nel '800 e '900

L'articolo, la cui base è presentata dalla tesi di laurea dell'autrice, difesa con successo nel giugno 2007, si occupa della regolamentazione dell'insegnamento di religione nelle scuole pubbliche sul nostro territorio dai tempi della Maria Teresa fino all'inizio del terzo millennio. Per la maggior parte del tempo esaminato, l'insegnamento della religione faceva parte del programma scolastico nelle scuole dell'obbligo, le norme legali relative facevano parte delle norme scolastiche. Perciò in ogni capitolo, insieme con una descrizione breve del sistema scolastico si abbozza anche la relazione fra lo stato e la chiesa (ente religioso). La fine è descrivere i mutamenti di norme legali riguardanti l'insegnamento religioso con l'accento principale ai cambiamenti importanti politico-sociali durante il periodo in esame.

O autorce

Mgr. Markéta Jančarová, nar. 1983 v Havířově, absolvovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v roce 2007. V současné době je advokátní koncipientkou pražské advokátní kanceláře.

Mgr. Markéta Jančarová, born in 1983 in Havířov, graduated from the Law School of Charles University in 2007 and is currently an attorney apprentice in a Prague law firm.

Mgr. Markéta Jančarová, geb. 1983 in Havířov, absolvierte Juristische Fakultät der Karlsuniversität in Prag in 2007. Zur Zeit arbeitet sie als Anwaltkonzipientin in Prag.

Mgr. Markéta Jančarová, nata nel 1983 a Havířov, si è laureata alla Facoltà di Giurisprudenza della Università Carolina a Praga nel 2007. Attualmente svolge le attività del procuratore legale presso uno studio legale praghese.

Círky a náboženské společnosti po únoru 1948

Kamil Nedvědický

Přístup komunistů k náboženství byl dán jejich učením, dle kterého je náboženství „opium lidstva“. V SSSR bolševici zlomili pravoslavnou církev brutálním terorem, vraždami a vězněním kněží, mnichů a laiků. Ve všech zemích, kde se komunisté dostali k moci, rozpoutali válku proti církvím a náboženským společnostem. V Československu již za I. republiky vystupovala KSČ zřetelně protinábožensky. Po II. světové válce začali komunisté používat vstřícnější taktiku. Křesťané totiž utrpěli velké ztráty v důsledku nacistického běsnění.

Římskokatolická církev, jako největší a nejvlivnější, zažila za Protektorátu pronásledování a vyšla z něho s „čistým štítem“. Plných 10 % kněží bylo nacisty perzekuováno, někteří z nich popraveni. Mnoho laiků se účastnilo odboje a Němci obsadili dokonce i některé kláštery.¹ Hned na počátku okupace, v březnu 1939, zatkl Gestapo 487 katolických kněží, úřady rozpustily tělovýchovnou organizaci Orel a zastavily katolický tisk.

Teroru neunikla ani Církev československá a v souvislosti s atentátem na Heydricha došlo k popravě vedoucích představitelů pravoslavné církve v čele s biskupem Gorazdem.

Válka přinesla zhrubnutí mravů a prožité hrůzy otřásly vírou mnohých Čechů, přesto si křesťanské církve udržely vliv. Složitější situace byla na Slovensku, kde komunistická propaganda spojovala „samostatný“ Slovenský stát s římskokatolickou církví, pokoušela se ji vytlačit z veřejného života a znevěrohodnit. Pozice katolicismu mezi občany to však oslabilo jen minimálně.

Římskokatolická církev se od samého počátku cesty KSČ k moci jevila být největším soupeřem komunistů. Obavy vedení strany umocňoval fakt, že v čele církve stáli hrdinní mučedníci z dob války. Arcibiskupem pražským a primasem českým se dne 7. 11. 1946 stal Josef Beran – vězeň nacistických koncentračních táborů. Německými lágry prošel i nově jmenovaný biskup litoměřický Štěpán

¹TRETERA, Jiří Rajmund, *Církevní právo*. Nakladatelství Jan Krigl, Praha, 1993, str. 46.

Trochta. KSČ se proto snažila o umírněný přístup. Přes spory o svěcení svátků a náboženskou výchovu ve školách se vztahy mezi katolíky a komunisty nedaly nazvat nepřátelskými. Představitelé strany dokonce zmírnili protináboženskou propagandu a v lednu 1948 provedli veřejnou diskusi s evangelíky a katolíky. Ke vztahu komunistické věrouky a náboženství uváděli, že: „*křesťanství a komunismus se nevyklučují, naopak, komunismus je dalším rozvinutím kladných stránek křesťanství*“.² Bylo to jen potvrzením slibů z volebního programu KSČ.³

Bodem zvratu, kdy se KSČ mohla přestat přetvařovat, je únor 1948. Hned po převratu se komunisté snažili katolickou církev změnit v poslušnou součást Národní fronty. Okamžitě zastavili vydávání katolického tisku a začali s perzekucí jednotlivých kněží, řeholníků a laiků. Církev se pokoušela vystupovat neutrálně a arcibiskup zveřejnil článek, v němž vyzval k dodržování právních norem a k zabránění bratrovražedným bojům.⁴ V prvních dnech své absolutní vlády vyslalo vedení KSČ Alexeje Čepičku, aby přesvědčil arcibiskupa k vyjádření podpory novému režimu. Beran prohlásil, že církev zůstane nadstranická a nepolitická. Dne 18. 3. 1948 vydal Ústřední akční výbor Národní fronty prohlášení o náboženské svobodě, kde se píše: „*svoboda náboženství a vykonávání náboženských obřadů je jednou ze základních zásad našeho lidově demokratického režimu*“.⁵ Vládcí zvolili zpočátku dvojí přístup k římskokatolické církvi. Oficiálně vyzývali k jednání o úpravě vztahů a zřídili společnou komisi, rozjeli ale zároveň proces likvidace nezávislosti církve pomocí rozpouštění spolků, institucí, rušením tiskovin a nakladatelství a v neposlední řadě zabrali církevní statky, čímž zničili ekonomickou soběstačnost římskokatolické církve. Zrušeny byly také církevní školy, což souviselo s počínající indoktrinací vzdělávacího sektoru komunistickým učením.

V rozporu s reálným stavem zaručila ústava z roku 1948 svobodu svědomí a vyznání v § 15 a násl. V § 16 je upravena možnost být bez vyznání, přičemž: „*všechna náboženská vyznání a bezvyznání jsou si před zákonem rovna*“ (§ 16 odst. 2). Ustanovení § 17 odst. 1 deklarovalo volnost provádění náboženských úkonů, obsahovalo ale nenápadné varování: „*Výkon tohoto práva však nesmí být v neshodě s veřejným pořádkem ani dobrými mravy. Nedovoluje se zneuží-*

²RATAJ, Jan, *Komunistické Československo I.*, (1948–1960), str. 47.

³„Pomluvou, kterou o nás rozšiřují reakcionáři a nepřátelé sociálního pokroku, je, že jsme proti církvím... jsme pro úplnou svobodu svědomí a vyznání a náboženskou snášenlivost“, cit. z Volebního programu KSČ, www.totalita.cz.

⁴VAŠKO, Václav, *Neumlčená*, díl I., str. 246–247.

⁵VAŠKO, Václav, c.d., díl II., str. 15.

vat ho k nenáboženským účelům“. KSC začíná proti církvi, kterou označuje za nepřítele č. 1 – je nejsilnější a má svou hlavu v „nepřátelské cizině“- uplatňovat politiku „páté kolony“, osvědčenou již u demokratických stran. Skupina kněží kolem politika J. Plojgara se, z kariéristických důvodů nebo kvůli vydíratelnosti ze strany StB, rozhodne sloužit komunistickému režimu. Biskupové, ve snaze o neutralitu, zakazují v souladu s kodexem kanonického práva účast kněží v politice. Komunisté reagují pobouřeně, neboť je to narušení jejich plánů, ale arcibiskup se nenechá zastrašit a deklaruje (písemně potvrzuje) suspendaci, do níž Josef Plojgar upadl samočinně na základě svého jednání v rozporu s kanonickým právem.⁶

Hned v roce 1948 proběhlo několik procesů s proticírkevním zaměřením. V Českých zemích zažilo odsouzení 61 duchovních, na Slovensku 23 kněží.⁷ V zákoně č. 231/1948 Sb., nalezneme § 28 – Zneužití úřadu duchovního nebo jiné podobné funkce, který posloužil jako podklad pro represí.⁸ Duchovní a laici jsou ale viněni ze spáchání široké škály dalších trestných činů jako je např. pobuřování proti republice (§ 3) nebo vyzvědačství (§ 5). Za notoriety, tedy skutečnost všeobecně známou, kterou není nutno dokazovat, považují orgány činné v trestním řízení to, že každý styk s „Vatikánem“ je špionážního charakteru. KSC se pokouší vydávat za svou výhru a loajální vystoupení církve slavnostní Te Deum, sloužené na žádost nového prezidenta Gottwalda arcibiskupem v chrámu sv. Víta. Beran však vydává prohlášení: „*Církev nemůže nikomu bránit, chce-li si vyžádat pro své činy Boží pomoc... liturgickým úkonem tím církev nepřijímá světo-
votý názor směru a hnutí, který odporuje jejímu názoru*“.⁹ Komunisté používají dvojí taktiku, jejich cíle jsou ale naprosto zřejmé. Klement Gottwald na schůzi ÚV KSC pronesl dne 9. 6. 1948 tato slova: „*měl by se vzít kurs na to, odpoutat katolickou církev od Vatikánu. Dostat je tak daleko, aby se s Vatikánem rozešli a stali se národní církví. Žádné nové spory rituální vést nechceme, ale pryč od Říma a směrem k národní církvi. Je nutné církev neutralizovat a dostat ji do*

⁶VAŠKO, Václav, *Arcibiskup Beran-symbol odporu proti komunismu*, Securitas Imperii 11. ÚDV, Praha, 2005, str. 101.

⁷Kolektiv autorů, *Čs. justice*, díl I., ÚDV, Praha, str. 378.

⁸„Kdo zneužije výkon svého úřadu duchovního nebo podobné své náboženské funkce k vykonávání vlivu na věci politického života ve směru nepříznivém lidově demokratickému řádu republiky, bude potrestán, nejde-li o čin přísněji trestný, pro přečin tuhým vězením od jednoho měsíce do jednoho roku“.

⁹VAŠKO, Václav, *Arcibiskup Beran...*, c.d., str. 104.

svých rukou tak, aby sloužila režimu“.¹⁰ Biskupové reagovali na útlak pastýřským listem ze dne 17. 10. 1948, kde postup KSC kritizovali.

V novém roce 1949 reprezentanti hierarchie vyvíjejí úsilí přesvědčit vládu o možnosti koexistence církve a státu. Naráží na neústupné funkcionáře, kteří chtějí oddělit biskupy od kněží, kněze od laiků a vytvořit myšlenku komunismu oddanou „katolickou církví“. Dne 28. 1. 1949 zaslal charge d'affaires Apoštolské internunciatury mons. Segni dopis ministru zahraničních věcí V. Clementisovi. Stěžuje si na nezákonné praktiky státní moci vůči katolíkům. Upozorňuje na fakt, že vláda zastavila vydávání všech farních věstníků, pětadvacetí časopisů, pěti týdeníků a dalších publikací. Nesmí vycházet papežovy projevy a v katolických nakladatelstvích rozhodují vládní zmocněnci. Náboženská svoboda, zaručená ústavou, není dodržována.¹¹ Tyto protesty zůstávají nezodpovězeny. Předsednictvo KSC chystá rozhodující úder proti církvi a další jednání považuje za bezpředmětné.

V březnu 1949 přijímá vedení strany tzv. Karlovarský program. Cílem je úplné ovládnutí církevního života za použití metod, nerespektujících ústavní práva a svobody. Komunisté plánují znemožnit biskupům styk s papežem, vrážet klín mezi biskupy a kněze, podporovat tendence k vyhlášení národní církve, odtržené od Říma, pak zlikvidovat i národní církev, připravit likvidaci řeholí, odměňovat a zvýhodňovat kněze slabého charakteru, zavést schvalovací povinnost pro církevní shromáždění mimo kostel, i když se tím naruší svoboda shromážděvací dle § 24 ústavy. Na církve mají dohlížet církevní referáty při krajských a okresních národních výborech v čele s církevními tajemníky. StB dokonce odposlouchává biskupskou konferenci v Novém Smokovci, což je nezákonným zásahem do autonomie církve. Církevní šestka ÚV KSC ve složení Čepička, Kopecký, Široký, Fierlinger, Clementis a Nejedlý, diriguje tažení proti katolíkům.

Existující hnutí laiků – Katolická akce – je zneužito pro stejnojmennou aktivitu režimu. Státní Katolická akce ale neuspěje, přes propagandistickou mašinérii, podporu vlády a nátlak na katolíky účastnit se veřejných shromáždění na její oslavu. Tzv. vlastenečtí kněží, sloužící komunistům, jen odhalují svou podřízenost KSC. Slovenský kolaborantský kněz Alexander Horák argumentoval na jedné manifestaci ve prospěch nových vládců: „*Když se však nyní zrodila v socialismu exekutivní síla, která celou společnost vede ke kolektivnímu plnění Kristova zákona, je nyní na církvi, aby tomuto plnění přidala nadpřirozený ráz*

¹⁰Tamtéž, str. 104-105.

¹¹VAŠKO, Václav, *Neumlčená*, c.d., díl II., str. 58-59.

a úmysl plnit tyto příkazy z motivu nadpřirozenosti“.¹² Komunisté však ani za pomoci teroru, administrativního tlaku, výhrůžek a propagandy nezlomí biskupy, kněze ani laiky.

Nepřátelství ke katolické církvi a „spojenci imperialistů“ Vatikánu ve stranickém vedení stále narůstá. Soudní procesy s katolíky mají zastrašit všechny ty, kteří by chtěli bránit svobodu svědomí a svobodu vyznání. Biskupové vydávají pastýřský list, v němž reagují na závažnou situaci.¹³ Popisují útlak církve a vypočítávají zločiny režimu. Závěrem žehnají všem, kdo trpí nebo budou trpět pro spravedlnost. Totalitní moc trestá jen pouhé přečtení pastýřského listu, a to podle § 32 zákona č. 231/1948 Sb., šíření poplašné zprávy. Dne 16. 8. 1949 došlo k pokusu o vyřazení arcibiskupa Berana z veřejného života. Tento den sloužil primas slavnostní mši při příležitosti slavnosti Božího těla. StB vyslala do katedrály sv. Víta své provokatéry a přes nadšení zúčastněných lidí, kteří Berana obdivovali za jeho statečnost, jej bezpečnostní orgány zadržely. Začala dlouhá internace pražského arcibiskupa. Izolování jsou i ostatní biskupové a jejich tajně vysvěcení nástupci končí ve vězení. Z ČSR je vypovězen papežský nuncius mons. Verolino. Papež podporuje boj za církevní svobodu dekretem, kterým nejprve exkomunikuje účastníky státní katolické akce (dekret ze dne 20. 6. 1949). Poté konstatuje neslučitelnost účasti na životě církve s členstvím v komunistických stranách, a to dekretem ze dne 1. 7. 1949, neboť: „*vyznáváním a rozšiřováním materialistické nauky se stávají odpadlíky*“.¹⁴

Teror vládnoucí moci sílí a např. v procesu s funkcionáři rozpuštěné tělovýchovné organizace Orel dostane osmnáct lidí dohromady trest 150 let ztráty svobody za neexistující trestnou činnost.¹⁵ I v dalších „náboženských“ procesech je běžnou praxí používání mučení a nelidského zacházení. Ve vyšetřovací vazbě dojde k umučení profesora brněnského bohosloveckého učiliště dr. Josefa Koutného. Církev zažívá to, co poznala v dějinách už několikrát – pronásledování vedené záměrem zničit svobodu vyznání víry. Navíc je bez hierarchického vedení, neboť státní zmocněnce, dosazené na místo internovaných biskupů, věřící neuznávají. Režim posílá do lágrů rovněž katolické studenty. Dne 17. 11. 1949 vyslovuje komunistický soud rozsudek smrti nad básníkem Zdeňkem Rotreklem (později mu trest změnili na doživotí). Všechna obvinění

¹²Tamtéž, str. 70.

¹³„Hlas československých biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky“.

¹⁴Cit. z RÁZEK, Adolf, *Exkomunikační dekrety*, Securitas Imperii 11. ÚDV, Praha, 2005, str. 162.

¹⁵VAŠKO, Václav, *Neumlčená*, c.d., díl II., str. 89.

z velezrady, špionáže, hanobení republiky, atd. jsou vykonstruovaná a doznání vynucena hrubým násilím.

Likvidaci svobodomyšlných katolíků doprovází legislativní vyjádření podřízenosti církve státu. Neexistenci autonomie a začlenění do struktur režimu deklaruje zákon č. 217/1949 Sb., kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní. Této instituci je svěřena kontrola nad církevním a náboženským životem a jeho souladem s: „*ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení*“ (§ 2). V zákoně č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, vytváří KSČ z kněží a duchovních státní zaměstnance a ekonomickou svobodu církve ničí zakotvením financování náboženské sféry ze státního rozpočtu. Dochází rovněž k zavedení podmínky státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti, která předpokládá složení slibu věrnosti lidově demokratickému zřízení (§ 7 cit. zákona). Ustanovení § 2 vyjadřovalo „úřednické“ postavení kněží: „*Státní souhlas lze udělit jen duchovním, kteří jsou československými státními občany, jsou státně spolehliví a bezúhonní a splňují i jinak všeobecné podmínky pro přijetí do státní služby*“.

Soubor proticírkevních norem doplnila vláda svým nařízením č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem. K plné kontrole a vynucování loajality k vládnoucí státostraně získaly úřady účinné nástroje. Po vydání těchto právních předpisů dostává 127 odsouzených kněží a 153 civilních osob milost prezidenta republiky K. Gottwalda.¹⁶ Milost pro některé duchovní a laiky je ale jen zástěrkou následujících mohutných represí.

Režim si pojišťuje svou dominanci i v intimní oblasti manželství a rodiny. Nové rodinné právo stanovuje povinné uzavření sňatku před místním národním výborem, jinak manželství nevznikne (§ 1 zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném). Civilní sňatek byl tedy obligatorní a církevní obřad zatlačen do pozadí.¹⁷ Církev přichází i o vedení matrik, přičemž tato pravomoc přechází na místní národní výbory (§ 3 zákona č. 268/1949 Sb., o matrikách). Církevní matriky jsou bez náhrady označeny za majetek státu (§ 27 cit. zákona).

Po provedení legislativních úprav a zvýšení administrativního tlaku přichází na řadu další vlna justičního teroru. Jednou z obětí násilných praktik StB je Jozef Tóth v Banské Bystrici. Ve velké akci proticírkevní války se změnil tzv. Čihošťský zázrak. Dosud přesně nevysvětlená událost v malé vesničce na

¹⁶Tamtéž, str. 107.

¹⁷§ 7 cit. zákona: „Sňatkové obřady náboženské jsou dovoleny, smějí však být vykonány až po uzavření manželství podle tohoto zákona“.

Vysočině poskytne KSČ možnost k mohutné ofenzivě proti církvi. Místní farář Josef Toufar umírá na následky bestiálního mučení ze strany příslušníků StB.

Cílem dalšího likvidačního aktu jsou řády a kongregace. I když by komunistům teoreticky měl být sympatický systém komunit bez soukromého majetku, opak byl pravdou. Kláštery považovali vůdcové strany za možná místa nezávislého myšlení a tudíž odporu vůči režimu. Nejprve odsoudili hlavy řádů ve velkém monstrprocesu dne 31. 3. 1950, a to k trestům v rozpětí od dvou let po doživotí. Nezáleželo na skutečně zjištěném stavu věci, neboť příkaz ÚV KSČ zněl jasně: odsoudit je za špionáž pro „Vatikán“, přechovávání zbraní, nenávisť k režimu, za přípravy protistátního převratu a dokonce za spolupráci s Gestapem v době války!¹⁸

Proces je pouze předehrou něčeho mnohem horšího. Pouhých osm dní po odsouzení představitelů řádů dává Rudolf Slánský pokyn k provedení akce K. V noci ze 13. na 14. 4. 1950 přepadla ozbrojená komanda StB, Vnitřní stráž a Lidových milic mužské kláštery a naprosto protiprávně je obsadila. Řeholníky odvezli do koncentračních táborů a majetek zabavili ve prospěch státu. Spolupracovníci biskupů a církevní aktivisté zažívají věznění pro víru. Tisíce katolíků se v různých vlnách represí stávají politickými vězni. Režim ruší teologické fakulty a seminaristy posílá do PTP a do „výroby“. Nová dvě bohoslovecká učiliště mají pod kontrolou státních orgánů sloužit k výchově loajálních duchovních.

V roce 1951 vrcholí protikatolická propaganda v době kolem „Babického procesu“. Výsledkem jsou tři popravení kněží, vedle řady rovněž nevinných rolníků.

Rok 1952 přináší proces proti katolickým intelektuálům a umělcům, které obžaloba označila za československou odnož „Zelené internacionály“. Poprava profesora Josefa Kepky a drakonické tresty pro ostatní mají působit odstrašujícím dojmem na samostatně myslící osobnosti.

Vláda se dokonce rozhodne zničit celou církev. Řeckokatolická církev, s římskokatolickou spojená věroukou a uznáváním autority papeže, ale praktikující východní liturgii, je v rámci akce P zrušena a násilně začleněna do církve pravoslavné, ovládané sovětskými bezpečnostními složkami. Řeckokatolická biskupové, řada duchovních a laiků, prošla koncentračními tábory a věznicemi.

Náboženská činnost, nekontrolovaná úřady, nepřestává. Režimu už nestačí pouhá internace římskokatolických biskupů. Některé z nich, např. Stanislava Zelu, Jána Vojtaššáka či tajně vysvěceného biskupa Karla Otčenáška, zavírá do

¹⁸KAPLAN, Karel, *Nekrvavá revoluce*. Toronto, 1973, str. 269.

vězení. Až v roce 1954 si vyslechl rozsudek biskup Štěpán Trochta, odsouzený na 25 let žaláře, i když to byl právě on, kdo se zpočátku pokoušel dosáhnout kompromisu s vládnoucí stranou i za cenu ústupků.

Pronásledování z náboženských důvodů dopadlo na tisíce obyvatel Československa. Podle odhadů prošlo jen do roku 1956 komunistickými kriminály 3000 duchovních.¹⁹ Represe pokračovaly dál, katolíci zažívali trestní postih i v létech šedesátých a za tzv. normalizace. K tomu je nutno připojit protiprávní šikanu v zaměstnání, zákazy studia kvůli náboženskému přesvědčení a každodenní ústrky ze strany totalitní moci.

Komunistická vláda se nezaměřovala pouze na katolíky. I když evangelíky a členy Církve československé považovala za pokrokovější,²⁰ teror dopadl i na tyto církve. Jejich vedení se sice loajálně přihlásilo k novému režimu, ale jednotliví členové Církve českobratrské evangelické i Církve československé trpěli útlakem a náboženskou nesvobodou.

V roce 1953 proběhl proces s představiteli baptistické církve, kteří obdrželi tresty odnětí svobody v celkovém trvání 42 let.²¹

V letech 1952-1956 musela kvůli zákazu činnosti působit v ilegalitě Církev adventistů sedmého dne.

Cílem komunistů bylo plně si podřídit a kontrolovat nekatolické církve a náboženské společnosti. StB dostávala instrukce tohoto znění: „*Hlavním úkolem operativy na tomto úseku je usměrňovat tendenci vývoje církví, sekt a náboženských společností v rámci československých zákonů, rozbít v zárodku snahy reakčních elementů vytvářet pod legálním zakrytím ohniska nepřátelské činnosti a postupně přejímat do rukou naprostou kontrolu nad styky a spojením církevních funkcionářů se zahraničím*“.²²

Tvrdí postih zažívali také Svědkové Jehovovi. Jejich společnosti komunistický režim rozpustil výměry ministerstva vnitra.²³ Pokud z náboženských důvodů odmítali nástup na základní vojenskou službu, následoval trest vězení a v něm stejná šikana, již zažívali katolíci a další křesťané – korekce, mlácení, tvrdé pracovní podmínky. Příkladem nelidského zacházení bylo ponechání nahých

¹⁹Tamtéž, str. 281.

²⁰Což je vzhledem k jejich „reakčnímu“ pokusu o návrat ke kořenům křesťanství a lpění na doslovném výkladu Bible sporné.

²¹KAPLAN, Karel, *Nekrvavá revoluce*, c.d., str. 282.

²²Zpráva o plnění úkolů III. správy MV v roce 1960, cit. z DIMUŠ, Petr, *Českobratrská církev evangelická a STB v letech 1957-1967*, Securitas Imperii 12. ÚDV, Praha, 2005, str. 365.

²³Č. j. 3111/25-31/12-1948-VB/3 a č. j. 3111/6-2/3-1949-VB/3.

věznů, odsouzených za uplatňování náboženské svobody, na mrazu v ostřelovacím pásmu koncentračního tábora.²⁴

Ve světle nedávného holokaustu je šokující chování komunistického režimu k židům. Nehorázně antisemitský charakter měl proces proti Rudolfu Slánskému a spol., kdy obětem stalinských čistek z řad stranické nomenklatury přitížil jejich židovský původ. Stejně tomu bylo v dalších procesech s představiteli znárodněného průmyslu. Pomocné židovské spolky označovali komunisté za protistátní organizace a reprezentanty náboženské obce za agenty mezinárodního sionismu. StB vykonstruovala údajnou ilegální organizaci (akce Dana) a v roce 1957 pozatýkala „*čsl. občany židovského vyznání, kteří by byli ochotni v příhodném okamžiku na pokyn izraelského vyslanectví prováděti aktivní nepřátelskou činnost proti ČSR*“.²⁵ I z uvedené formulace („by byli ochotni“) vyplývá, že obviněné osoby žádnou trestnou činnost nespáchaly. Židé, kteří trpěli za nacismu, poznávali na vlastní kůži brutální praktiky i nových vyšetřovatelů a končili v nelidských podmínkách československých věznic. V několika případech na následky mučení zemřeli.²⁶ Komunisté tak věrně napodobovali Stalinovu antisemitskou politiku, v jejímž důsledku zahynuly v Sovětském svazu miliony židů.

Brutální likvidace náboženské svobody a šikana věřících občanů přinesly odnáboženštění české společnosti. Římskokatolická církev a v menším měřítku i ostatní církve a náboženské společnosti přesunuly své aktivity do „podzemí“. Tak např. některé řády obnovily tajně svou činnost od roku 1968.

Režimu se ani nepovedlo nahradit náboženské rituály svými akcemi, i když oslavy 1. máje, sliby pionýrů a uctívání „mučedníků“ komunistické strany, vykazují znaky pseudonáboženského kultu. Občané Československa stále více vnímali ideovou vyprázdňenost a nesmyslnou frazeologii představitelů KSČ a hledali věrohodnou alternativu, již mohli najít v církvích a náboženských společnostech. Církve, odolávající tlaku moci, tak byly malým ostrůvkem potenciálního odporu vůči totalitní vládě KSČ, což se plně ukázalo v listopadu 1989, kdy především katolická církev sehrála důležitou roli morální autority.

²⁴Zpravodaj, časopis KPV ČR, ročník 13-2006, č. 5, str. 23.

²⁵PTÁČNÍKOVÁ, S., VANÍČKOVÁ, V., *Judaika v Archivu Ministerstva vnitra*. Internetová verze Sborníku AMV 3/2005, str. 322.

²⁶Tamtéž, str. 322.

Resumé

Autor rekapituluje vztah komunistického režimu k církvím a náboženským společnostem po únoru 1948. Na konkrétních příkladech ilustruje, jak komunisté nerespektovali ústavně zaručenou svobodu vyznání. Římskokatolická církev, jako hlavní cíl komunistického teroru, zažila brutální praktiky, jejichž cílem bylo zlomení odporu kněží i laiků k totalitnímu zřízení a podřízení církve státu. Kromě katolíků zažili útlak rovněž příslušníci ostatních křesťanských vyznání, Svědkové Jehovovi a, což je po proběhlém holokaustu velmi zážející, i židé. Autor konstatuje, že komunistický teror sice přinesl odnáboženštění české společnosti, avšak církve a náboženské společnosti přežily a obzvláště katolická církev sehrála důležitou roli morální autority v listopadu 1989.

Summary

Churches and Religious Societies After February 1948

The author surveys the relations between the communist regime and religious societies after February 1948. Using specific examples he shows that the communists did not respect the constitutionally guaranteed freedom of religion. The Roman Catholic Church – as the main target of the communist terror – experienced brutal practices that were designed to quash the resistance of priests and lay people against the totalitarian regime and force the Church's submission to the government. In addition to repression suffered by the Catholics, repression was also experienced by adherents of other Christian religions, Jehovah's Witnesses, and even Jews – which was particularly surprising given the Holocaust. The author notes that while the communist terror caused a drop in the level of religious activity in Czech society, churches and religious societies survived throughout the period and the Catholic Church in particular played an important role as a moral authority in November 1989.

Zusammenfassung

Kirchen und Religionsgemeinschaften nach dem Februarputsch in 1948

Autor beschreibt zusammenfassend die Einstellung des kommunistischen Regimes zu den Kirchen und Religionsgemeinschaften nach dem Februarputsch in 1948. Auf konkreten Beispielen wird dargestellt, wie die Kommunisten die verfassungsrechtlich gewährleistete Religionsfreiheit verneint hatten. Die Römisch-katholische Kirche war das Hauptziel des kommunistischen Terrors, dessen brutale Praxis den Widerstand der Geistlichen als auch der Laien brechen wollte; die Kirche sollte dem Staat völlig unter-

geordnet werden. Über die Katholiken hinaus waren auch andere Christen, die Zeugen Jehovas sowie die Juden (was nach dem Holocausterlebnis verblüffend ist) betroffen. Ergebnis des kommunistischen Terrors sei zwar die Entreligionalisierung der tschechischen Gesellschaft, jedoch die Kirchen und Religionsgemeinschaften haben überlebt und insbesondere die katholische Kirche hat eine wichtige Rolle der moralischen Autorität im November 1989 gespielt.

Riassunto

Le chiese ed enti religiosi dopo il febbraio 1948

L'autore ricapitola la relazione del regime comunista verso le chiese ed enti religiosi dopo il febbraio 1948. Sui esempi concreti illustra come dai comunisti non veniva rispettata la libertà religiosa nonostante questa fosse garantita sul livello costituzionale. La chiesa cattolica latina, lo scopo maggiore del terrore comunista, visse pratiche brutali che mirarono al rompere la resistenza di chierici e laici verso il sistema totalitario e al sottoporre la chiesa allo stato. Fuori i cattolici, anche gli altri vissero l'oppressione del genere: membri di altre denominazioni cristiane, i Testimoni di Geova e gli ebrei, il che suscita una notevole perplessità tenendo presente l'olocausto passato. Sebbene il terrore del regime comunista contribuì alla dereligionizzazione della società ceca – constatata l'autore – le chiese ed enti religiosi non solo sopravvissero il regime, ma nel novembre 1989 innanzitutto la chiesa cattolica rappresentò un'autorità morale notevole.

O autorovi

JUDr. Kamil Nedvědický, nar. 1977 v Třebíči. V roce 2001 absolvoval Právníckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde v roce 2007, po vykonání státní zkoušky z ústavního práva a obhájení rigorózní práce, získal titul JUDr. Od roku 2001 působí v Odboru azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR. Věnuje se azylové legislativě, metodickým a koncepčním právním činnostem, dohledu nad rozhodováním o udělení mezinárodní ochrany a zastupuje ministerstvo v řízení o kasačních stížnostech u Nejvyššího správního soudu. Kromě této specializace se zabývá problematikou lidských práv a občanských svobod a ústavněprávními dějinami Českých zemí.

JUDr. Kamil Nedvědický, born in 1977 in Třebíč, graduated from the Law School of Charles University in Prague in 2001; in 2007 he earned the degree of

JUDr., also at Charles University, after passing the state exam in constitutional law and defending his dissertation. Since 2001 he has worked in the Asylum and Migration Policy Department of the Ministry of the Interior of the Czech Republic. He focuses on asylum legislation and methodical and conceptual legal work, oversees decision-making on international protection and represents the ministry before the Supreme Administrative Court in cassation complaints. He also studies issues of human rights and civil liberties and the constitutional history of the Czech lands.

JUDr. Kamil Nedvědický, geb. 1977 in Třebíč. Er absolvierte in den Jahren 1995-2001 Juristische Fakultät der Karlsuniversität in Prag, wo er auch nach der Staatsprüfung (Verfassungsrecht) und der Verteidigung der rigorosen Arbeit den Titel JUDr. erwarb. Seit 2001 arbeitet er in der Abteilung für Migrations- und Asylpolitik des Innenministeriums der Tschechischen Republik. Er widmet sich der Asylgesetzgebung, der juristischen Konzeptionstätigkeit und repräsentiert das Ministerium in Verfahren vor dem Höchsten Verwaltungsgericht. Überdies befasst er sich mit der Problematik der Menschenrechte und Grundfreiheiten als auch mit der verfassungsrechtlichen Geschichte der Böhmisches Ländern.

JUDr. Kamil Nedvědický, nato nel 1977 a Třebíč. Nel 2001 si è laureato alla Facoltà di Giurisprudenza della Università Carolina a Praga, dove dopo aver superato gli esami di stato in diritto costituzionale e aver difeso la sua tesi, ha ottenuto nel 2007 il titolo del dottore in giurisprudenza (JUDr.). Dal 2001 lavora nella Sezione d'asilo e di politica migratoria del Ministero degli Interni della Rep. Ceca. Si dedica alla legislazione d'asilo, metodologia e operazioni di concezione legale. Rappresenta il ministero davanti alla Suprema Corte d'Amministrazione nei procedimenti sulle querele di cassazione. Oltre alla suddetta specializzazione, si occupa del brano di diritti dell'uomo e libertà fondamentali e della storia costituzionale ceca.

Antoni Dębiński: Kościół i prawo rzymskie

Wydawnictwo KUL, Lublin, 2007, 239 s.

V roce 2007 vyšla v univerzitním nakladatelství Katolické univerzity lublinské Jana Pavla II. publikace **Kościół i prawo rzymskie** (Církev a římské právo). Jejím autorem je významný polský právní romanista a současný děkan Fakulty práva, kanonického práva a správy výše uvedené lublinské univerzity (a tamtéž i vedoucí katedry římského práva) **prof. Antoni Dębiński**, který už byl u nás představen, a sice na stránkách Právnicka, recenzí na svou publikaci *Rzymskie prawo prywatne*; *Kompendium*, Varšava: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2003 (viz Právnik č. 11/2004).

Jak už název monografie napovídá, jde o zachycení recepce *lati sensu* římského práva katolickou církví, o níž se tradovalo, že dokonce „římským právem žije“. Je pochopitelné (a autor na to v úvodu upozorňuje), že vzhledem k rozlehlosti tématu bylo možno pojednat jen o některých aspektech otázky, jak římská církev sahala do dědictví římského práva a jak ho hodnotila ve vztahu k vlastnímu právnímu systému. Autor rozdělil publikaci do tří oddílů.

První oddíl (*Oblasti vzájemného pronikání*) představuje určitý úvod do problematiky. Analyzuje příčiny a oblasti průniku práva římského a kanonického. Na pozadí střetu křesťanského náboženského dualismu (rozlišování profanum – sacrum) s antickým náboženským monismem autor (v § 1 – Dualismus práva) popisuje počátky kanonického práva a jeho první (tzv. pseudoapoštolské) sbírky. Církev se tehdy cítila ohrožena římskou státní mocí i jejím mocenským instrumentem – římským právem; není tedy divu, že v této první etapě vývoje kanonického práva zaujímala církev vůči římskému právu značně rezervovaný postoj a o nějaké recepci římského práva nemohla být řeč. Situaci charakterizuje výrok sv. Jeronýma z Dalmácie v listě Oceanovi: „Něco jiného učí Papinián, něco jiného náš Pavel...“ (*Aliud Papinianus, aliud noster Paulus docet...*). To se ovšem radikálně změnilo poté, co se ediktem milánským z křesťanství stalo „dovolené náboženství“ (*religio licita*) a církev získala právní subjektivitu, jak líčí autor v § 2 – Císařské zákonodárství ve službě církve. Tolerance křesťanství se brzy změnila v jeho favorizování, až roku 380 císař Theodosius I. prohlásil svou konstitucí *Cunctos populos křesťanství za římské státní náboženství*. To se

nutně projevilo v dalším císařském zákonodárství: církev i duchovní získávali různá privilegia, úchylky (*heresis*) od katolické (ortodoxní, nicejské) víry byly považovány za útok na jednotu římského státu (*publicum crimen, sacrilegium*), císařové ingerovali nejen do činnosti, nýbrž i do ryze dogmatických záležitostí církve (tzv. *cézaropapismus*), biskupy pověřovali různými správními a soudními funkcemi apod. To vše mělo vliv na vývoj práva kanonického, jehož normy spolu s císařskými zákony v církevních záležitostech tvořilo jediné „církevní právo“ – *ius ecclesiasticum* (§ 3 – Církevní kánony a císařské zákony). Církev přejímala římské územně správní členění do svých struktur, a to přetrvalo i po zániku Západořímské říše; z římského práva přejímalo kanonické právo terminologii, což bylo umožněno společným jazykem – latinou; papežský dvůr se organizuje podle vzoru dvora císařského, papežské písemnosti nesou stejné označení jako císařské atd. Ve 4. a 5. stol. tak církev přijala za své právo státu, v jehož rámci existovala, a promítala ho do vlastních právních ustanovení (kánonů). Slova z franckého zákoníku *Lex Ribuaria* „...podle římského práva, jímž církev žije“ („...secundum legem Romanam, qua ecclesia vivit“), která se během doby stala sloganem, nelze proto vykládat tak, jako by tehdy církev užívala římského práva coby podpůrného pramene nebo jako by ho „kanonizovala“, nýbrž tak, že se na ně prostě odvolávala jako na právo zavazující všechny císařovy poddané na určitém území, a činila tak v důsledku principu personalitativního práva i po zániku státu, který ho vytvořil (§ 4 – Církev žije římským právem?). O recepci římského práva církví ve vlastním smyslu lze mluvit až od 12. století.

Touto problematikou se zabývá druhý oddíl monografie (*Okouzlení římským právem*), a to nejprve v kontextu prudkého rozvoje římskoprávní vzdělanosti od konce 11. století v souvislosti se znovuoživením justiniánských *Digest* (§ 5 – Rozvoj vědy římského práva ve středověku), ponejprv na středoitalské univerzitě v Boloni. Tam také ale dochází k vytvoření „zlomového“ díla mistra Graciána *Concordia discordantium canonum*, které emancipovalo kanonické právo od teologie, ale ovšem i od římského práva a zahájilo jeho „zlatý věk“: jím se i kanonistům dostalo důstojného „substrátu“ ke glosování, tak jako ho legisté měli zejm. v *Digestech*. Boj mezi mocí císařskou (*imperium*) a papežskou (*sacerdotium*), jež obě se odvolávaly na právo, už neumožňoval přirozené užívání římského práva církví; právě tehdy se z něho stal zdroj pouze subsidiární. Recepce římského práva církví (a to především v jeho justiniánské podobě) představovala ovšem déle trvající proces a je patrná ze sbírek kanonického práva, obsahujících normy římského práva. Za formální počátek subsidiární platnosti římského práva v právu kanonickém je třeba považovat dekretál papeže Lucia III.

(1181–1185) Intelleximus, který v konkrétním případě ukládá užít práva římského tam, kde „kánony nic nestanoví“ (nihil... sit in canonibus definitum). Tento dekretál se stal součástí Řehořovy kodifikace Liber Extra, která pozbyla platnosti až v souvislosti s promulgací Kodexu kanonického práva roku 1917 (§ 6 – Receptce římského práva církvi). Nicméně právě ve 12. a 13. století bylo studium „civilního“ (tj. římského práva – leges mundanae) některými papeži zakazováno nejprve mnichům, aby se pod záminkou studia světského práva či medicíny nevzdalovali z klášterů, a později i většině duchovních, jmenovitě těm, kteří měli residenční povinnost a povinnost vedení duchovní správy – aby pod toužou záminkou nezanedbávali své povinnosti a zvláště aby nebylo opomíjeno studium posvátné teologie. Autor vyvrací domněnku, že by za těmito zákazy stála nechuť papežů k římskému právu, daná tehdy jistým antagonismem práva římského a práva kanonického. K obdobným závěrům dochází i u zákazu papeže Honorio III. vyučovat světské (římské) právo na pařížské univerzitě, ačkoli zde jisté politické motivy nelze vyloučit (§ 7 – Zákaz studia římského práva ve XII. a XIII. století).

Třetí oddíl monografie (*Odstup plný respektu*) se rozpadá do dvou částí: první z nich (§ 8 – Kodifikace práva latinské církve) pojednává o kodifikačních počínech v oblasti západního kanonického práva ve 20. století, jejichž výsledkem byl piánsko-benediktinský Kodex kanonického práva (Codex iuris canonici), promulgovaný papežem Benediktem XV. roku 1917, který nabyl účinnosti roku následujícího, a nyní platný (stejnomený) Kodex kanonického práva, vyhlášený papežem Janem Pavlem II. roku 1983. Druhá část (§ 9 – Vliv římského práva na kodifikace latinské církve) analyzuje oblasti vlivu římského práva na západní právo katolické církve poté, co římské právo přestalo platit jako podpůrný zdroj právní úpravy. Nejprve jde o systematiku zákoníků – zejména podle Gaiovsko-justiniánských Institucí, kterou převzal Kodex kanonického práva z oku 1917 (1.). Dále o právní principy, které jsou koncentrovaně uvedeny na konci Bonifácovy sbírky dekretálů (zde došlo na s. 125 k tiskové chybě: 88 regulí juris ve skutečnosti zakončuje Liber Sextus Bonifáce VIII., zatímco 11 právních pravidel je připojeno na konci kodifikace Řehoře IX. Liber Extra, jak je správně uvedeno na s. 86 a 159). Právní principy obsahují ovšem i Všeobecné normy obou západních kodifikací 20. století (2.). Přejímání legálních definicí a římskoprávní terminologie vůbec kanonickým právem demonstruje autor zejména na příkladu institutu manželství – matrimonium (3.) Konečně celé odvětví kanonického procesního práva vyrůstá z modifikovaného římského kogničního procesu (cognitio extra ordinem) období dominátu (4.).

Vlastnímu textu předchází seznam zkratk a úvod a následuje ho závěr, výkaz bibliografie a personální i věcný rejstřík. Práce je opatřena bohatým poznámkovým aparátem a ilustracemi převzatými z rukopisu Graciánova Dekretu uchovávaného v knihovně lublinské univerzity. Za pozornost stojí tři přílohy: první obsahuje latinský text a paralelní polský překlad 88 tzv. pravidel práva (Regulae juris) od boloňského profesora práva Dina Muggelana, které Bonifác VIII. dal připojit za svou Knihu šestou (Liber Sextus) z roku 1298; druhá příloha obsahuje latinsko-polský text 11 regulí juris, které obdobně dal už Řehoř IX. připojit za svou rozsáhlou sbírku dekretálů (Liber Extra) z roku 1234; konečně třetí příloha obsahuje synopsi církevního práva v Dekretálech Řehoře IX. a v justiniánské kodifikaci Corpus Iuris Civilis.

Děbiňského monografie připomíná to, co bylo v právních dějinách země východního bloku v době tzv. socialistického práva záměrně zamlčováno a co je i dnes do značné míry opomíjeno: že právě katolická církev se svým kanonickým právem byla nejvýznamnějším faktorem receptce římského práva, a to od „konstantinovského obratu“ po ediktu milánském až do 20. století, kdy teprve v souvislosti s promulgací zákoníku Kodex kanonického práva (Codex Iuris Canonici) roku 1917 přestalo v latinské církvi platit římské právo jako subsidiární pramen práva (fons suppletorius); že po staletí docházelo k vzájemné penetraci a obohacování práva římského a práva kanonického, které (v oblasti procesního práva) vedlo dokonce až k jakési „smíšené“ právní úpravě nazývané římsko-kanonickým procesem (Děbiňski mluví v úvodu o „christianizaci císařství a romanizaci kanonického práva“); že církev „nesla“ římské právo právními dějinami i tam, kam by jinak nezasáhlo buď vůbec nebo jen sporadicky; a že tedy moderní (alespoň kontinentální) právní systémy stojí „na obou nohou“: na právu římském i na právu kanonickém, obdobně jako celá evropská civilizace stojí na dvou hlavních pilířích: na antické vzdělanosti a na křesťanství.

Antonín Ignác Hrdina

*Ignác Antonín Hrdina: Vztahy státu a církve
v České republice v letech 1990–1999*

Eurolex Bohemia, a. s., Praha, 2007, 72 s., ISBN 80-7379-005-X.

State and Church Relations in the Czech Republic, 1990–1999

Die Beziehungen zwischen Staat und Kirche in den Jahren 1990–1999

Le relazioni fra lo Stato e la Chiesa nella Repubblica Ceca fra gli anni 1990–1999

Významný český kanonista totožný s Antonínem Ignácem Hrdinou (což zde uvádíme ve snaze zabránit bibliografickým zmatkům) přináší v útlé publikaci podstatnou a dle vlastních slov jen drobně korigovanou část své licenciátní práce obhájené v roce 2000 na Katolické univerzitě v polském Lublinu.

V úvodní kapitole autor mapuje postavení církvi a náboženských společností v letech 1948–1949, druhá zachycuje vývoj konfesního práva od pádu komunismu do současnosti. Třetí část popisuje pokusy katolické církve o jednání s českým státem po listopadu 1989 o komplexní konfesněprávní úpravě, která by byla garantována mezinárodní smlouvou s Apoštolským stolicí. A konečně čtvrtá kapitola sleduje vleklá jednání církvi s vládou o vydávání majetku církvim i jejich institucím.

Přílohou publikace je chronologický přehled samostatných konfesněprávních předpisů vydaných v České republice od roku 1989, připojeny jsou resumé v polštině a jmenný rejstřík.

(nb)

O náboženských rozdílech na Brigham Young University

On Religious Differences at Brigham Young University

Über die Religionsunterschiede an der Universität Brigham Young

Sulle differenze religiose alla Brigham Young University

Již tradičně pořádá americká *Brigham Young University* (Provo, Utah) – resp. její Mezinárodní centrum pro studium práva a náboženství – mezinárodní symposium zabývající se konfesněprávními tématy. Čtrnáctý ročník se uskutečnil ve dnech 7.–9. října 2007 pod titulem „Religion, Identity and Stability: Legal Challenges of Religious Difference“. Aktivně se ho zúčastnilo a svůj příspěvek předneslo asi 70 představitelů akademické půdy i státní správy z 35 různých států světa. Mezi nejvýznamnější řečníky patřil Luis Alberto Lacalle, uruguayský prezident v letech 1990 – 1995. I Česká republika měla tak jako v předchozích letech na konferenci své zastoupení.

Program třídního jednání byl rozdělen do čtyř plenárních zasedání a mnoha dalších souběžných panelů, z nichž jeden byl věnován i České republice a Slovensku. Na něm své příspěvky přednesli Ing. Pavla Bendová, ředitelka odboru církvi Ministerstva kultury ČR, Mgr. Jakub Kříž ze stejné instituce a PhDr. Radovan Čikeš z odboru církvi slovenského ministerstva kultury. Ing. P. Bendová představila základní zákonný předpis konfesního práva, zákon č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských společnostech, a zaměřila se především na otázku registrace nových církvi a náboženských společností. Mgr. J. Kříž přednesl příspěvek na téma „Materiální záruky výkonu náboženských svobod“, ve kterém poukázal na dosud nevyřešený problém nápravy majetkových křivd spáchaných na církvích a náboženských společnostech komunistickým režimem. V závěru svého příspěvku pak představil základní body řešení této otázky, které připravuje ministerstvo kultury. Skutečnost, že se po rozdělení Československa vydalo Slovensko v konfesněprávních otázkách svoji vlastní cestou odlišnou od té české, doložil PhDr. R. Čikeš. Restituce církevního majetku byly na Slovensku zahájeny již v roce 1993, naopak k liberalizaci podmínek pro registraci nových církvi nedošlo.

Většina souběžných panelů byla věnována aktuálním konfesněprávním otázkám v jednotlivých částech světa, a to jak v oněch nám více známých (USA,

Latinská Amerika, Ukrajina, Rusko), tak i v těch pro nás spíše exotických (Indie, Indonésie, Vietnam, Oceánie, Kambodža, Arménie či Mongolsko). Cílem plenárních zasedání pak mělo být poukázat na způsoby, jak se právo v jednotlivých právních kulturách vyrovnává s faktem soužití příslušníků různých náboženských skupin.

Širokém spektru řečníků – jak národnostní (byly zastoupeny všechny kontinenty), náboženské (účastní byli křesťané různých denominací, muslimové, bahá'í, mormoni), tak profesní – vytvořilo dobré podmínky pro cennou výměnu zkušeností, ale i pro polemické debaty. Tato přidaná hodnota symposia je v konečném důsledku snad cennější než jeho odborný přínos, byť ani ten nelze opominout.

Brigham Young University a její právnická fakulta se tématem náboženské svobody zabývá dlouhodobě. Není se čemu divit. Jde o univerzitu Církve Ježíše Krista Svatých posledních dnů (tzv. „mormonská církev“). Tato náboženská společnost má s nepochopením ze strany ostatních náboženství dlouhodobé zkušenosti. Možná i z toho důvodu lze usoudit na to, že dalším – nevyřčeným – účelem každoročně pořádaného symposia je představit mormonské náboženství a mormonskou kulturu jeho účastníkům, tedy osobám z akademických kruhů a státním úředníkům, kteří se konfesními otázkami profesionálně zabývají. Tomu nasvědčoval i bohatý doprovodný program.

Mgr. Jakub Kříž

Dnes Vám představujeme

Presented to You Today

Heute stellen wir Ihnen vor

Oggi vi presentiamo

Výuka nového předmětu v Olomouci

Za podpory Fondu rozvoje vysokých škol byly r. 2007 na Katedře církevního práva Cyrilometodějské teologické fakulty univerzity Palackého v Olomouci vytvořeny logistické i materiální předpoklady pro výuku nově zavedeného předmětu *Právo východních katolických církví* (začíná být vyučován od února 2008). Řešitelem tohoto projektu byl lic. Damián Němec, dr, spoluřešitelem ThLic. Jiří Dvořáček.

Cílem tohoto předmětu je uvést studenty do problematiky práva východních katolických církví, těsně navazujícího na výuku církevního práva západní katolické církve (zvané též římskokatolická).

Pro samotný předmět je takto zajištěn dostatečný ***sylabus předmětu a výchozí studie*** v rozsahu 62 stran, která slouží jako základní studijní opora pro tento předmět. Oba tyto texty jsou dostupné na webové stránce katedry církevního práva na adrese

<http://www.upol.cz/fakulty/cmtf/struktura/katedry-a-pracoviste/katedra-cirkevniho-prava/vychodni-pravo-grant-frvs/>.

Dalším výstupem projektu je ***soubor odborné literatury***, a to jak pro základní studium kanonického práva východních katolických církví, tak především pro vědeckou a badatelskou činnost v této oblasti. Zásadními přínosy tu jsou:

- kompletní řada časopisů *Communicationes* a *Nuntia* – zde jsou mj. zveřejněny materiály rekodifikačních komisí pro přípravu Kodexu kanonického práva promulgovaného v r. 1983, resp. Kodexu kánonů východních (katolických) církví promulgovaného v r. 1990;

- kompletní řada edice *Kanonika* vydávané Papežským východním institutem v Římě, jedinou vysokou školou specializovanou na studium východních katolických církví – tato škola má i fakultu kanonického práva (vychází cca jeden svazek ročně, dále bude doplňováno z prostředků fakulty);

- soubor dostupných vědeckých publikací, a to převážně v italském jazyce, dále v anglickém jazyce, méně v německém jazyce.

Knihy jsou uloženy v Informačním centru (knihovně) CMTF UP, a to částečně v centrální knihovně fakulty, částečně na katedře církevního práva.

Seznam této odborné literatury je uveden na webové stránce katedry církevního práva a je dostupný na adrese

<http://www.upol.cz/fakulty/cmtf/struktura/katedry-a-pracoviste/katedra-cirkevniho-prava/vychodni-pravo-grant-frvs/>.

Jednotlivé položky jsou většinou v režimu prezenční výpůjčky, aby byla zajištěna jejich dostupnost. Podrobnosti o jednotlivých titulech i jejich umístění (a v případě titulů v režimu absenční výpůjčky jejich dostupnost) jsou dostupné v on-line katalogu Knihovny UP na adrese

<http://www.upol.cz/fakulty/zarizeni-a-sluzby/knihovna-up/katalog-up/>.

(r)

Naše akvizice

Our Acquisitions – Unsere Akquisitionen – Le nostre acquisizioni

SKORUPA, Ambroży (ed.), *Forum externum i Forum internum w prawie kanonicznym*, Między prawem i sumieniem. Wydawnictwo KUL, Lublin, 2006, 228 s., ISBN 83-7363-330-8.

TYMOSZ, Stanisław (ed.), *Recepcja Vaticanum II w prawie kanonicznym*, Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej zorganizowanej 20 kwietnia 2005 r. z okazji 40-lecia zakończenia Soboru Watykańskiego II. Wydawnictwo KUL, Lublin, 2005, 237 s., ISBN 83-7363-287-5.

MEZGLEWSKI, Artur, ORDON, Marta, STANISZ, Piotr (ed.), *Studia z Prawa Wyznaniowego*. Wydawnictwo KUL, Lublin, 2006, 429 s., ISBN 83-7363-347-2.

PYTER, Magdalena, *Nurt historycznoprawny w kanonistyce polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. Wydawnictwo KUL, Lublin, 2006, 174 s., ISBN 83-7363-381-2.

BURCZAK, Krzysztof (ed.), *Sobór Watykański II*, Inspiracje i wpływ na Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Wydawnictwo KUL, Lublin, 2006, 196 s., ISBN 83-7363-365-0.

MEZGLEWSKI, Artur, ORDON, Marta, STANISZ, Piotr, *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (z października 2004). Wydawnictwo KUL, Lublin, 2005, 386 s., ISBN 83-7363-293-X.

SOBAŃSKI, Remigiusz, *Nauki podstawowe prawa kanonicznego*, Teoria prawa kanonicznego I. Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, 2001, 154 s., ISBN 83-7072-173-7.

BIDER, Marcin, *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Wydawnictwo KUL, Lublin, 2006, 246 s., ISBN 83-7363-394-4.

Časopisy – Reviews

L'année canonique, ročník XLVIII, Société Internationale de Droit Canonique, Paris, 2006, 408 s., ISSN 0570-1953

Právník, ročník 147, Ústav státu a práva AV ČR, Praha, 2008 ISSN 0231-6625

č. 02/2008

z obsahu:

KRČOVÁ, Erika, *Princip subsidiarity v evropské práve*, s. 129–144,

SELTENREICH, Radim, *Právní úprava postavení židovského obyvatelstva ve fašistické Itálii*, s. 178–197.

Ukázky z připravovaného slovníku církevního práva (10)

From the Prepared Dictionary of Church Law

*Passagen Aus dem vorzubereitenden Lexikon des Kirchenrechts
Dal nascente dizionario di diritto canonico*

Farář

lat. parochus;

hlavní duchovní správce → farnosti ve většině církví; v některých církvích se připouštějí i dva faráři v jedné farnosti, v jiných to dovoleno není; zástupcem faráře uprázdněné farnosti je ve většině církví → administrátor;

– **farář osobní**

může být farář osobní farnosti; nevylučuje se, že jde o pouhý čestný titul;

– **farář vlastní**

lat. parochus proprius;

kněz, vůči němuž má křesťan – katolík právo → intimovat (sdělovat) své potřeby a přání; získává se nabytím farního → domicilu či farního → kvazidomicilu.

Farní rady

rady na úrovni farností, skládají se z duchovních pracujících ve farnosti a z většího počtu laiků; v některých církvích mají poradní a pracovní význam, v některých (zejména evangelických) jsou rozhodujícím správním orgánem stojícím v čele sboru;

varianty názvů farních rad:

čs. hus.: rada starších,

evang: staršovstvo (presbyterstvo),

katol.: rozlišuje se farní rada ekonomická, která je v každé farnosti obligatorní, a farní rada pastorační, která se zřizuje v diecézích, kde tak rozhodl diecézní biskup; podmínky voleb, virilního členství a ustanovení jejich členů stanoví pro každou diecézi diecézní biskup;

prav.: sbor starších.

Farnost

řec. paroikia, lat. paroecia = obvod;

základní správní jednotka většiny církví, skládající se z jistého počtu členů – farníků; ve většině církví je právnickou osobou;

varianty názvů farností:

čs. hus.: náboženská obec;

evang.: sbor (angl.: congregation), v některých církvích: farní sbor; v ČCE je farní sbor základní jednotkou územní, zatímco zvláštní sbor je jednotkou osobní (podrobněji: → sbor českobratrský evangelický);

katol.: farnost (podrobněji: → farnost katolická);

pravosl.: církevní obec – farnost.

Farnost katolická

určité, natrvalo zřízené společenství křesťanů – katolíků v → diecézi nebo jí naroveň postavené → církvi partikulární, svěřené pod vedením diecézního biskupa (resp. představeného diecézi naroveň postavené partikulární církve) do pastorační péče → faráři, jako jejímu vlastnímu pastýři (viz → CIC/1983, c. 515 § 1).

– římskokatolická

složená z farníků příslušejících do → církve katolické latinské;

– řeckokatolická

složená z farníků příslušejících do východní katolické církve byzantského obřadu (řeckokatolické církve);

– územní

složená z farníků určitého obřadu, kteří mají → domicil nebo → kvazidomicil na určitém přesně vymezeném území;

– osobní (personální)

složená z farníků podle obřadu, jazyka, národnosti křesťanů – katolíků toho kterého území, nebo i z jiného důvodu (např. akademická farnost); týž křesťan – katolík může být pak členem jak farnosti územní, tak farnosti osobní;

– ve společné duchovní správě

tam, kde to vyžadují okolnosti, může být svěřena pastorační péče o farnost (nebo současně o více farností) více kněžím do společné správy (in sōlidum) s tím, že jeden z nich bude jako → moderátor (vedoucí) řídit společnou pastorační činnost (viz → CIC/1983, c. 517 § 1);

– svěřená

na základě písemné smlouvy mezi diecézním biskupem a vyšším řeholním představeným svěřená natrvalo nebo na určitou předem stanovenou dobu do pastorační péče duchovenskému → řeholnímu institutu zasvěceného života

nebo duchovenské → společnosti apoštolského života (viz → CIC/1983, c. 520 §§ 1–2);

– „inkorporovaná“

na základě privilegia (od tridentského koncilu výlučně papežského) spojená určitými právy a závazky s některým duchovenským → řeholním institutem zasvěceného života.

Hábit

z lat. habitus = způsob života;

řeholní roucho, které naznačuje změnu způsobu života řeholníka a bývá jednotným pro každý → institut zasvěceného života nebo → společnost apoštolského života; skládá se zpravidla z tuniky sahající až po kotníky, pláště (kapy), přepásání (cingula, a to ve formě řemenu, širokého pruhu látky nebo provazu). Na ramenou nosí řeholníci – muži kapuci, řeholnice – ženy mají hlavu pokrytu závojem. Někdy je součástí hábitu růženec zavěšený zleva na cingulum, někdy přes ramena po obou stranách těla volně až k lýtkům splývající škapulíř (posvěcený látkový štít, značící zasvěcení Panně Marii). Některé kanovnícké řády nosí do chóru mozetu (krátký kabátek).

Hnutí církevní

společenství věřících založené uvnitř některé církve k prohloubení pěstování zbožnosti, lásky, apoštolátu a osobního kontaktu v duchu určité duchovní školy. Jde zpravidla o hnutí laická (pod vedením duchovních jako asistentů), někdy také o hnutí duchovenská nebo smíšená. Již v pozdním středověku (v předreformační době) došlo k tvorbě prvních církevních hnutí zejména v západoevropských zemích (např. devotio moderna). Tato hnutí byla dobově podmíněna a většinou zanikla v době reformace. Od 18. stol. se z Halle nad Sálou v různých evangelických luterských církvích rozšířilo hnutí oživené osobní zbožnosti zvané pietismus; někdy se k němu hlásily celé farnosti (sbory), častěji však pietisté vytvářeli (a dodnes vytvářejí) skupiny uvnitř farností (sborů). V posledních desetiletích došlo k výraznému rozšíření velkého množství hnutí uvnitř katolické církve. Jako příklad můžeme uvést hnutí fokoláre (Dílo Mariino), hnutí charismatické obnovy, a schönstattské hnutí bratří a sester Mariiných. Jejich vnější formou bývají veřejná a (častěji) soukromá → sdružení věřících. CIC/1983 usiluje o prevenci případných konfliktů: církevní představení, kteří zakládají veřejná sdružení a potvrzují stanovy soukromých sdružení, mají dbát, aby se předcházelo tříštění sil a aby apoštolát sdružení směřoval ke společnému prospěchu (c. 323

§ 2). Hnutí mají své zástupce ve farních radách pastoračních a jsou mnohdy organizována také na úrovni diecézní, národní a mezinárodní.

Kutna

v beletrii zlehčující výraz pro řeholní → hábit. V českém církevním prostředí se tento výraz neužívá.

Právo církevní

1. ve vlastním slova smyslu: obor právní vědy, který se zabývá vnitřními předpisy různých církví, případně též náboženských společností;
2. v širším slova smyslu: všechny obory právní vědy obsahující náboženský prvek, tj. právo církevní v užším slova smyslu a → právo konfesní dohromady.

Právo kanonické

– **katolické**: obor právní vědy, který se zabývá vnitřními předpisy katolické církve latinské neboli západní i katolických církví východních, tedy synonymum k pojmu „právo církevní katolické“. (Někteří badatelé soudí, že mezi lety 1582 a 1917, tj. od souborného vydání svodu právních sbírek zvaných Corpus Iuris Canonici do vydání zákoníka CIC/1917, byl výraz kanonické právo užíván jako pojem užší, vztahující se pouze k těmto celocírkevním psaným normám.)

– **pravoslavné**: obor právní vědy, který se zabývá vnitřními předpisy církví pravoslavných;

– **anglikánské**: obor právní vědy, který se zabývá vnitřními předpisy anglikánských církví (episkopálních církví lambethské unie).

Právo konfesní

obor právní vědy, který se zabývá státními a mezinárodněprávními předpisy o postavení náboženských společenství (církví a náboženských společností) i náboženskou svobodou jednotlivců; někdy nazývané také státním církevním právem.

Sbor českokobratrský evangelický

– **farní**

základní jednotka Českokobratrské církve evangelické, jejímiž členy jsou členové církve na určitém území; připouští se „exteritoriální“ členství těch, kteří o to požádali, a obě zainteresovaná → staršovstva s tím vyjádřila souhlas;

– **seniorátní**

neboli seniorát, podrobněji → seniorát;

– **povšechný sbor**

celá církev, skládající se ze seniorátů a sborů zřízených ke zvláštní službě;

– **zřízený ke zvláštní službě**

podle novely ke Zřízení ČCE z roku 1994 sbor zřízený synodem církve se širší územní působností, a to ke zvláštní službě, stanovené statutem schváleným synodní radou.

Sutana

v beletrii název pro vlastní roucho katolických a anglikánských duchovních, případně i bohoslovců (seminaristů); v českém církevním prostředí se tento výraz neužívá; správněji: → klerika, pro církve východních obřadů též → říznice.

Talár

z lat. talus = kotník;

1. duchovenské roucho, zpravidla černé, volně splývající a po paty sahající; nosí ho kazatelé evangelických církví a Církve československé husitské při výkonu bohoslužebných úkonů; evangeličtí duchovní téměř ve všech vyznáních a zemích ho doplňují dvěma bílými tabulkami u krku, českoslovenští husitští kněží znakem červeného kalicha na hrudi a bílou → štolou kolem ramen;

2. služební oděv soudců a státních zástupců, v některých zemích též advokátů;

3. slavnostní (obřadní) oděv učitelů vysokých škol.

Jiří Rajmund Tretera, Záboj Horák